

This document has been produced with the financial assistance of the European Community. The views expressed herein are those of the Committee for Civic Initiative and can therefore in no way be taken to reflect the official opinion of the European Commission.

Ova knjiga je objavljena iz finansijsku pomoć Evropske zajednice. Stavovi izraženi u njoj su stavovi autora i Odbora za građansku inicijativu i ni na koji način ne mogu biti tumačeni kao da odražavaju zvanične stavove Evropske komisije.

JACANJE NEVLADINOG SEKTORA U JUŽNOJ I ISTOČNOJ SRBIJI je makro projekt B7-701/2001/0078 koji se realizuje u okviru programa European Initiative for Human Rights and Democracy.

LJUDSKA PRAVA UPUTSTVO ZA UPOTREBU

Priredio
Nenad Popović

Odbor za građansku inicijativu
Niš, 2004.

LJUDSKA PRAVA - UPUTSTVO ZA UPOTREBU

Izdavač

Odbor za građansku inicijativu

Za izdavača:

Bogdan Đurović, predsednik

Recenzenti:

Biljana Kovačević - Vučo

Vladan Joksimović

Lektura:

Vesela Katić

Prevod na engleski:

Mihailo Antović

Tiraž:

500.

Štampa:

GIP Krug, Niš

Niš, 2004.

ISBN 86-83561-05-4

Sadržaj

Predgovor	7
<i>Slaviša Kovačević</i>	
Ljudska prava i slobode	11
<i>Irena Pejić</i>	
Ustavni okvir osnovnih prava i sloboda	
Građanska i politička prava i slobode	23
<i>Nevena Petrušić</i>	
Zaštita ljudskih prava u unutrašnjem pravnom sistemu	43
<i>Zoran Radivojević</i>	
Evropski sistem zaštite ljudskih prava	59
<i>Nebojša Raičević</i>	
Zaštita ljudskih prava u okviru	
Organizacije ujedinjenih nacija	85
<i>Nenad Popović</i>	
Kako se koriste ljudska prava	115
<i>Prilozi</i>	
Međunarodni ugovori o ljudskim pravima	131
Domaći propisi o ljudskim pravima	134
Organizacije u Srbiji i Crnoj Gori	
koje se bave ljudskim pravima	136
Literatura	140
Resursi o tematici ljudskih prava na internetu	143
Human Rights User Manual - Summary	150
O autorima	153

PREDGOVOR

Knjiga koju čitate nastala je iz predavanja i razgovora koji su autori tekstova vodili sa polaznicima “Seminara o ljudskim pravima”, organizovanog u okviru projekta “*Jačanje nevladinog sektora u južnoj i istočnoj Srbiji*”. Naša je prvenstvena namera bila da aktivistima nevladinih organizacija pružimo jedno praktično štivo koje će im pomoći da, najpre, prepoznaju situacije koje se tiču ljudskih prava, a zatim da upoznaju različite načine na koje se ljudska prava mogu koristiti i, po potrebi, zaštititi. Najviše prostora smo posvetili zaštiti ljudskih prava. Pri tome smo se rukovodili interesovanjima i izraženim potrebama polaznika seminara u Nišu, Leskovcu i Prokuplju, gradovima u kojima se odvijao prvi ciklus OGI-jevog projekta. Nastojali smo da opišemo institucionalni okvir, osnovna pravila i postupak zaštite ljudskih prava, kako u unutrašnjem pravnom poretku, tako i u međunarodnom pravu. Naravno, ljudska prava nisu samo stvar pravnih institucija, pa je valjalo opisati i značaj koji za ljudska prava imaju društveni, politički i kulturni kontekst u kome ih je moguće uživati. Da bi knjiga što više koristila čitaocima, dodali smo joj nekoliko priloga za koje verujemo da će ih čitaoci rado prihvatiti. Taj dodatak čine: izbor propisa o ljudskim pravima, međunarodni ugovori i domaći zakoni koji regulišu ovu materiju; spisak organizacija koje se bave ljudskim pravima; pristupačna literatura sa kojom se može započeti upoznavanje sa ljudskim pravima i lista zanimljivih internet stranica koju smo pozajmili od Centra za strateške studije.

Prilagodavajući se tradiciji Odbora za građansku inicijativu da priprema popularna, lako čitljiva izdanja, "oslobodili" smo tekstove akademske aparature. Zbog toga nema napomena, referenci, literature ni iscrpnih navođenja. To naravno ne znači da smo sve smislili sami. Nastojali smo da u tekstove unesemo samo ono što se može smatrati opštim znanjem, kao što se inače radi u elementarnim udžbenicima.

Knjiga počinje tekstom Slaviše Kovačevića “*Ljudska prava i slobode*”, koji čitaoca uvodi u temu tumačeći osnovne ideje i skicirajući osnovne faze u razvoju ljudskih prava. Čitaocu skrećemo pažnju na koncept građanstva koji podrazumeva “pluralizam identiteta” izrastao iz ravnoteže različitih “moći i odgovornosti, slobode i ograničenja, prava i obaveza, povlastica i tereta”. Čitaocu preporučujemo da se zadrži i prouči shematski prikazan odnos osnovnih civilizacijskih zahteva, dominantnog tipa prava, strahova, težnji i tipa etablirane države. U kontekstu ovih različitih činilaca moguće je dobiti mnogo određeniju predstavu o ljudskim pravima nego kada se ona tumače samo kao zapisane norme.

“*Ustavni okvir osnovnih prava i sloboda*” Irene Pejić daje nam mogućnost da vidimo kako se apstraktne ideje političke i pravne filozofije pretaču u ustavne principe i zakonske odredbe. Kroz tekst uporedo pratimo kako osnovna, građanska i politička prava regulišu Ustav Republike Srbije i Ustavna povelja Državne zajednice Srbija i Crna Gora. Uopštena prava na slobodu, život i svojinu dobijaju sasvim konkretna određenja: prava na zaštitu ljudskog integriteta, na ličnu slobodu i bezbednost, na slobodu savesti, slobodu misli i izražavanja, slobodu okupljanja, na državljanstvo, slobodu kretanja i nastanjivanja, nepovredivost stana i tajne pisma, pravo svojine i nasleđivanja. Na puno mesta u tekstu možemo pratiti kako je dalje uživanje ovih prava regulisano posebnim zakonima.

Seriya tekstova o zaštiti ljudskih prava počinje “*Zaštitom ljudskih prava u unutrašnjem pravnom sistemu*” Nevene Petrušić. Na relativno malom prostoru predstavljeni su brojni i raznovrsni mehanizmi i postupci kojima se štite prava u redovnom postupku i prikazan propisani postupak za zaštitu ljudskih prava pred Sudom Srbije i Crne Gore. Uz upozorenje da je, zbog obilja procesnih formalnosti i neophodnog specijalističkog znanja, zaštita prava bez dobrog zastupnika prilično rizičan poduhvat, na kraju teksta se nudi nekoliko praktičnih saveta za zaštitu povređenih ljudskih prava.

PREDGOVOR

Kako se u Evropskoj uniji i članicama Saveta Evrope štite ljudska prava može se videti iz teksta Zorana Radivojevića *“Evropski sistem zaštite ljudskih prava”*. Tekst sadrži sažeti pregled nastanka, istorije i strukture Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i opis postupka pred Evropskim sudom za ljudska prava. Mnogi će se obradovati prilogu koji se objavljuje uz ovaj tekst, formularu za predstavljanje sa uputstvom za popunjavanje kojim se, kad su za to ispunjeni uslovi, možete za zaštitu ljudskih prava obratiti Evropskom sudu.

Da li znate šta je “javna procedura 1235”? Ne znate! A da li znate šta je “poverljiva procedura 1503”? Ni to ne znate! Saznaćete ako pročitate tekst Nebojše Raičevića *“Zaštita ljudskih prava u okviru Organizacije ujedinjenih nacija”*. Iz teksta ćete videti ko se sve u okviru OUN stara o ljudskim pravima, koji su sve međunarodni ugovori sklopljeni pod okriljem ove organizacije, ko nadgleda poštovanje tih ugovora i koji im mehanizmi stoje na raspolaganju.

Na kraju, tu je i tekst potpisnika ovog predgovora, *“Kako se koriste ljudska prava”* iz koga ćete videti da se ljudska prava mogu koristiti a da ništa ne radite, da se mogu imati a da ih ne koristite, da mogu da vam budu sistematski uskraćivana a da to i ne primetite i uopšte da su ljudska prava jedan nepotreban luksuz. Sve dok vam ne postanu važna. A onda bukvalno postaju životno pitanje. A onda se brane ne samo pred sudijama u sudovima nego i načinom na koji slobodan čovek živi.

I to je ono što smo ovim seminarom hteli da pokažemo. Na takav život hoćemo da vas ovom knjigom podstaknemo.

LJUDSKA PRAVA I SLOBODE

Ljudska prava su prirodna, pretpostavljena, urođena, neotuđiva, zakonom garantovana i održiva. Suština je da čovek već rođenjem stiče osnovna prava i slobode. Građanska država se i uspostavlja da bi ta prava zaštitila. To nije nešto što se daje, oduzima ili sužava prema autoritarnoj volji vlasti ili samovolji pojedinaca, nego prethodna činjenica i osnovni normativni okvir prema kome se svaka vlast mora podesiti i prilagoditi. Racionalno prirodno pravo i prosvetiteljstvo predstavljaju civilizacijsku težnju za očuvanjem osnovnih vrednosti čoveka, individualne sfere prava, slobode izbora i odlučivanja, tolerancije i razuma, nasuprot tiraniji, arbitrarnim pritiscima spoljašnjih autoriteta i neopravdanom uplitanju i manipulisanju ličnom sferom čoveka.

Liberalizam predstavlja ideju i praksu individualne slobode kao izvorno prirodno pravo svake ljudske jedinice, uz koju ide i autonomija ličnosti. Doktrina o prirodnim pravima ima status aksiomatskog načela i obrasca liberalne demokratije. Pravo na život, pravo na slobodu i pravo na svojinu – čine poznatu trijadu osnovnih prirodnih prava i predstavljaju neotuđiva svojstva svake ljudske jedinice. Sloboda kao samoodređenje pojedinca se definiše kao stanje da ne budemo podložni nepostojećoj, nesigurnoj, nepoznatoj i neograničenoj volji ili prinudi. Sloboda kao samoizražavanje jeste samorealizacija ljudskih individualnih, građanskih, ekonomskih, kulturnih i političkih posebnosti u polju javnog delovanja.

Doktrina i praksa ljudskih prava i sloboda označavaju granicu ili branu od uplitanja svake vlasti, spoljašnjeg autoriteta ili pojedinaca i osnov vrednovanja svih društvenih, političkih i državnih ustanova. Najvažniji kriterijum za vrednovanje svake vlasti jeste koliko ona istrajava ili na unapređenju i zaštiti ili na ograničavanju i suspenziji ljudskih prava i sloboda.

Prava i slobode građana treba posmatrati iz ugla dve tradicije socijalnog i političko-pravnog mišljenja. Liberalni koncept pretpostavlja protektivni, individualno-privatni model prava i sloboda i izražava se u odsustvu ograničenja ili prinude. Ljudi su slobodni u ostvarivanju svojih prava pod uslovom da nisu sprečeni. Individualna prava i slobode mogu biti ograničeni jedino u ime sloboda i prava drugih. Osnovno pravilo liberalnog koncepta slobode: čovek je slobodan ukoliko ponašanje drugih ne ugrožava njegovu slobodu odnosno njegovo ponašanje ne ugrožava slobodu drugih. Iz ovoga proizilazi tzv. afirmativni, odnosno pozitivni aspekt prava i sloboda i izražava se u tome da čovek ima pravo i slobodu da nešto učini ili bude.

Kao nužna korekcija i nadgradnja „liberalnog koncepta slobode“ javlja se načelo (socijalne) jednakosti kao izjednačavanje ljudi u stepenu slobode. Na taj način konstituiše se celovito načelo: sloboda jednakog građanskog statusa odnosno jednake ili približno jednake mogućnosti i uslovi za praktikovanje prava i sloboda. Balansiranjem i uravnoteženjem slobode i socijalne jednakosti stvara se bazični model pravde.

Sloboda ne znači raspusništvo, ni anarhiju, niti se ona može odvojiti od odgovornosti. Ukoliko sloboda govora i ponašanja nema svoju granicu u pravima i slobodama drugih individua, ona se pretvara u svoju suprotnost, odnosno u anarhiju ili diktaturu. Iz ovoga sledi da je sloboda bez odgovornosti anarhija, a odgovornost bez slobode prinuda.

Razvoj ljudskih prava i sloboda

Prava i slobode čoveka i građanina proizvod su modernih građanskih revolucija, koje, za razliku od antike i feudalizma, gde su prava i slobode imali ekskluzivistički karakter vezan za posebne i uže slojne strukture, proklamuju njihovu opštost, generalnost i univerzalnost. Feudalno načelo “zemlja je slobodna” nije se odnosilo na zavisne i podanike. Razvoj ljudskih prava i sloboda po sadržaju, nosiocima i korisnicima praćen je velikim socijalno-političkim borbama i transfor-

LJUDSKA PRAVA I SLOBODE

macijom tradicionalnog u moderan demokratski poredak. Pojedinačna prava i slobode postepeno su osvajani u političkim borbama nastajućeg građanskog staleža protiv tradicionalnih feudalnih privilegija. Prihvatanje i širenje označavalo je i njihovu kodifikaciju kroz razne povelje, deklaracije, ustave.

Prva generacija ljudskih prava i sloboda su tzv. lična, odnosno civilna prava, u koja spadaju: pravo na život (neprikosnovenost fizičkog i duhovnog integriteta, zaštita čoveka od nasilja ili nasilne smrti, pravne garancije u postupku lišavanja slobode); pravo na svojinu i sudska zaštita imovine, pravo na privatno preduzetništvo, izbor profesije, sloboda ugovaranja; pravo na slobodu kao samoodređenje i samoizbor, pravo na slobodu govora, informisanja, okupljanja, demonstriranja i udruživanja, sloboda uverenja, veroispovesti, sloboda naučnog i umetničkog stvaranja, sloboda kretanja i nastanjivanja, nepovredivost stana, tajnost pisma. Osnovna državna institucija prema kojoj se formiraju i na koju se oslanjaju građanska prava je nezavisni sud, odnosno pravosudni sistem i pravna država. Osnovna pretpostavka građanskog mira i ostvarivanja građanskih prava bila je suverena država koja ima pravo na legitimnu upotrebu sile prema svima koji krše, odnosno ne poštuju osnovna građanska prava.

Druga generacija odnosi se na politička prava i slobode kojima se priznaje politički subjektivitet individua i grupa i mogućnost uticaja na izbor nosilaca državne političke vlasti. Radi se o participativnom ili aktivističkom aspektu koja se izražava kao pravo i sloboda učešća u političkom životu. Osnovna politička prava i slobode su: pravo da bira i da bude biran, pravo na stupanje, osnivanje i delovanje političkih organizacija, udruženja i partija, pravo glasa i sloboda opredeljenja za određenu političku alternativu, pravo i sloboda izbora u javne službe, pravo na slobodno i nezavisno informisanje, slobodna javna politička komunikacija i mogućnosti korišćenja alternativnih izvora informisanja. Politička prava i slobode čine pretpostavku za jedan demokratski poredak.

Treću generaciju ljudskih prava predstavlja pravo na blagostanje i socijalnu sigurnost, pravo na rad i prava iz radnog odnosa, pravo i slo-

LJUDSKA PRAVA - UPUTSTVO ZA UPOTREBU

Osnovni civilizacijski zahtev	Dominantni tip prava	Strah od...	Težnja, volja za...	Institucionalne političke konsekvence
MIR	Pravo na preživljavanje i fizičku sigurnost	nasilne smrti, opšte nesigurnosti, terora, ratova i unutrašnjih razdora	mirom, sigurnošću, racionalnošću, jasnim i propisanim odnosima	Suverena država sa aparatom za upotrebu legitime prinude
SLOBODA	Individualna, proaktivna prava	državnog terora, prinude na svest, tutorstva državne vlasti, samovolje pojedinaца i grupa	ličnom slobodom, samoodređenjem, autonomijom, tržišnim slobodama.	Liberalna i ustavna država, sudska zaštita prava, podela vlasti, parlamentarna većina
JEDNAKOST	Gradanska i politička prava	ropstva, nepravde, nanošenja štete, nepostojeće opštosti prava i sloboda, nejednakosti	jednakim pravima na slobodan izbor i opredeljenje	Pravna država, politička demokratija, opšte i jednako izborno pravo, parlamentarizam i stranački pluralizam, nezavisno sudstvo
BRATSTVO	Socijalna i ekonomska prava	socijalnog oštećenja, egzistencijalne nesigurnosti i materijalne bede	poboljšanjem materijalnih uslova života, opštom jednakosti u šansama.	Moderna socijalna država (država blagostanja)
OKOLINA	Ekološka prava na preživljavanje i pravo na pravo	opšteg razaranja života i prirode, atomskih i ekoloških katastrofa i ugrožavanjem prirodnih uslova života	ekološkom ravnotežom i prirodnim prilagodenim načinima života	Ustavno pravo na zaštitu vrste, okoline života, parlamentarne čtičke komisije

LJUDSKA PRAVA I SLOBODE

boda na štrajk, pravo na sindikalno organizovanje, sloboda izbora zanimanja. Posebnu generaciju, koju mnogi autori nazivaju i četvrtom, čine tzv. "nova ljudska prava i slobode". U nedostatku zajedničkog naziva za ovu grupu prava navodimo najznačajnija: pravo na zaštitu životne sredine, pravo na pravnu zaštitu od birokratske samovolje i zloupotrebe vlasti, sloboda od manipulacije, pravo na samoupravljanje, pravo na pravdu.

Evolucija ljudskih prava i sloboda označava njihovo postepeno razvijanje i osvajanje, u vremenskom i sadržinskom smislu, koje prati i razvoj moderne evropske države.

Ljudska prava i slobode kao sastavni deo građanskog identiteta

Svi ljudi su slobodni i jednaki bez obzira na individualne, psihofizičke, verske, nacionalne, slojne, profesionalne, kulturne i političke razlike. Slobodan i jednak građanski status je osnovno polazište, principijelni normativni okvir i startna osnova ispoljavanja posebnosti. Dakle, principom jednakosti i opštosti nadilaze se parcijalna iskustva i različitosti. Građanski status je osnovna oznaka čovekovog identiteta i ima prvenstvo u odnosu na sve druge tipove identiteta. Ljudi dele različite identitete i pripadnosti, ali su svi podjednako građani. Ukoliko je građanski identitet podređen drugim vrstama identiteta, onda društvo strukturira nejednakosti i diskriminaciju.

Gradanin je zajedničko ime za celinu onih prava, sloboda, statusa i ovlašćenja posredstvom kojih se izražava individualna, društvena i politička moć i volja pripadnika zajednice. Princip građanstva izražava ravnotežu između moći i odgovornosti, slobode i ograničenja, prava i obaveza, povlastica i tereta.

Gradanstvo pokriva celinu osvojenih individualnih, socijalno-ekonomskih, političkih i zakonom garantovanih prava koja ima pripadnik jedne političke zajednice. Osnovno ležište građanskog statusa izvodi se iz demokratskog poretka i pravičnog uređenja političkih i pravnih ustanova.

LJUDSKA PRAVA - UPUTSTVO ZA UPOTREBU

Spoj tri dominantne tradicije, liberalne (sloboda), socijalne (jednakost) i republikanske (opšti, javni interes i vladavina prava) podrazumeva prelivanje, prožimanje, odnosno utapanje različitih identiteta u “kotao građanstva”. Zato je danas građanstvo kompleksan pojam koji izaziva različita tumačenja i nesporazume, jer u svom značenju objedinjuje različite slojeve značenja i svojstava. Građanstvo je pluralizam identiteta.

Imajući u vidu iskustva u multietničkim i multiverskim zajednicama, postavlja se pitanje odnosa etničkog i građanskog identiteta. Novija istorija do današnjih dana pokazuje da nacija shvaćena kao organska etnijska tvorevina nije garant sloboda i prava. U društvima gde etnička pripadnost vlada kao osnovni kriterijum odnosa i ponašanja nalazimo stalne sukobe, grubo kršenje i suspendovanje osnovnih prava i sloboda. Multietničke i multiverske zajednice danas predstavljaju ključna konfliktna i ratna žarišta i izvor ljudskog stradanja.

Etnički (nacionalni) identitet podrazumeva posebnu vrstu identiteta pod kapom građanskog identiteta. Ukoliko etnička pripadnost prekriva ideju građanstva, ili ako se ograničavaju ili krše etnička prava kao jedna od dimenzija građanskog identiteta, prostor za kršenje ljudskih prava je otvoren. Bez obzira što ljudi u naciji nalaze osnovno izvoriste i utočište svog kolektivnog identiteta, nacija, iako potreban, nije i dovoljan uslov za praktikovanje građanskog identiteta.

Forma jednakog građanskog statusa omogućava pravo i slobodu na izražavanje posebnosti, specifičnosti i različitosti. Osnovni građanistički princip je jednako pravo na ispoljavanje razlika. Ako je princip razlike iznad principa jednakosti, onda zajednica rađa nepotrebne i neprirodne nejednakosti među, recimo, pojedincima, pripadnicima različitih etničkih grupacija. Činjenica da smo različiti u ovom ili onom smislu, što je prirodno i normalno, ne znači da se ovome ili onome ograničavaju ili oduzimaju prava i slobode.

Liberalni model građanstva sa praksom individualnih ljudskih prava i sloboda predstavlja pretpostavku i preduslov za osvajanje i praktikovanje grupnih i kolektivnih prava. Bez autonomije pojedinca

nema uslova za ostvarivanje grupnih, odnosno manjinskih prava. Afirmacija grupnog na štetu individualnog identiteta uvek znači suspenziju individue i njenih prava i sloboda.

Sloboda i jednakost

Istorijska i sadržinska evolucija ljudskih prava praćena je konvergencijom, mirenjem, uravnotežavanjem i saživljavanjem principa slobode i principa jednakosti, iako prvi istorijski prethodi drugom.

“Svaki čovek vredi koliko i onaj drugi“. Individue su jednake s obzirom na svoju prirodu, ideje, ciljeve, istinu, volju, aktivnost, motive. Tako svaki pojedinac ima podjednaki značaj... nijedno mišljenje se ne može prihvatiti kao apsolutno merodavno, niko nema ekskluzivno pravo jer svi imaju podjednako pravo. Ako ničija pojedinačna volja nema apsolutno priznat motiv, sve se volje moraju podjednako poštovati i uvažavati.

Javni poredak prava i sloboda podrazumeva odgovarajući odnos slobode i jednakosti. Ako je jednakost pretežna i jača, naročito ako je ekstremno favorizovana, onda se ograničava i uprošćava sloboda, podstiču kolektivističke ili totalitarne pretenzije, sputava kreativnost i mogućnost izbora. Sloboda bez jednakosti stvara atomizaciju, anarhiju, neodgovornost, nejednakost i pravnu nesigurnost. Neproduktivno je proklamovati ili garantovati slobodu u uslovima stvorenih socijalnih razlika. Ni jednakost nema smisla ako su instrumentima političke moći sputani sloboda izbora i autonomija volje.

Zahtevi za jednakošću jačaju razne vrste ograničenja u liku paternalističke države, postavljaju granicu slobodi, proizvode uniformnost i dovode u pitanje samu legitimnost zajednice. Prekomerna afirmacija slobode produbljuje nejednakosti i stvara društvo privilegovanih. Kombinacija načela liberalne demokratije i aktivne participacije često je imperativ za izlaz iz ove neravnoteže. Osvojena prava na jednaku slobodu moraju biti zaštićena da bi demokratski proces bio delotvoran, a vlast legitimna. Afirmacija demokratskog principa znači slobodu u umerenoj jednakosti i odgovornosti. Još je Kant govorio o onoj vrsti

političkog uređenja koje “dopušta najveću moguću slobodu saglasno zakonu po kome se sloboda svakog pojedinca može pomiriti sa slobodom svih drugih”. Jednake mogućnosti u javnom poretku prava i sloboda izražavaju građansku slobodu od ograničenja kako bi pojedinci sa jednakim pravom učestvovali u životu zajednice. Kelzen stoji na stanovištu liberalne demokratije i smatra da je sloboda pretpostavka jednakosti, što ne isključuje mogućnost i da je jednakost pretpostavka slobode. Sagledavajući negativne strane demokratije, on smatra da većinski princip treba izvesti iz kategorije slobode. Većinska volja koja nije slobodno formirana nije demokratska volja. To znači da većinski princip ne može do kraja da se izvede iz principa jednakosti. Bobio smatra da je liberalizam ne samo istorijska nego i pravna pretpostavka demokratske države. Nema legitimne vlasti bez postojanja slobode, niti obezbeđenja trajanja prava i sloboda bez demokratske države. Malo je verovatno – kaže Bobio – da neka neliberalna država garantuje pravilno funkcionisanje demokratije i, s druge strane, male su verovatnoće da nedemokratska država može da garantuje osnovna prava i slobode.

Apstraktnu jednakost treba razlikovati od jednakih mogućnosti ili pravne jednakosti. Pravno sankcionisanje jednakosti je pokazatelj stvarnih društvenih nejednakosti. Ljudi nisu stvarno jednaki po svojim biološkim osobinama, sposobnosti, socijalnom položaju. Ali pravo na jednaku mogućnost znači priznanje istog značaja i mogućnosti uticaja ne samo na upravljanje državom, već i mogućnost samokreiranja sopstvene individualnosti. Ideja jednakosti s obzirom na selektivne praktične konsekvence, koriguje se kao umerena jednakost, a socijalno usmerena prava i pravni poredak sprečavaju ekstremne (ne)jednakosti.

Pretpostavka o asolutnoj jednakosti bila je meta neoliberalne kritike, jer doslovno shvaćen egalitarni ideal svodi demokratiju na kvantitativni broičani pokazatelj, odnosno vladavinu broja. Ovaj nedostatak demokratskog procesa izražava se kao problem tzv. tiranije većine u odnosu na prava manjina. Demokratska većina ne može prekoračiti izvesne granice i plebiscitarnim preglasavanjem oduzeti ili okrnjiti manjinska prava, pri čemu se ne misli samo na etnička i verska prava,

LJUDSKA PRAVA I SLOBODE

već i prava političkih i supkulturnih manjina i nejednako postupanje prema njima. Garancije individualnih i manjinskih prava obezbeđuju se kako razvojem pravne i političke kulture i socijalizacije, tako i posebnim ustavnim, zakonskim i sudskim garancijama i procedurama.

Zakoni su najuzvišenija ljudska institucija – kaže Ruso i nastavlja: Sloboda uvek sledi sudbinu zakona, ona vlada ili propada sa njima. Gde nema zakona nema ni slobode. Pozitivno pravo u formi zakona predstavlja civilizacijsku tekovinu jer je njegova osnovna funkcija ograničavanje svemoći pojedinaca i grupa i formativni činilac protiv nekontrolisane i arbitrarne samovolje vlasti. Vladavina prava prevazi-lazi vladavinu samovolje i postaje osnovni garant ljudskog dostojanstva. Pozitivno pravo je jedinstven sistem opštih, univerzalnih i formalnih normi kojima se izražava i štiti materijalni supstrat slobode i jednakosti. Zakoni propisuju jasnu i prepoznatljivu bezličnu granicu ponašanja vlasti u odnosu na separatnu zonu prava i sloboda građana i pravnu izvesnost zaštite pred nezavisnim sudom.

Danas su ljudska prava i slobode postali sastavni deo ne samo savremenog zakonodavstva, već političke retorike. I nije sporno da li su ljudska prava propisana i na međunarodnom i na unutrašnjem planu, već koliko su zaštićena i ostvariva. Praktikovanje ljudskih prava i sloboda podrazumeva da su ona primenljiva i primenjena, da ih ljudi uživaju i na taj način ostvaruju svoje potrebe i interese. Prema tome, bez institucionalnih i proceduralnih mehanizama zaštite i unapređenja, ljudska prava ostaju samo prazna priča i daleka stvarnost.

Socijalno-ekonomska prava

U savremenoj državi, koja se označava kao socijalna država ili država blagostanja, građani su strukturno vezani za političku vlast na tri osnovna načina: a) građani kao suvereni tvorci autoriteta države predstavljaju osnovni izvor kolektivne političke volje posredstvom institucionalizovane demokratske participacije; b) građanske i političke slobode i prava konstituišu poredak građanskog društva i predstavljaju branu i kontrolu protiv vladavinske samovolje. Sa druge

LJUDSKA PRAVA - UPUTSTVO ZA UPOTREBU

strane, i podaničke obaveze prema državi uslovljene su njenim učinkom na zaštiti ljudskih prava i sloboda; c) građani su zavisni od državne delatnosti kao javnog servisa putem koga se raspodeljuju materijalna, socijalna i kulturna dobra. Ova trostruka relacija građanin-država utemeljena je na tri komplementarna polja političkih i pravnih doktrina – liberalnom, socijalnom i demokratskom i na tri moderne varijante države – pravne države (liberalni princip), demokratske države (jednako članstvo i participacija) i socijalne države ili države blagostanja (socijalno-ekonomski princip).

Evolucija liberalno-pravne demokratske države dovršava se konceptom socijalno ekonomskih prava. Preovladao je stav da se emancipacija čoveka može ostvariti samo kroz opšte dobro i brigu za zajednički interes svih građana. Društveni opšti interes se konstituše stvaranjem prosečne mere društvenosti svakog pojedinačnog interesa. Dominacija slobode i autonomije, posebno neregulisana sloboda neograničene tržišne utakmice, stvara i produbljuje nejednakosti, posebno u ekonomskoj i socijalnoj sferi. Oslobođeni od ograničenja, pojedinci i vlasnički povlašćeni delovi društva koriste proklamovana i zaštićena prava i slobode da uvećaju svoje bogatstvo, ekonomsku i političku moć i stave velike delove društva u podložni položaj. Zloupotreba slobode predstavlja negaciju ne samo neophodnog stepena jednakosti u društvu, već i same ideje slobode. Ne može biti slobodan onaj koji je unapred lišen mogućnosti u realnim ekonomskim i društvenim odnosima. Bez umerene jednakosti javlja se sloboda jednih na račun drugih i odnos međusobne nejednakosti i zavisnosti.

Socijalna prava i slobode obezbeđuju materijalnu egzistenciju čoveka i zaštitu od “rizika i nepravdi slobode”. Stihija društveno-ekonomskog procesa koja je stvorila neizvesnost i nesigurnost uticala je na ljude da žrtvuju slobodu zarad socijalno-ekonomske sigurnosti. Ovakvo opredeljenje ljudi formira i sistem očekivanja od države. Tako je socijalna i ekonomska politika postala osnovna strategijska funkcija savremene države, a političko poverenje građana uslovljeno je ostvarivanjem ove funkcije. Politička i pravna delatnost državne političke vlasti usmerena je na stvaranje i primenu tzv. socijalnih programa kao

LJUDSKA PRAVA I SLOBODE

skupa normi socijalnog zakonodavstva i mera kojima se interveniše u sferu bazičnih društvenih odnosa sa ciljem da se stvori lično, ekonomsko i kulturno dobro i neophodni standard građana.

Osnovna socijalna prava koja propisuje i obezbeđuje država su: pravo na socijalnu sigurnost kojim se ostvaruje sistem socijalnog osiguranja za slučaj bolesti, starosti, invalidnosti, nezaposlenosti, dece bez roditeljskog staranja i u drugim slučajevima gubitka ili umanjenja sredstava i mogućnosti za samostalno izdržavanje ili rad; pravo na zaštitu zdravlja, dece, omladine i starih; poboljšanje radnih i životnih uslova i unapređenje zdravstvenog, duhovnog, obrazovnog i telesnog vaspitavanja pojedinaca i grupa; pravo na stan koje omogućava da svako ima pravo za sebe i porodicu na stan odgovarajuće veličine i komfora radi obezbeđenja ličnog i porodičnog života, uz koje idu i prava na zaštitu porodice, očinstva, materinstva i detinjstva; pravo na zdravu životnu sredinu, odnosno pravo na zdravu, humanu i ekološki uravnoteženu sredinu i obaveza održavanja ekološke ravnoteže.

Ekonomska prava i slobode jednostavno se imenuju kao pravo na rad i privređivanje i svojinska nezavisnost pojedinaca. Što je veća ekonomska i svojinska nezavisnost to je manji stepen ukupne zavisnosti. Što su povoljniji uslovi za rad i privređivanje to su i veće mogućnosti za stabilizaciju materijalno-egzistencijalnog statusa pojedinaca.

Dominacija jedne vlasničke forme nad ostalima dovodi do ekonomskih monopola i različitih oblika zavisnosti. Ne radi se samo o tzv. kapitalističkim monopolima i moći ekonomskih oligarhija, već i o poznatim stanjima u kojima država politički podvlašćuje i kontroliše ponašanje građana preko monopola na zapošljavanje i prava na otpuštanje. Bez alternativnih svojinskih oblika i prostora za zapošljavanje izvan državnog sektora, birokratija kao ovlašćeni upravljač ostvaruje moćnu kontrolu i nadzor nad ljudima. Tako su autonomni, alternativni i pravno zaštićeni svojinski sektori utočišta slobode i inicijative kojima se građani mogu odupreti monopolističkim i autoritarnim pretenzijama države ili finansijsko-tržišne oligarhije.

Ako bi trebalo ukazati na osnovna ekonomska prava i slobode, onda treba posebno ukazati na najznačajnija: pravo na rad i zapošlja-

vanje i zasnivanje radnog odnosa uz koje idu i dužina radnog dana, pravo na dnevne, nedeljne i plaćene godišnje odmore; pravo na platu i nagradu srazmerno kvalifikaciji, kvalitetu i učinku, jednaka naknada za jednak rad; zaštita dece, maloletnika i žena, pravo na izdržavanje i socijalnu pomoć nesposobnih za rad ili lišenih sredstava za život za slučaj nesreće, bolesti, invalidnosti, starosti i nezaposlenosti koji su nastupili protiv volje pojedinca; pravo neosposobljenih i maloletnih na stručnu obuku i pravo na prekvalifikaciju; pravo na štrajk u odbrani prava i interesa; sloboda sindikalnog organizovanja, odnosno pravo sindikata da štiti prava radnika u procesu tripartitnog kolektivnog ugovaranja; zabrana važenja propisa o ograničavanju slobode rada. Kao najznačajnija prava iz radnog odnosa najčešće se navode pravo na sigurnost radnog mesta i zabrana otpuštanja bez opravdanog razloga ili iz političkih, ideoloških, verskih, ličnih ili drugih razloga, zatim pravo na pravnu zaštitu radnog odnosa, pravo na saodlučivanje, pravo osnivanja sindikalnih udruženja na svim nivoima, kao i sloboda upisa i članstva u sindikatu, nezavisnost sindikata od poslodavca.

Kulturna prava afirmišu i neguju vrednosti, stvaralaštvo, čuvaju i štite kulturna dobra i baštinu. Pravo na izražavanje kulturnih posebnosti podrazumeva priznanje i izražavanje identiteta posebnih potkulturnih grupa kojima se ispoljavaju običajne, tradicionalne, profesionalne i jezičke različitosti i vrednosti, kao i pravo na naučno i umetničko stvaranje. Liberalizam kao doktrina individualne slobode nastoji da dokine državno-politički značaj individualno-grupnih posebnosti, zadržavajući ih u privatnoj i predrzavnoj sferi. Nasuprot tom stanovištu da svaki pojedinac ostavlja iza sebe sopstveni identitet, stoji pluralistički i republikanski zahtev za javnim priznanjem širokog polja socijalnog i kulturnog života.

Obrazovanje i školovanje je zakonsko pravo i obaveza. Posebno država ima obavezu da demokratizuje vaspitanje i stvori pretpostavke da škole i druge obrazovne ustanove doprinesu neophodnom obrazovanju i vaspitanju i razvoju ličnosti. Niže i osnovno obrazovanje treba da bude besplatno, nastava obavezna i svima pristupačna.

Irena Pejić

USTAVNI OKVIR OSNOVNIH PRAVA I SLOBODA GRAĐANSKA I POLITIČKA PRAVA I SLOBODE (Prava i slobode prve generacije)

Ustavna istorija osnovnih prava i sloboda započinje krajem 18. veka, u vreme donošenja velikih deklaracija, američke i francuske, o pravima čoveka i građanina. Prvi pisani ustavi u Evropi i Severnoj Americi pravno su potvrdili staru političku ideju o slobodnom građaninu u ustavnopravno uređenoj državi. Politička istorija, međutim, bogata je idejama o osnovnim pravima čoveka od antičke misli, preko ideje staleških sloboda u srednjem veku do ideje prirodnog prava, koje čoveku pripada činom rođenja kao urođeno, a ne stečeno pravo. Ova poslednja politička ideja predstavljala je i uvod u donošenje prvih građanskih deklaracija i ustava. Slobodan pojedinac sa svojim prirodnim pravima stvara državu sa sistemom ograničene vlade, kojoj su postavljene imanentne granice u liku osnovnih prava i sloboda.

Francuska Deklaracija prava čoveka i građanina (1789) predstavljala je idejni i politički podsticaj za ustavno normiranje osnovnih prava i sloboda u Evropi. Vekovna borba za ostvarivanje političkog ideala slobodnog građanina izrečena je kroz preambulu Deklaracije, koja kaže da su osnovni uzroci nesreća i korupcije Vlade sadržani u “nepoznavanju, zaboravljanju ili preziranju prava čoveka”.

Sa druge strane, američka Deklaracija nezavisnosti (1776) sa osnovnom idejom o suverenosti koja pripada narodu i ravnopravnosti građana, predstavljala je osnov za ustavno normiranje prava i sloboda u Severnoj Americi.

U ovom periodu razvila se snažna liberalna ideja o individualističkom konceptu društva. Bez garantovanja prava i podele vlasti nema ni demokratskog građanskog društva. Prava i slobode viđeni su kao preddržavna kategorija. Država ih, dakle, ne podaruje građanima,

jer oni prava i slobode stiču rođenjem. Ona je dužna da im pruži odgovarajuću pravnu zaštitu.

Tako nastaju tzv. prava prve generacije, koja počivaju na ideji slobode pojedinca od države. S obzirom na to da su različiti oblici tiranije i apsolutističke vlasti do tada predstavljali glavnu opasnost za uživanje slobode pojedinca u državi, pokretačka snaga ovog perioda konstitucionalizacije (ustavnog normiranja) osnovnih prava i sloboda bila je sadržana u potrebi da pojedinac bude prvenstveno zaštićen od vlasti i njenih instrumenata nasilja nad pojedincem. Ustav bi trebalo da garantuje građanska prava pojedincima sa osnovnom potrebom zaštite od mešanja države u individualnu sferu čoveka. Reč je o osnovnim ljudskim pravima: pravo na život i telesni integritet, sloboda kretanja, nastanjivanja, sloboda misli, izražavanja, okupljanja, kao i apsolutno pravo privatne svojine, koja dobijaju univerzalnu ustavnu garanciju.

Istovremeno, bilo je neophodno obezbediti funkcionisanje državne vlasti, te su građani osvojili i političke slobode u državi. Njihovo učešće u vršenju vlasti predstavljalo je drugu garanciju tek osvojenih prava i sloboda. Tako su paralelno kreirana, u prvoj generaciji, i prava političkog učešća u državnoj vlasti. Osnovno političko pravo, pravo glasa, postepeno je tokom dva veka rušilo različite barijere u diskriminaciji pojedinih lica, bilo po osnovu rase, pola, porekla, bilo po osnovu uslova obrazovanja, verskog, ideološkog, političkog ili drugog uverenja, nacionalne pripadnosti i drugih osnova.

USTAVNE GARANCIJE OSNOVNIH PRAVA

Osnovne garancije prava i sloboda sadržane su u Povelji o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama državne zajednice Srbija i Crna Gora (28. 02. 2003.) i Ustavu Republike Srbije (27.09.1990.), a sve u skladu sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, ratifikovanom od strane Skupštine Državne zajednice Srbija i Crna Gora.

Lična prava i građanske slobode

Lična prava i građanske slobode nazivaju se i liberalna prava i slobode, budući da je njihov osnovni cilj zaštita telesnog i duhovnog integriteta čoveka. Ona predstavljaju prirodni i pravni osnov za uživanje svih ostalih prava i sloboda, sa jedne strane, i elementarni uslov ostvarivanja demokratskog ustavnog poretka u državi, sa druge strane. Univerzalna po svojoj prirodi, lična prava i slobode garantovana su svim ljudima bez obzira na državljanstvo, što znači da njih uživaju i stranci na državnoj teritoriji.

Da bi čovek uživao sva lična prava i slobode pretpostavka je da se država ne meša u njegov život i dopusti mu potpunu slobodu. Pravo na život i zaštita telesnog integriteta su elementarna ljudska prava kojima država treba da pruži najširu pravnu zaštitu, bez bilo kakvog mešanja u život čoveka kakvom merom nasilja ili prinude. Slično je i sa ostalim ljudskim pravima, mada je ponekad ustavom dopušteno ograničeno mešanje pod uslovom da je to neophodno da bi se zaštitila jednaka prava i slobode drugih ljudi, članova društvene zajednice.

Zbog svog značaja za individualni razvoj i položaj slobodnog građanina u društvu, ova prava uživaju najširu moguću pravnu zaštitu. Prvenstveno to su oblici sudske, upravnosudske zaštite i ustavnosudske zaštite u okviru nacionalnog prava, kao i oblici međunarodno-pravne zaštite pred nadležnim međunarodnim organima.

Lična prava i građanske slobode garantovani ustavom su: pravo na život; nepovredivost ljudskog integriteta; pravo na privatnost; pravo na jednakost; pravo na državljanstvo; garancije slobode ličnosti kroz pravo na slobodu i bezbednost, koje pretpostavljaju i pravo na zakoniti sud i pravo na odbranu; sloboda misli i sa njom povezane slobode, kao što su sloboda govora i javnog istupanja, sloboda javnog informisanja i sloboda štampe; sloboda zbora i drugih vidova javnog okupljanja, kao i sloboda udruživanja; sloboda savesti i veroispovesti; sloboda kretanja i nastanjivanja; nepovredivost stana i tajnost pisama; sloboda naučnog, kulturnog i umetničkog stvaralaštva; pravo privatne svojine; pravo na sudsku zaštitu sa pravom na žalbu i druga osnovna prava.

- Ustavni princip jednakosti građana

Član 3 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 13, Član 22, st. 1, Član 35, st. 2 Ustava Republike Srbije

Princip jednakosti je osnovna pretpostavka ustavnog i demokratskog pravnog poretka u državi. Sloboda čoveka se može ostvariti samo uz puno uvažavanje principa jednakosti. Blagodeti slobode uživaju svi ljudi i u tom domenu oni su ograničeni samo jednakim slobodama i pravima drugih članova društvene zajednice, pošto su “svi ljudi stvoreni jednaki”.

Prvenstveno, obezbeđena je jednakost pred zakonom i pred sudom. “Zakon mora biti isti za sve, bilo da štiti bilo da kažnjava”. (Član 6. Deklaracije prava čoveka i građanina, 1789.).

Zabranjen je svaki oblik diskriminacije po bilo kom osnovu: rase, boje kože, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja ili sličnog statusa, veroispovesti, političkog ili drugog ubedenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti ili psihičkog ili fizičkog invaliditeta.

Međutim, iz razloga pravičnosti i ideje socijalne pravde dopuštena je tzv. pozitivna diskriminacija pojedinih grupa ljudi koji se nalaze u nejednakom društvenom položaju, bilo zbog svog telesnog hendikepa, bilo zbog nacionalnog statusa, pola ili nekih drugih ličnih, političkih ili socijalnih svojstava. Pravna država ne sme dopustiti formalnu vladavinu pravnih principa, koji ponekad surovo kažnjavaju pripadnike određenih grupa ljudi. Povelja, međutim, dopušta uvođenje posebnih mera samo privremeno dok se ne ostvare uslovi za potpunu ravnopravnost svih lica.

Ustavne garancije jednakosti proširene su na jednaku zaštitu prava svih lica pred sudom, drugim državnim organima i organizacijama, kao i da je svakome dostupno radno mesto pod jednakim uslovima.

U apsolutnom smislu princip jednakosti važi za domaće državljane, budući da su samo lična prava, kao univerzalna kategorija, garantovana svim ljudima.

- Pravo na život

Član 11 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 14 Ustava Republike Srbije

Član 3 Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije

Osnovno lično pravo svakog čoveka je pravo na život. Ustav garantuje neprikosnovenost ljudskog života zabranom izricanja smrtne kazne. Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama je ovo lično pravo čoveka izrazila u apsolutnom smislu, tako što je ukinula smrtnu kaznu. Ustav Republike Srbije je proglasio neprikosnovenost života, ali je zadržao mogućnost izricanja smrtne kazne za najteže oblike krivičnih dela. Međutim, Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije (26. 02. 2002.) smrtna kazna se zamenjuje kaznom zatvora od 40 godina.

Međutim, pravo na život podrazumeva i druge vidove zaštite u pravnoj državi. Tako se javlja potreba za zakonskim uređenjem pobačaja, odnosno nasilnog prekida trudnoće. Otvara se i problem eutanazije, tj. ubistva iz milosrđa ili nasilnog prekida života čoveka na njegov sopstveni zahtev.

Novina u domaćem pravnom sistemu je zabrana kloniranja ljudskih bića, koja predstavlja izraz novih naučnih mogućnosti ugrožavanja nepovredivosti ljudskog života.

- Pravo na nepovredivost ljudskog integriteta

Član 12 Član 13 i Član 24 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 18 i Član 26 Ustava Republike Srbije

Ako je čovekov život neprikosnoven, onda je druga strana ovog apsolutnog ljudskog prava nepovredivost čovekovog fizičkog i psihičkog integriteta. Ovo ljudsko pravo uključuje i grupu prava privatnosti i zaštite podataka o ličnosti.

Garancije integriteta ličnosti prvenstveno se odnose na zabranu mučenja, nečovečnog ili drugog ponižavajućeg postupanja ili kažnja-

vanja. Zaštita ljudske ličnosti usmerena je prema državnim organima u krivičnom i drugim postupcima, kada je reč o lišavanju slobode, odnosno izvršavanju kazne zatvora.

Zabranjeno je, takođe, da se vrše medicinski ili drugi ogledi nad čovekom, osim u slučajevima njegovog izričitog pristanka.

Nepovredivost čovekovog integriteta zaštićena je i zabranom ropstva, odnosno svakog drugog položaja koji može biti sličan statusu ropstva. Tako se i prinudni rad zabranjuje kao jedan aspekt zaštite čovekovog integriteta, ali istovremeno i kao osnova osnovnog ustavnog principa o slobodi rada. Zabranjen je, u istom kontekstu, i svaki oblik seksualnog ili ekonomskog iskorišćavanja lica.

U širem smislu, garancije nepovredivosti integriteta čoveka, njegove privatnosti, dostojanstva i sigurnosti obuhvataju i brojna subjektivna prava na lične vrednosti. Pored života, u ova dobra se mogu ubrojiti i zdravlje, dostojanstvo, čast, ugled, ime, porodični i intimni život pojedinca. Radi se o grupi prava privatnosti, koja štite ličnu i privatnu oblast egzistencije čoveka. Zbog svog značaja i delikatnog područja pravne zaštite, lista zaštićenih ličnih vrednosti nije konačna, niti su ustavom i zakonom pobrojana sva lična dobra koja mogu biti ugrožena. Obrnuto, viši stepen demokratskog razvoja pravne države omogućiće potpuniju zaštitu ovih prava, koja deluju ne samo prema državi i njenim organima, već i prema svim trećim licima.

- Pravo na ličnu slobodu i bezbednost

Član 14 do Član 22 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 15, Član 16, Član 22, Član 23, Član 25, Član 26

Ustava Republike Srbije

Pravo na ličnu slobodu predstavlja osnov potpune fizičke slobode svakog lica da se kreće po sopstvenom izboru i uz punu bezbednost. Suština ovog ljudskog prava, koje je i u prvim deklaracijama proglašeno za prirodno pravo, jeste da ustav pruži jake garancije prema organima državne vlasti, prvenstveno prema sudskoj i izvršnoj vlasti, odnosno organima gonjenja.

USTAVNI OKVIR OSNOVNIH PRAVA I SLOBODA

Osnovna garancija lične slobode je da niko ne može biti lišen slobode nečijom samovoljom. Dakle, lišavanje slobode dopušteno je samo pod uslovima i na način predviđen zakonom. Povelja i Ustav RS predviđaju brojne garancije u postupku lišavanja slobode, zatim u postupku utvrđivanja krivične odgovornosti, kao i u postupku izricanja i sprovođenja krivične sankcije.

Princip legaliteta krivičnog dela i krivične sankcije, kao osnovni ustavni i princip krivičnog zakonodavstva, znači da jedno lice može biti pozvano na krivičnu odgovornost samo za ono krivično delo koje je u trenutku izvršenja bilo zakonom regulisano kao protivpravno kažnjivo delo. Takođe, licu može biti izrečena samo ona sankcija koja je u trenutku izvršenja bila propisana krivičnim zakonodavstvom za isto krivično delo. Ova ustavna garancija dopunjena je zabranom retroaktivnog dejstva krivičnih zakona, odnosno zabranom povratnog dejstva zakona. Mogućnost primene kasnijeg zakona dopuštena je samo izuzetno, ako je on povoljniji za učinioca krivičnog dela. Ustavna garancija lične slobode sadržana je i u ustavnoj zabrani da neko lice bude dva puta kažnjeno za isto delo (*Ne bis in idem*).

Garancije lične slobode i bezbednosti prilikom lišavanja slobode sadržane su u sledećim pravilima: pritvor se može odrediti samo u slučaju da se radi o licu za koje postoji osnovana sumnja da je izvršilo krivično delo, a zadržavanje u pritvoru dozvoljeno je ako je to neophodno radi vođenja krivičnog postupka ili bezbednosti ljudi; trajanje pritvora mora biti svedeno na najmanje moguće vreme; uhapšeno lice se mora odmah, a najkasnije u roku od 48 sati, izvesti pred nadležni sud, u protivnom biće pušteno na slobodu; po odluci prvostepenog suda pritvor može trajati najduže tri meseca, a po odluci Vrhovnog suda Republike Srbije pritvor se može produžiti još za tri meseca. Ukoliko se u tom roku ne podigne optužnica, okrivljeni se pušta na slobodu.

U postupku lišavanja slobode svako lice ima pravo: da odmah bude obavешteno, na jeziku koji razume, o razlozima lišenja slobode i o svojim pravima; da obavesti svoju porodicu ili druga lica, po sopstvenom izboru; da pokrene postupak kod nadležnog suda radi ispitivanja

zakonitosti osnova za lišavanje slobode; da ima pravo da ništa ne izjavljuje i da njegovom saslušanju prisustvuje branilac koga sam izabere.

Takođe, predviđene su garancije lične slobode u toku sprovođenja krivičnog postupka i utvrđivanja krivične odgovornosti. Svako lice ima pravo: da u najkraćem roku bude obavješteno, detaljno i na jeziku koji razume, o prirodi i razlozima optužbe; da mu se sudi bez odugovlačenja; pravo na odbranu, što znači i pravo da uzme branioca po svom izboru pred sudom ili drugim nadležnim organom; da nesmetano komunicira sa svojim braniocem, kao i da ima dovoljno vremena za pripremu odbrane; u skladu sa principom pravičnosti, okrivljeni može dobiti branioca po službenoj dužnosti, ako nije u mogućnosti da to sam obezbedi; ako ne razume ili ne govori jezik koji je u službenoj upotrebi, okrivljeni ima pravo na pomoć tumača. Osnovni uslov utvrđivanja odgovornosti i izricanja sankcije jeste da je licu omogućeno da bude saslušano i da se brani, a istovremeno niko ne može biti nateran da svedoči protiv sebe ili da prizna krivicu.

Ustavni princip pravičnog suđenja pretpostavlja nekoliko elemenata: 1) jednaka zaštita prava svih lica u postupku pred sudovima, drugim državnim organima i nosiocima javnih ovlašćenja; 2) o pravima, obavezama, kao i optužbama protiv jednog lica, bez odlaganja, odlučuje nezavisan, nepristrastan i zakonom ustanovljeni sud; 3) princip javnosti u postupku, kao i prilikom izricanja sudske odluke, osim u slučajevima koje je zakon uredio; 4) pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluke kojom se odlučuje o pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu.

Pretpostavka nevinosti u krivičnom postupku je neraskidivi deo principa pravičnog suđenja. Dakle, svako je nevin dok se njegova krivica za krivično delo ne utvrdi pravosnažnom odlukom suda.

Ustavne garancije lične slobode prostiru se kako na postupak utvrđivanja odgovornosti i izricanja krivične sankcije, tako i na postupak izvršenja kazne zatvora. U slučaju lišenja, odnosno ograničenja slobode, kao i za vreme izvršenja kazne zatvora jamči se poštovanje ljudske ličnosti i dostojanstva. Niko ne može biti podvrgnut mučenju,

USTAVNI OKVIR OSNOVNIH PRAVA I SLOBODA

ponižavajućem kažnjavanju ili postupanju, kao što je i zabranjeno vršiti na čoveku, bez njegove dozvole, medicinske i druge oglede.

Konačno, svako ima pravo na rehabilitaciju i naknadu štete od države ukoliko je bez osnova osuđen za kažnjivo delo ili je nezakonito lišen slobode.

- Slobode savesti, misli i veroispovesti

Član 26 do Član 28 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 41, Član 45 Ustava Republike Srbije

Ova grupa ustavnih sloboda uslov je za nesmetani intelektualni i duhovni razvoj ličnosti. Svako može na osnovu slobode misli formirati svoje slobodno uverenje (“pogled na svet”), odnosno to učiniti prema svom sopstvenom izboru, a ne pod prisilom državne ideologije ili religije. I obrnuto, niko ne može biti nateran da se izjašnjava o svom verskom ili drugom uverenju.

Pretpostavka za realizaciju ove slobode je ustavna garancija slobodnog ispoljavanja ličnog ubeđenja ili veroispovesti obavljanjem obreda, pohađanjem službe, pohađanjem nastave, bilo pojedinačno bilo u zajednici sa drugim licima. To uključuje i pravo roditelja da svojoj deci obezbede versko i moralno obrazovanje u skladu sa svojim uverenjima. Ove slobode mogu se ograničiti samo izuzetno, ako se radi o potrebi zaštite javne bezbednosti, zdravlja, morala ili prava drugih lica.

U skladu sa slobodom veroispovesti, verske zajednice su slobodne i samostalne u uređivanju svoje unutrašnje organizacije, kao i prilikom vršenja verskih poslova i obreda. Sve verske zajednice su ravnopravne i odvojene od države, ali država može materijalno pomagati verske zajednice. Dozvoljeno je verskim zajednicama da osnivaju verske škole i dobrotvorne organizacije, u skladu sa zakonom.

Sloboda ubeđenja i vere uživa posebnu ustavnu garanciju preko prigovora savesti. Prigovor savesti može podneti svako lice koje, shodno svom ubeđenju ili veri, ne može ispuniti vojnu ili drugu obavezu koja uključuje upotrebu oružja. Dopušteno je, u skladu sa zakonom, da

takvo lice ispuni odgovarajuću civilnu službu, odnosno svoje ustavne obaveze ostvari u skladu sa svojim uverenjem i bez upotrebe oružja.

- Sloboda mišljenja i izražavanja

Član 29 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 45 Ustava Republike Srbije

Sloboda mišljenja pretpostavlja slobodno formiranje mišljenja (što je uži pojam od slobode misli) o opštim pitanjima države i društva. S obzirom na ustavne garancije, kao i zakonsku razradu ove slobode, često se sloboda mišljenja i izražavanja određuje kao forma političke slobode u državi, pošto predstavlja osnovu za realizaciju političke volje građana i njihovo učešće u vršenju državne vlasti. U tom cilju, svako ima pravo na pristup podacima u posedu državnih organa.

Slobodno formiranje mišljenja i opštih stavova o društvu, državi i politici zahteva i slobodno izražavanje mišljenja. Ovo pravo uključuje slobodu da se govorom, pisanjem, slikom ili na drugi način traže, primaju i šire ideje, informacije i stavovi. Granice postavljene u realizaciji ovih prava sadržane su u zaštiti prava i ugleda drugih lica, očuvanja autoriteta i nepristrasnosti suda, nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti, zdravlja i morala.

U načelu, na osnovu slobode mišljenja i izražavanja realizuju se i druge građanske slobode, kao što su: sloboda govora i javnog istupanja, sloboda štampe, medija i drugih vidova javnog informisanja, sloboda zбора i drugih vidova mirnog okupljanja, sloboda političkog udruživanja, kao i biračko pravo.

- Sloboda medija (štampe)

Član 30 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 46 Ustava Republike Srbije

Pravo na slobodu medija je osnovno lično pravo, a u savremenoj državi predstavlja i uslov demokratskog ustavnopravnog i političkog poretka. Slobodno izražavanje političkog i drugog mišljenja i stavova,

USTAVNI OKVIR OSNOVNIH PRAVA I SLOBODA

kao i slobodan protok i dostupnost informacija preko svih oblika medija obezbeđuju realizaciju ostalih ustavnih prava i sloboda, kako ličnih tako i političkih. Na taj način građanin ostvaruje svoju slobodu od države i u državi.

Prvi nivo ustavne slobode medija predstavlja pravo svakoga da u sredstvima javnog informisanja objavljuje svoje mišljenje i stavove. Sledeći nivo pretpostavlja mogućnost osnivanja, bez odobrenja, novina i drugih sredstava javnog obaveštavanja. Zakonom se detaljno uređuju uslovi osnivanja televizijskih i radio stanica.

Osnovna ustavna garancija slobode medija je zabrana cenzure. Cenzura je oblik prethodne provere, kontrole i zabrane publikovanja ili objavljivanja informacija ili stavova, koju sprovode različita državna, politička i druga tela, najčešće tela upravne vlasti. Cenzura se primenjuje u totalitarnom političkom režimu, koji dopušta protok samo "proverenih" političkih i drugih informacija.

Sa druge strane, pravna država garantuje zaštitu ustavnog poretka, kao i svakog pojedinca preko nezavisnih i samostalnih sudova. Represivne mere nadležnog suda mogu biti usmerene na zabranu rasturanja štampe ili širenje obaveštenja i ideja preko javnih medija. Ovakve mere dopuštene su ako je to neophodno radi sprečavanja propagiranja rata, odnosno kada se radi o pozivanju na nasilno rušenje ustavnog sistema, podstrekavanju na neposredno nasilje ili zagovaranju rasne, nacionalne ili verske mržnje ili netrpeljivosti koja je podsticaj za diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje.

Svako lice raspolaže pravom na ispravku objavljene neistinite, nepotpune ili netačno prenete informacije kojom je povređeno neko njegovo pravo ili interes. Takođe, svako uživa pravo na odgovor na objavljenu informaciju.

Međutim, zaštita ove ustavne slobode nije prepuštena samo pojedincima. Pravna država i institucionalno uređuje pitanja slobode medija. Tako su sredstva javnog obaveštavanja koja se finansiraju iz javnih prihoda dužna da blagovremeno i nepristrasno obaveštavaju javnost.

- Sloboda okupljanja

Član 31 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 43 Ustava Republike Srbije

U cilju izražavanja svojih političkih ili drugih stavova, izražavanja naučnog, umetničkog ili drugog mišljenja, građani su slobodni da se mirno i bez oružja okupljaju i održavaju zborove, demonstracije i razne manifestacije.

Okupljanje građana u zatvorenim prostorijama ne podleže nikakvoj dozvoli ili prijavi, dok se za zborove i demonstracije na otvorenom prostoru zakonom može propisati obaveza prijavljivanja nadležnom organu, odnosno Ustav RS predviđa obaveznu prijavu nadležnom organu.

Ustavno ograničenje ove slobode postavljeno je samo za slučajeve kada je to neophodno radi zaštite javne bezbednosti, odnosno ometanja javnog sabraćaja, javnog zdravlja i morala, nacionalne bezbednosti ili zaštite prava drugih lica.

Zakon o okupljanju građana Republike Srbije (1992) predviđa i zabranu okupljanja u blizini Savezne skupštine ili Narodne skupštine neposredno pre i u vreme njihovog zasedanja.

- Pravo na državljanstvo

Član 35 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 47 Ustava Republike Srbije

Svaki čovek uživa pravo na jedno državljanstvo, kao i na sve oblike pravne zaštite koji proizilaze iz statusa državljanina. Dete rođeno na teritoriji Državne zajednice Srbija i Crna Gora ima pravo na državljanstvo, ako nema drugo državljanstvo.

Državljanin ne može biti lišen državljanstva, proteran ili ekstradiran, odnosno izručen van njene teritorije, osim u skladu sa međunarodnim obavezama državne zajednice.

Ukoliko državljanin Republike Srbije ima dvojno državljanstvo, može mu biti oduzeto domaće državljanstvo ukoliko odbije da ispuni

USTAVNI OKVIR OSNOVNIH PRAVA I SLOBODA

određenu dužnost predviđenu Ustavom. Državljanstvo predstavlja osnov za uživanje političkih prava građana u državi.

- Sloboda naučnog i umetničkog stvaranja

Član 33 Ustava Republike Srbije

Sloboda naučnog i umetničkog stvaranja spada u grupu onih ustavnih garancija koje obezbeđuju slobodan razvoj i izražavanje ličnosti. Ona se ostvaruje kroz slobodno stvaranje i objavljivanje naučnih i umetničkih dela, naučnih otkrića i tehničkih izuma, dok se stvaraocima obezbeđuju moralna i imovinska prava. Način ostvarivanja i zaštita prava stvaralaca na njihova dela uređuju se zakonom.

- Sloboda kretanja i nastanjivanja

Član 37 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 17 Ustava Republike Srbije

Sloboda kretanja i nastanjivanja u apsolutnom smislu odnosi se samo na domaće državljane. To znači da oni imaju punu slobodu kretanja na državnoj teritoriji i pravo izbora nastanjivanja, kao i boravka na celokupnoj teritoriji države. Isključuje se svaki režim dozvola, pasoša ili drugih isprava koje mogu ograničiti ili uskratiti ovu ustavnu slobodu.

Ova sloboda uključuje i međunarodnu dimenziju, što znači da građani mogu slobodno izlaziti iz zemlje i vraćati se u nju. U demokratskoj državi ova sloboda može biti ograničena iz razloga nacionalne bezbednosti, odnosno zakonom se može ograničiti u slučajevima kada je to neophodno za vođenje krivičnog postupka, zaštite javnog reda i mira, sprečavanja širenja zaraznih bolesti ili razloga odbrane zemlje.

Ulazak stranaca i njihov boravak na državnoj teritoriji reguliše se zakonom. Stranac može biti proteran sa državne teritorije samo na osnovu odluke nadležnog organa i u zakonom propisanom postupku. Sa druge strane, proterano lice se ne može uputiti tamo gde mu preči progon zbog njegove rase, vere, državljanstva, pripadnosti određenoj

društvenoj grupi ili političkog mišljenja ili ukoliko mu pretilo ozbiljno kršenje osnovnih građanskih i političkih prava.

- Pravo na nepovredivost stana

Član 24, st. 1 i st. 2 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 21 Ustava Republike Srbije

Nepovredivost stana je jedno od osnovnih građanskih prava vezanih za slobodu i neprikosnovenost ličnosti, sigurnost pojedinca, njegov privatni i porodični život.

Domašaj ustavne garancije nepovredivosti stana odnosi se kako na treća lica, tako i na državne organe. Niko ne sme ući u tuđi stan ili druge prostorije protiv volje njihovog držaoca ili u njima vršiti pretres, osim na osnovu odluke suda i uz prisustvo dva svedoka. Dozvoljen je ulazak u tuđi stan i bez odluke suda samo ako je to neophodno radi hapšenja učinioca krivičnog dela ili radi otklanjanja neposredne i ozbiljne opasnosti za ljude ili imovinu.

- Pravo na nepovredivost tajne pisama

Član 24, st. 3 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 19 Ustava Republike Srbije

Tajnost pisama i drugih sredstava komunikacije je nepovrediva i ustavom garantovana u okviru prava svakog čoveka na ličnu slobodu. Ustavna garancija nepovredivosti tajnosti prepiske među ljudima prostire se i na sve nove oblike komunikacije na daljinu (telefonom, faksom, elektronskom poštom i dr). Kao i kod ostalih ličnih sloboda i u ovom slučaju dopuštena su odstupanja i to na određeno vreme kada je to neophodno radi vođenja krivičnog postupka ili iz razloga odbrane zemlje, a na osnovu odluke suda.

- Pravo svojine i pravo na nasleđivanje

Član 23 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 34 Ustava Republike Srbije

U savremenoj ustavnoj državi pravo svojine je osnov ekonomskog poretka, a u skladu sa principom socijalne pravde svojina je dobila socijalnu funkciju. Međutim, pravo svojine je fundamentalno lično pravo svakog građanina, koje je već u prvim građanskim deklaracijama proglašeno za prirodno, neotuđivo pravo svakog čoveka. Ekonomske komponente i socijalna funkcija svojine u savremenoj državi dominiraju, te se često ovo pravo svrstava u grupu socijalno-ekonomskih prava i sloboda.

Liberalni koncept prava svojine, kao apsolutnog i neotuđivog prava, korigovan je ustavom. Postoji mogućnost da zakon predvidi ograničenje korišćenja imovine u skladu sa opštim interesom. Neprikosnovenost svojine, naročito privatne, podređena je potrebama savremene socijalne države. Tako niko ne može biti lišen svojine, osim u javnom interesu utvrđenom na osnovu zakona. Vlasniku se garantuje nadoknada koja ne može biti niža od tržišne. Osim toga, ograničenje prava svojine dopušteno je i radi obezbeđenja naplate poreza, drugih dažbina ili kazni.

Pravo na nasleđivanje garantovano je istom ustavnim odredbom, s tim da se zakonom ima bliže urediti ostvarivanje ovog osnovnog prava.

Politička prava i slobode

Politička prava i slobode obuhvataju onaj krug prava koja građanima obezbeđuju učešće u obrazovanju i izražavanju političke volje, kao i učešće u vršenju javnih poslova. Reč je o pravima prve generacije koja su viđena kao prirodna prava i slobode građanina u državi. Demokratski pravni poredak jedne države izrasta iz ovih građanskih sloboda, jer one omogućavaju slobodnim građanima da ostvare princip nacionalne (narodne) suverenosti. Preko slobodno izabranih predstavnika, a u uslovima slobodnog obrazovanja i

izražavanja političke volje, građani kreiraju državne organe, kontrolišu političku vlast i učestvuju u javnim poslovima u najširem smislu reči. Politička prava i slobode rezervisana su za domaće državljane. "Prava" politička prava, odnosno politička prava u užem smislu su: biračko pravo, pravo političkog udruživanja, pravo glasa na referendumu, pravo narodne inicijative, pravo na javnu kritiku i peticiju.

U širem smislu politička prava obuhvataju i one građanske slobode koje omogućavaju slobodno obrazovanje ili izbor uverenja, ubedenja i mišljenja, kao i sve ustavom garantovane forme slobodnog izražavanja stavova i uverenja: sloboda govora, sloboda medija, sloboda zbora i drugih vidova javnog okupljanja. Ove građanske slobode, međutim, izvorno pripadaju korpusu ličnih prava, budući da ne obezbeđuju samo izražavanje slobode političke ličnosti.

- Sloboda političkog udruživanja

Član 32 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 44 Ustava Republike Srbije

Građani imaju pravo da se udružuju u političke i druge (sindikalne i dr.) organizacije. Suština ovog subjektivnog političkog prava je da se omogući svim punoletnim građanima da mogu sudelovati u procesu obrazovanja političke i državne volje, kao i u procesu vršenja poslova javne vlasti. Pravna dimenzija slobode političkog udruživanja sadržana je i u pravu svakog građanina da ne bude član bilo koje političke ili druge organizacije.

Političke i druge organizacije osnivaju se bez prethodnog odobrenja, uz upis kod nadležnog organa. Slično ustavnim osnovama za ograničavanje slobode štampe, političke i druge organizacije koje deluju sa ciljem nasilnog rušenja ustavnog sistema, kršenja ljudskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje i netrpeljivosti mogu se zabraniti odlukom Ustavnog suda. Ukoliko interesi zaštite javne bezbednosti, javnog zdravlja i morala, nacionalne bezbednosti ili zaštite prava drugih lica to zahtevaju, zakonom se može ograničiti pravo na slobodu udruživanja.

USTAVNI OKVIR OSNOVNIH PRAVA I SLOBODA

- Biračko pravo (pravo na slobodne izbore)

Član 33 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 42 Ustava Republike Srbije

U sistemu predstavničke demokratije građani biraju svoje predstavnike u organe i institucije državne zajednice i republike, teritorijalnih jedinica i jedinica lokalne samouprave, na slobodnim i neposrednim izborima, tajnim glasanjem. Na ovaj način građani ostvaruju princip nacionalne (narodne) suverenosti i ostvaruju svoje učešće u vršenju poslova javne vlasti na opštim i periodičnim izborima.

Biračko pravo se ostvaruje u dva oblika: kao aktivno biračko pravo ili pravo građanina da bira i kao pasivno biračko pravo ili pravo građanina da bude biran.

Osnovni uslovi za ostvarivanje biračkog prava su: državljanstvo i punoletstvo, odnosno navršених 18 godina života, kao i poslovna sposobnost.

- Aktivno biračko pravo

Aktivno biračko pravo građaninu najpre obezbeđuje da može zahtevati potvrdu svoje biračke legitimacije upisom u birački spisak. Zakonom su predviđeni oblici pravne zaštite u slučaju da građanin ne može da ostvari ovo pravo.

Grđanin na izborima glasa slobodno, lično i tajno. To su osnovni izborni principi koji obezbeđuju demokratske, fer i slobodne izbore.

Princip opšteg biračkog prava treba da obezbedi svakom građaninu koji ispunjava propisane ustavne uslove (državljanstvo i punoletstvo) da glasa. Dakle, isključen je svaki oblik diskriminacije građana po osnovu rase, boje, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja ili sličnog statusa, veroispovesti, političkog ili drugog ubedenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti, psihičkog ili fizičkog invaliditeta.

Princip jednakog prava glasa obezbeđuje da glasovi birača imaju jednaku vrednost, odnosno da svaki birač svojim glasom podjednako utiče na rezultate izbora.

- Pasivno biračko pravo

Građanin ima pravo da bude biran u organe državne vlasti na neposrednim, tajnim i slobodnim izborima ukoliko je državljanin, punoletan, poslovno sposoban i ima prebivalište na teritoriji države. Poslanička sposobnost građanina dokazuje se odgovarajućim ispravama pred izbornim organima u postupku kandidovanja. Međutim, ovo osnovno političko pravo svakog građanina uslovljeno je učešćem političkih partija u izbornom procesu. Tako se i uslovi za kandidovanje koriguju izbornim zakonodavstvom, koje propisuje uslove za podnošenje izbornih lista. Građanin može zaslužiti mesto na izornoj listi ukoliko poseduje pasivno biračko pravo. Međutim, da bi se našao u izornoj utakmici potrebno je da nosilac liste, politička partija ispuni i druge uslove (npr. 10 000 potpisa).

- Pravo glasa na referendumu i pravo narodne inicijative

Član 33 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 4, st. 2, Član. 81, st. 2, Član 80, st. 2, Član 88, Član 132, st. 1 Ustava Republike Srbije

Građani imaju pravo da direktno i neposredno učestvuju u odlučivanju o javnim poslovima. Ovo ustavno pravo građani ostvaruju preko prava glasa na referendumu i prava narodne inicijative.

Pravo glasa na referendumu uživa institucionalnu garanciju. Ustavom se uređuje institut referenduma kao forma neposredne demokratije, dok individualno ovo pravo građanin ostvaruje pod istim uslovima kao i biračko pravo.

Pravo narodne inicijative, kao subjektivno pravo, može ostvariti svaki građanin koji uživa biračko pravo, ali pod pretpostavkom da je propisani broj birača potpisao narodnu inicijativu (15.000, odnosno 100.000 birača).

Referendum i narodna inicijativa su demokratske forme neposrednog učešća građana u vršenju javne vlasti i ostvarivanju suverenosti. Preko narodne inicijative građani mogu pokrenuti određeno pitanje u domenu zakonodavne vlasti, kao što je inicijativa za promenu

USTAVNI OKVIR OSNOVNIH PRAVA I SLOBODA

ustava, inicijativa za donošenje ili promenu zakona, odnosno za prestanak važenja zakona. Narodni referendum je oblik neposrednog odlučivanja građana o donošenju ili promeni ustava i zakona, kao i o drugim pitanjima u domenu javne vlasti.

- Pravo na javnu kritiku

Član 34 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 48 Ustava Republike Srbije

Pravo na javnu kritiku spada u subjektivna politička prava građana. Građani mogu, na temelju svoje slobode mišljenja i izražavanja mišljenja, da kritikuju rad državnih organa, javnih funkcionera, državnih i drugih organizacija. Kritika upućena državnom organu ne može biti osnov za pozivanje na odgovornost građanina, kao što on ne može da snosi bilo kakve štetne posledice zbog javno izrečene kritike.

- Pravo na peticiju

Član 34 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama

Član 48 Ustava Republike Srbije

Svaki građanin ima pravo da, sam ili u zajednici sa drugim građanima, upućuje peticije, predstavke i predloge državnim organima i javnim funkcionerima. Pravo na peticiju uključuje i pravo građanina da dobije odgovor na peticiju ili predlog, ukoliko on to zahteva.

Sadržina peticije ili predloga koji građanin podnosi nije ustavom određena. Građanin može uputiti peticiju ukoliko je nezadovoljan radom organa vlasti (skupština, šef države, vlada), može predlagati preduzimanje mera u određenoj oblasti (građanska inicijativa), a može se obratiti i ukoliko je nezadovoljan zaštitom svojih prava i pravnog interesa (nakon iscrpljivanja pravnog puta kod nadležnih organa).

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U UNUTRAŠNJEM PRAVNOM SISTEMU

1. Pravna konkretizacija ljudskih prava

Ljudska prava su univerzalna i neotuđiva prava koja uživa svako ljudsko biće i koja mu ni na koji način ne mogu biti oduzeta. Pošto proizlaze iz urođenog dostojanstva i vrednosti čovekove ličnosti, pripadaju svakom čoveku, bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, religiju, političko opredeljenje, nacionalno ili socijalno poreklo ili neku drugu njegovu karakteristiku. Ljudska prava su neraskidiv deo ljudskog bića od samog njegovog rođenja i zato mu ih niko ne može ni dati ni oduzeti; ona se nalaze iznad svake vlasti, sistema, institucije i bilo kog drugog autoriteta.

U savremenom svetu ljudska prava predstavljaju element međunarodnog pravnog poretka i njihovo kršenje predstavlja narušavanje međunarodnih obaveza države. Država, kao subjekat u međunarodnoj zajednici, ratifikuje međunarodne dokumente o ljudskim pravima i time ih integriše u svoj unutrašnji pravni sistem, tako da oni obavezuju njene sudove i sve druge javne organe i institucije. Istovremeno, država preuzima obavezu da pruži garancije i obezbedi zaštitu ljudskih prava svim ljudima na svojoj teritoriji.

Na nivou svake države ljudska prava su, zbog njihovog značaja, priznata i garantovana (zejemčena) ustavom, osnovnim i najvišim pravnim aktom države, u kome, po pravilu, zauzimaju privilegovano mesto. Time se naglašava da ljudska prava imaju višu moralnu vrednost u odnosu na državu i da određuju domete državne moći prema pojedincu i njegovoj individualnoj slobodi. Ustavne norme sadrže katalog ljudskih prava koja su u određenoj državi priznata, proklamovana i garantovana. Da bi izrazile svoju spremnost da u potpunosti poštuju međunarodne standarde u oblasti ljudskih prava, države u

svoje ustave često unose odredbu kojom garantuju da će se neposredno primenjivati sva ljudska prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, kao i međunarodnim ugovorima koji u njoj važe, čime međunarodnim aktima o ljudskim pravima daju jaču snagu u odnosu na domaće pravne izvore. (Videti npr. čl. 7. Ustavne povelje Državne zajednice Srbija i Crna Gora).

Ustavnim normama regulisana su jemstva ljudskih prava, uslovi pod kojima se ljudska prava mogu suspendovati ili ograničiti, uslovi i načini ostvarivanja ljudskih prava, kao i mehanizmi njihove pravne zaštite i uklanjanja posledica izazvanih kršenjem ljudskih prava, čime se obezbeđuje njihova efektivnost. Na taj način ustav, kao temelj čitavog pravnog poretka u jednoj državi, predstavlja garant slobode i prava svakog ljudskog bića koje se na njenoj teritoriji nalazi.

Da bi ljudska prava proklamovana međunarodnim aktima i ustavom jedne države mogla da razviju dejstvo i omoguće pojedincima da koriste i uživaju slobodu koju im pravo pruža, neophodno je da budu dodatno pravno oblikovna, kako bi se omogućilo njihovo praktično sprovođenje u svakodnevnim životnim odnosima. Zato su apstraktne norme o ljudskim pravima konkretizovane odgovarajućim zakonima, kojima je ureden način ostvarivanja pojedinih ljudskih prava, kao i mehanizmi njihove pravne zaštite.

Potreba za zakonskom konkretizacijom ljudskih prava najjasnije se uočava kad se posmatra pojedinačno ljudsko pravo, kao što je, npr. pravo na mirno uživanje imovine. U našem pravnom sistemu ovo ljudsko pravo priznato je i garantovano čl. 23. Ustavne povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, kojim je propisano: jemči se pravo svojine i pravo nasleđivanja; korišćenje imovine može se ograničiti zakonom, u skladu sa opštim interesom; niko ne može biti lišen svojine, osim u javnom interesu utvrđenom na osnovu zakona, uz naknadu koja ne može biti niža od tržišne ili da bi se obezbedila naplata poreza, drugih dažbina ili kazni; sporove o visini naknade rešava nadležni sud. Jasno je da ovako formulisane norme kojima je priznato i garantovano pravo na imovinu nisu dovoljne za praktičnu realizaciju ovog prava. One daju samo početni i najvažniji okvir ovom osnovnom

ljudskom pravu, ali ne pružaju odgovor na mnoga važna pitanja, kao što su: kakva ovlašćenja ima vlasnik, pod kojim uslovima može biti lišen svojine iz “javnog interesa”, šta je to “javni interes” i ko utvrđuje njegovo postojanje, kako se štiti pravo na mirno korišćenje imovine, koje pravne radnje vlasnik može preduzeti da bi zaštitio dobro koje mu pripada od nedopuštenih uticaja, koji je sud nadležan da odluči o visini naknade za oduzetu svojinu, kakav će se postupak primeniti da bi se o tome odlučilo.... Odgovore na sva ova i mnoga druga važna pitanja koja se tiču imovine mogu se naći u imovinskim i drugim zakonima (zakon o svojini, zakon o nasleđivanju i dr), kojima se proklamovano ljudsko pravo na imovinu normativno konkretizuje i oblikuje i time postavljaju precizne i jasne granice njegovog ostvarivanja i zaštite.

Uopšteno posmatrano, u svakoj državi postoje dve vrste zakona koji su relevantni za ljudska prava: materijalno-pravni zakoni, kojima se definišu uslovi za ostvarivanje (vršenje) ljudskih prava i predviđaju sankcije za njihovo kršenje, i procesni zakoni, kojima se regulišu sistem i mehanizmi zaštite ljudskih prava.

Normativni rad zakonodavca na konkretizaciji ljudskih prava zadovoljavajući je samo ako je sadržina zakona koje donosi u skladu sa međunarodnim i ustavnim normama o ljudskim pravima. Dogada se, međutim, da zakonodavac svoj zadatak ne obavi valjano. Nekad je to posledica njegove svesne namere, a nekad proizvod nepažljivosti, nebrizljivosti, pa i nedovoljne stručnosti zakonopisaca. Rezultat takvog rada je zakonska norma kojom je određeno ljudsko pravo preterano ograničeno, suženo, pa čak i potpuno negirano. Drugim rečima, iako zakonodavac nije “neprijatelj” ljudskih prava, njegova praktična delatnost može rezultirati takvim zakonskim ograničenjima određenog ljudskog prava koja negiraju sam njegov smisao i suštinu. Nesumnjivo je da takvo stanje ozbiljno ugrožava ljudska prava i zato ovaj problem mora biti brzo rešen, što se postiže efikasnom kontrolom ustavnosti zakona od strane autoritativnog i nezavisnog tela (ustavni sud ili najviši sud u državi), u kome se zakonska norma proglašava neustavnom i time eliminiše iz pravnog sistema kao smetnja u ostvarivanju ljudskih prava.

2. Domaći sistem zaštite ljudskih prava kao primarni oblik zaštite

Proklamovanje i garantovanje ljudskih prava, samo po sebi, nije ni približno dovoljno da bi se moglo tvrditi da je normativni pravni poredak jedne države zasnovan na poštovanju ljudskih prava jer je to samo početni, moglo bi se čak reći i najlakši korak. Naime, za dostizanje ovog ideala neophodno da u datoj državi postoje efektivna i delotvorna pravna sredstva za ostvarivanje i zaštitu ljudskih prava. Drugim rečima, da bi ljudska prava u jednoj državi zaista bila prava, a ne tek puke proklamacije, “demokratski ukrasi” pravnog sistema, neophodno je da postoji efikasan sistem njihove zaštite jer, kao što je to slučaj i sa “običnim” pravima, pravna suština ljudskih prava upravo leži u mogućnosti da se ona ostvare i zaštite primenom delotvornih pravnih sredstava. Bez te mogućnosti, ljudska prava predstavljaju samo jednu apstrakciju, jednu голу fikciju bez realne sadržine. Postojanje efikasnih pravnih mehanizama za ostvarivanje i zaštitu ljudskih prava u datoj državi potvrđuje je “pravnosti” njenog pravnog poretk, njegove legitimnosti i “unutrašnje moralnosti”. Saglasno tome, postojanje i efikasno delovanje “pravne države” predstavlja preduslov poštovanja i stvarnog uživanja ljudskih prava i osnovnih sloboda svakog pojedinca.

Ratifikacijom međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima države se obavezuju da izgrade efikasne i delotvorne mehanizme za zaštitu ljudskih prava, koji će obezbediti da svako ljudsko biće kome je neko ljudsko pravo uskraćeno ili povređeno dobije adekvatnu pravnu zaštitu. Iako su pojedinim međunarodnim i regionalnim dokumentima o ljudskim pravima, kao što je to slučaj sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, ustanovljeni naddržavni mehanizmi zaštite ljudskih prava, nesumnjivo je da zaštita ljudskih prava u unutrašnjem pravnom sistemu predstavlja osnovni i primarni način zaštite, što potvrđuju svi međunarodni i regionalni dokumenti o ljudskim pravima. Saglasno tome, zaštita ljudskih prava pred međunarodnim i regionalnim organima, kao što je npr. Evropski

sud za ljudska prava, supsidijarna je u odnosu na unutrašnji (nacionalni) sistem zaštite, tako da može biti pružena samo ako su iscrpljena sva raspoloživa pravna sredstva u domaćem sistemu. Uobičajeno je da se ovo pravilo formuliše tako što se propisuje da je iscrpljivanje domaćih pravnih sredstava zaštite uslov dopuštenosti predstavke pred određenim nadržavnim telom za zaštitu ljudskih prava, čime se, u stvari, državama pruža mogućnost da same spreče ili otklone povredu ljudskog prava, pre nego što protiv njih bude pokretnut postupak pred određenim nadržavnim organom za zaštitu ljudskih prava. Šta više, od država se očekuje da, ako ne baš sve, a ono najveći broj povreda ljudskih prava saniraju u okviru domaćeg pravnog sistema i time učine nepotrebnom intervenciju nadržavnog suda.

3. Projektovanje mehanizama za zaštitu ljudskih prava u unutrašnjem pravnom sistemu

Svaka država projektuje i izgrađuje sistem zaštite ljudskih prava, nastojeći da stvori uslove za pružanje efikasne i delotvorne zaštite ljudskih prava. Na taj način, države ispunjavaju svoju međunarodnu obavezu kojom je predviđena dužnost države da svakom licu čije je ljudsko pravo povređeno pruži mogućnost korišćenja delotvornog pravnog leka za zaštitu svog prava.

Pre nego što se napravi pregled pravnih mehanizama za zaštitu ljudskih prava u našem pravnom sistemu, neophodno je učiniti nekoliko prethodnih napomena.

Pre svega, treba konstatovati da nije svako ponašanje suprotno pravu akt kršenja ljudskog prava. Evo primera koji to ilustruje. Policajac je, tokom saslušanja lica privedenog pod sumnjom da je učinilo krivično delo, to lice fizički povredio tako što ga je dva puta ošamario. Isti policajac je, van svog radnog vremena, nastupajući kao privatno lice, na isti način povredio svog komšiju. I u jednom i u drugom slučaju ponašanje policajca podleže krivičnom gonjenju i kažnjavanju, ali je samo u prvom slučaju policajac učinio povredu ljudskog prava (zabrana maltretiranja) jer je tada nastupio kao nosilac vlasti,

dok se u drugom slučaju on “samo” protivpravno ponašao izvršiti krivično delo nanošenja telesne povrede, za koje će odgovarati kao i svaka druga osoba. Zato samo u prvom slučaju lice kome je povređen fizički integritet ima pravo da od države traži obeštećenje (kompenzaciju), s obzirom na to da država ima pravnu dužnost da zaštiti ljudska prava i odgovorna je za rad svojih službenika (čl. 123. Ustava Republike Srbije).

Pojedincima je priznato i garantovano pravo na delotvoran pravni lek zbog kršenja ljudskog prava, što podrazumeva da je reč o efikasnom pravnom leku koji obezbeđuje da se utvrdi izvršena povreda i žrtvi pruži adekvatno zadovoljenje. Čl. 9. Ustavne povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama predviđeno je da “svako ima pravo na delotvornu sudsku zaštitu u slučaju da mu je povređeno ili uskraćeno neko ljudsko ili manjinsko pravo zajemčeno Poveljom, kao i pravo na uklanjanje posledica takvog kršenja”. Na sličan način ovo pravo garantuje i čl. 13. Evropske konvencije o ljudskim pravima, kojim je propisano da “svako kome su povređena prava i slobode predviđeni ovom konvencijom ima pravo na delotvoran pravni lek pred nacionalnim vlastima, bez obzira na to jesu li povredu izvršila lica koja su postupala u službenom svojstvu”.

Kad je reč o zaštiti ljudskih prava, važno je uočiti da su pojedincima priznata i garantovana i tzv. procesna ljudska prava, koja obezbeđuju pružanje kvalitetne pravne zaštite njihovim ljudskim i svim ostalim subjektivnim pravima. Ta prava, iako su u funkciji zaštite ljudskih materijalnih prava, imaju autonomnu prirodu tako da i sama mogu biti predmet zaštite. Ona pripadaju žrtvama kršenja ljudskih prava, ali i onima protiv kojih se vodi postupak zbog kršenja ljudskih prava.

Svakom pojedincu garantovano je pravo na pravično (fer) suđenje, koje se odnosi na postupke vezane za “bilo koju krivičnu optužbu”, kao i na sve postupke u kojima se utvrđuju “građanska prava i obaveze” pravnih subjekata. (čl. 6. st. 1. Evropske konvencije). Pravo na pravično suđenje sastoji se iz niza posebnih procesnih ljudskih prava, kao što su pravo na pristup sudu, pravo na nepristrasan i nezavi-

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U UNUTRAŠNJEJ PRAVNOM SISTEMU

san sud ustanovljen zakonom, pravo na kvalitetan sudski postupak u kome će stranka o čijim se pravima odlučuje biti saslušana i moći da se brani, pravo na javnost u postupku, pravo da njena pravna stvar bude rešena u razumnom roku. Pored ovih prava, koja se ostvaruju u svim postupcima, postoje i određena posebna procesna prava koja pripadaju licima optuženim za krivično delo, kao što su pravo optuženog da u najkraćem mogućem roku, podrobno i na jeziku koji razume, bude obavешten o prirodi i razlozima za optužbu protiv njega; da ima dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje odbrane, pravo da se brani lično ili putem branioca koga sam izabere ili, ako nema dovoljno sredstava da plati za pravnu pomoć, da ovu pomoć dobije besplatno kada interesi pravde to zahtevaju, pravo da ispituje svedoke protiv sebe ili da postigne da se oni ispituju i da se obezbedi prisustvo i saslušanje svedoka u njegovu korist pod istim uslovima koji važe za one koji svedoče protiv njega, kao i pravo optuženog na besplatnu pomoć prevodioca ako ne razume ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu (čl. 6. st. 2. i 3. Evropske Konvencije).

Države, kojima pripada velika sloboda u regulisanju mehanizama za zaštitu ljudskih prava, uređuju svoj sistem zaštite tako što ustanovljavaju organe za pružanje pravne zaštite i uređuju postupke u kojima će se ova zaštita pružati. Dužnost je, međutim, svake države da, prilikom projektovanja sistema pravne zaštite ljudskih prava, obezbedi ostvarivanje svih tih mnogobrojnih procesnih prava pojedinaca, čime se stvaraju pretpostavke da će sam postupak za pružanje pravne zaštite na najbolji način ostvariti svoj cilj i svrhu.

4. Mehanizmi zaštite ljudskih prava u domaćem pravnom sistemu

Ljudska prava štite se primenom mehanizama koji su namenjeni zaštiti “običnih” subjektivnih prava građana (redovni mehanizmi zaštite). Njima je, pored toga, obezbedena i specijalna zaštita jer se radi o posebno važnim pravima.

Ustavnom poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 9), kao i Ustavom Srbije (čl. 12), predviđeno je da ljud-

ska prava uživaju sudsku zaštitu. To znači da svako ko tvrdi da mu je određeno ljudsko pravo povređeno ili uskraćeno ima pravo da od suda traži zaštitu svog prava, koja uključuje utvrđivanje povrede i otklanjanje posledica koje je konkretna povreda izazvala. Međutim, pružanje sudske zaštite često je uslovljeno time što se određuje da prethodno bude vođen upravni postupak ili da budu ispunjeni određeni drugi uslovi.

4. 1. Redovni mehanizmi zaštite ljudskih prava u domaćem pravnom sistemu

Uopšteno posmatrano, zaštita ljudskih prava u domaćem pravu ostvaruje se u građanskom sudskom postupku, u krivičnom sudskom postupku i u upravnom postupku. Koji će postupak biti pokrenut ne zavisi samo od toga koje je ljudsko pravo povređeno, već i od toga kako je povređeno i koja se vrsta zadovoljenja traži.

Pošto su kriterijumi kojima se zakonodavac služi prilikom određivanja pravnog puta za zaštitu pojedinačnih ljudskih prava raznovrsni, nemoguće je unapred i apstraktno utvrditi koja se pravna sredstva mogu upotrebiti za zaštitu pojedinih ljudskih prava, budući da to zavisi i od mnogih faktora, od kojih neki mogu biti poznati tek u trenutku povrede prava. Zbog toga se tačna lista pravnih sredstava koja žrtvi povrede stoje na raspolaganju može napraviti tek kad pravo bude povređeno, imajući u vidu sve "okolnosti slučaja", kako to pravnici obično kažu.

Da bi se sastavila lista pravnih instrumenata koji se u pojedinačnom slučaju povrede ljudskog prava mogu upotrebiti za njegovu zaštitu i saniranje posledica koje je ta povreda izazvala, potrebno je znati sve pojedinosti vezane za samu povredu, koje omogućavaju da se prepozna koje je ljudsko pravo povređeno, kakve je posledice ta povreda izazvala i kako se one mogu otkloniti. To podrazumeva dobro poznavanje samog pravnog sistema, svih njegovih pravnih institucija i pravozaštitnih sredstva koja on nudi.

Pošto je, kao što je već rečeno, nemoguće unapred predvideti koja se sredstva mogu upotrebiti za zaštitu određenog prava, u daljem tek-

stu skicirani su, u grubim crtama, neki od pravnih instrumenata koji se u pojedinim slučajevima mogu upotrebiti, uz navođenje zajedničkih karakteristika pravnih mehanizama koji se primenjuju radi zaštite ljudskih prava.

Pre svega, treba znati da su mnoge povrede ljudskih prava inkriminisane kao krivična dela. Tako je npr. Krivičnim zakonom Republike Srbije predviđen čitav niz krivičnih dela protiv ljudskih prava, koja čine posebnu grupu krivičnih dela označenih zajedničkim nazivom “Krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina”, među kojima su povreda ravnopravnosti građana (čl. 60), protivpravno lišenje slobode (čl. 63), iznuđivanje iskaza (čl. 65) i druga dela. Ukoliko u radnjama koje je određeno lice preduzelo ima elemenata krivičnog dela, potrebno je pokrenuti krivični postupak, u kome će sud, pošto utvrdi da je to lice zaista izvršilo krivično delo, izreći zakonom propisanu kaznu. Krivični postupak u pojedinim slučajevima pokreće poseban državni organ - tužilac, dok se pojedina krivična dela gone po privatnoj tužbi.

Naravno, da bi žrtva povrede dobila adekvatno zadovoljenje, nije dovoljno da “povredilac” ljudskog prava ode u zatvor, iako je to za žrtvu, svakako, veoma značajna moralna satisfakcija. Na osnovu pravnosnažne odluke kojom je “prekršilac” osuđen zbog povrede ljudskog prava, žrtva povrede ima pravo da u odgovarajućem postupku izdejstvuje otklanjanje štetnih posledica koje je povreda izazvala, što se najčešće postiže naknadom štete. Da bi se ovo pravo ostvarilo, često je potrebno pokrenuti poseban postupak pred upravnim organom ili sudom.

Pravo na otklanjanje štetnih posledica koje je učinjena povreda ljudskog prava izazvala ponekad je priznato iako svojim ponašanjem “prekršilac” nije učinio krivično delo. Tako, npr. ukoliko se ispostavi da je jedno lice bilo neosnovano osuđeno, pa odluka kojom je osuđeno bude ukinuta u postupku po vanrednom pravnom leku, takvo lice ima čitav niz prava prema državi čiji je sud doneo nezakonitu osuđujuću odluku, koja mu obezbeđuju materijalnu i moralnu satisfakciju, kao što je pravo na naknadu štete, pravo da saopštenje o neosnovanosti osude

LJUDSKA PRAVA - UPUTSTVO ZA UPOTREBU

bude dostavljeno preduzeću ili ustanovi u kojoj neosnovano osuđeni radi, pravo na poništavanje upisa neosnovane osude u kaznenoj evidenciji i dr. Svako od ovih prava ostvaruje se u posebnom postupku i po posebnim procesnim pravilima.

Da bi se u potpunosti otklonile određene posledice kršenje ljudskih prava, često je potrebno sukcesivno voditi nekoliko postupaka. Tako, npr. ako je sekretarijat unutrašnjih poslova nezakonito odbio zahtev za izdavanje pasoša i time podnosiocu zahteva uskratio slobodu kretanja, protiv ove odluke upravnog organa podnosilac zahteva mora da vojuje ulaganjem redovnog pravnog sredstva u upravnom postupku - žalbom protiv rešenja sekretarijata, o kojoj odlučuje Ministarstvo unutrašnjih poslova. Ukoliko njegova žalba bude odbijena, sledeće sredstvo zaštite je pokretanje upravnog spora pred nadležnim sudom, koji će, ukoliko utvrdi da je odluka upravnog organa bila nezakonita, ukinuti takvu odluku. Kad ova odluka suda postane pravosnažna, oštećeno lice moći će na osnovu nje tražiti od države da mu naknadi štetu koja je nastala nezakonitim, odnosno nepravilnim radom njenog upravnog organa, za čiji je rad odgovorna. Ukoliko država odbije da isplati naknadu, oštećeno lice može pokrenuti parnicu, u kojoj će sud, ukoliko utvrdi da postoji obaveza države, naložiti isplatu određene sume novca. Za slučaj da država dobrovoljno ne isplati naknadu koju je sud odredio, oštećeno lice će morati da pokrene izvršni postupak u kome će njegovo novčano potraživanje prema državi biti prinudno ostvareno.

Navedeni primeri pokazuju da su redovni pravni mehanizmi za zaštitu prava raznovrsni i da njihovu primenu prati niz pravnih formalnosti. Ako se zanemare razlike u pojedinostima i posmatra suština, može se reći da svi oni predstavljaju svojevrsnu borbu - "borbu za pravo", koja se odvija po unapred propisanim pravilima i uz upotrebu pravom dopuštenih "borbenih sredstava" - procesnih ovlašćenja koja strankama u postupku pripadaju.

Postupak za zaštitu ljudskog prava otpočinje preduzimanjem odgovarajuće inicijalne radnje, u kojoj lice čije je pravo povredeno iznosi činjenice, opisuje u čemu se povreda sastoji, nudi dokaze kojima

potkrepljuje istinitost svojih činjeničnih navoda, iznosi argumente u prilog ispravnosti svog tvrdjenja i formuliše zahtev o kome nadležni organ treba da odluči. Nadležni organ pred kojim je postupak pokrenut najpre ispituje da li su ispunjene tzv. procesne pretpostavke: da li je nadležan da odluči o zahtevu, da li su stranke procesno sposobne da sudeluju u postupku, da li je zastupanje uredno, da li je postupak pokrenut blagovremeno i dr. Ukoliko utvrdi da postoji neka smetnja za vođenje postupka, organ koji vodi postupak preduzima mere da se taj nedostatak otkloni. Ako utvrdi da su sve procesne pretpostavke ispunjene, odnosno da su eventualne procesne smetnje otklonjene, nadležni organ otvara postupak, čime započinje “glavna bitka” u borbi za pravo. U postupku koji se vodi, obe strane, žrtva i “povredilac”, imaju određena procesna ovlašćenja, sredstva napada i odbrane, i mogu ih koristiti u skladu sa pravilima kojima je regulisan konkretni postupak. “Manevarski prostor” u kome se obe strane mogu kretati omeđen je načelom zabrane zloupotrebe procesnih ovlašćenja, čija primena treba da onemogućí pobeđu nesavesne i beskrupulozne stranke. Pošto se utvrde sve relevantne činjenice, nadležni organ donosi odluku kojom odbija istaknuti zahtev ili ga usvaja i nalaže otklanjanje posledica povrede. Nezadovoljna strana ima pravo da protiv odluke izjavi žalbu, ukoliko smatra da je nezakonita. O žalbi odlučuje viši organ, koji će žalbu usvojiti i odluku ukinuti ili žalbu odbiti i odluku potvrditi. Pod određenim uslovima protiv pravnosnažnih/konačnih odluka mogu se iz zakonom propisanih razloga izjaviti i tzv. vanredni pravni lekovi.

4. 2. Specijalna zaštita ljudskih prava: žalba pred Sudom Srbije i Crne Gore

Smatra se da ljudska prava, zbog svog izuzetnog značaja, treba da uživaju posebnu zaštitu i da nepostojanje te posebne zaštite oduzima pravu svojstvo ljudskog prava. Zbog toga sve države, u skladu sa svojom pravnom tradicijom, poštujući međunarodne standarde zaštite ljudskih prava, propisuju i uređuju posebnu, specijalnu zaštitu. Takva

specijalna sudska zaštita predviđena je i u našem pravnom sistemu, mada, kao što će se videti, još uvek nisu stvoreni uslovi za njenu paktičnu primenu. Naime, pored građanskog, krivičnog i upravnog postupka, koji predstavljaju redovne mehanizme za zaštitu ljudskih prava, kao i svih ostalih subjektivnih prava, u našem pravnom sistemu predviđeno je specijalno sredstvo zaštite ljudskih prava - žalba koja se upućuje Sudu Srbije i Crne Gore, koji, na žalost, još uvek nije konstituisan, iako je posebnim Zakonom o Sudu Srbije i Crne Gore od 2003. godine ("Sl. list SCG", br. 26/2003) regulisna njegova organizacija i propisana osnovna pravila postupanja.

Odredbama čl. 9. Ustavne povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama predviđeno je da "svako ko smatra da mu je neko ljudsko ili manjinsko pravo zajemčeno ovom poveljom povređeno ili uskraćeno pojedinačnim aktom ili radnjom institucije državne zajednice, odnosno državnog organa države članice ili organizacije koja vrši javna ovlašćenja, ima pravo da podnese žalbu Sudu Srbije i Crne Gore, ako nije obezbeđena druga pravna zaštita u državi članici, u skladu s Ustavnom poveljom". Takođe, čl. 19. Ustavne povelje Državne zajednice Srbija i Crna Gora predviđeno je da ovaj sud, pored ostalog, nadležan da rešava "žalbe građana, kada nisu predviđena druga pravna sredstva, ukoliko im je neka institucija Srbije i Crne Gore ugrozila prava ili slobode koje im garantuje Ustavna povelja".

Prema čl. 62. Zakona o Sudu Srbije i Crne Gore, žalbu "može podneti svako ko smatra da mu je pojedinačnim aktom ili radnjom institucije Srbije i Crne Gore, odnosno državnog organa države članice ili organizacije koja vrši javna ovlašćenja, povređeno ljudsko ili manjinsko pravo, ako nije predviđen drugi postupak pravne zaštite, odnosno ako zaštita nije obezbeđena u državi članici. Žalbu građana, u ime lica kome je povređeno ljudsko ili manjinsko pravo, može podneti i drugo lice ili organ, u skladu sa zakonom".

Iz ovako formulisanih odredbi jasno proizlazi da je žalba zbog povrede ljudskih prava pred Sudom Srbije i Crne Gore veoma restriktivna i da je supsidijarani instrument zaštite ljudskih prava u odnosu na

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U UNUTRAŠNJEM PRAVNOM SISTEMU

pravna sredstva predviđena propisima država članica, s obzirom da se može upotrebiti pod uslovom da je povređeno pravo zajemčeno Ustavnom poveljom i da u državi članici nije obezbeđena druga pravna zaštita.

Prema odredbama Zakona o Sudu Srbije i Crne Gore, postupak za zaštitu ljudskog, odnosno manjinskog prava pokreće se žalbom. Žalbu može da podnese samo lice čije je pravo povređeno ili to, u njegovo ime, može učiniti drugo lice ili organ (nije određeno koji), u skladu sa zakonom (čl. 62). Žalba se može predati Sudu neposredno ili uputiti putem pošte (čl. 41). Da bi uspeo sa svojom žalbom, žalilac je dužan da navede (opíše) u čemu se sastoji povreda ljudskog, odnosno manjinskog prava i da formuliše zahtev o kome Sud treba da odluči. Takođe, neophodno je da uz žalbu podnese overeni prepis osporenog pojedinačnog akta i druge dokaze od značaja za odlučivanje (čl. 63). Sud o žalbi može odlučivati samo ako je ona blagovremena, tj. podneta u roku od tri meseca od dana dostavljanja pojedinačnog akta, odnosno od dana preuzimanja ili prestanka radnje kojom je ljudsko, odnosno manjinsko pravo povređeno (čl. 64). Pored toga, žalba mora biti razumljiva, potpuna i sadržati podatke neophodne za vođenje postupka. Ukoliko nema takav kvalitet, sekretarijat Suda će zatražiti od podnosioca žalbe da u roku od 15 dana te nedostatke otkloni, a za slučaj da ovaj to ne učini, Sud će odbaciti žalbu kao nedopuštenu.

Postupak pokrenut žalbom obustavlja se bez donošenja meritorne odluke ako žalba bude povučena, ako organ koji je doneo pojedinačni akt poništi, ukine ili izmeni taj akt u skladu sa zahtevom iz žalbe građana ili ako je prestala radnja koja je prouzrokovala povredu ljudskog ili manjinskog prava zajemčenog Ustavnom poveljom, uz saglasnost građana - podnosioca žalbe, kao i onda kad prestanu procesne pretpostavke za vođenje postupka (čl. 67).

Postupak po žalbi zasnovan je na raspravnom načelu, načelu javnosti i načelu obostranog saslušanja. Ukoliko sud, na osnovu rezultata izviđanja i raspravljanja, utvrdi da je pojedinačnim aktom ili radnjom institucije povređeno ljudsko ili manjinsko pravo zajemčeno Ustavnom poveljom, dužan je da poništi pojedinačni akt, odnosno da

zabrani svako dalje vršenje ili da naredi izvršenje određene radnje (čl. 65). Takođe, Sud je dužan da, prema okolnostima slučaja, odredi da se uklone posledice koje su iz toga proizašle. Odluka Suda kojom je usvojena žalba građana predstavlja pravni osnov za isticanje zahteva za naknadu štete ili zahteva za otklanjanje drugih štenih posledica pred nadležnim organom.

Ako Sud oceni da je do povrede ljudskog, odnosno manjinskog prava došlo usled primene opšteg akta na osnovu koga je donesen pojedinačni akt, odnosno preduzeta radnja, doneće rešenje o pokretanju postupka za ocenjivanje tog akta. Da bi sprečio nastupanje štetnih posledica, Sud može narediti da se do okončanja postupka suspenduje izvršenje pojedinačnog akta ili radnje povodom kojih je podneta žalba građana.

Posebno je značajna odredba kojom je predviđena tzv. pogodnost pridruživanja. Naime, prema čl. 66. Zakona, ako je pojedinačnim aktom ili radnjom povređeno Ustavnom poveljom zajemčeno ljudsko ili manjinsko pravo više lica, a samo neka od njih su podnela žalbu građana, odluka Suda odnosi se i na lica koja nisu podnela žalbu građana, ako se nalaze u istoj pravnoj situaciji.

Zakonom o Sudu Srbije i Crne Gore nije u potpunosti regulisan postupak, već su samo određene njegove grube konture. Očekuje se da on bude detaljno regulisan Poslovníkom o radu Suda, koji će doneti sam Sud.

Da li će žalba pred Sudom Srbije i Crne Gore biti delotvorno pravno sredstvo ili samo jedan "teorijski pravni lek", kakav je u dosadašnjem periodu bila ustavna žalba predviđena Ustavom Savezne Republike Jugoslavije, za sada se ne može znati jer Sud Srbije i Crne Gore, kao što je rečeno, još uvek nije konstituisan.

5. Uputstva za uspešnu zaštitu povređenih ljudskih prava

Zaštita ljudskih prava podrazumeva, pre svega, da ljudi znaju koja im prava pripadaju, da su u stanju da prepoznaju povredu i, što je posebno važno, da imaju svest o tome da je povreda ljudskih prava

ozbiljan i nedopušten akt koji se ne sme tolerisati. Treba imati na umu da je svaka pojedinačna borba za pravo doprinos civilizacijskoj borbi za pravedniji, bolji i humaniji svet, a svaki uspeh u toj borbi mali pomak ka dostizanju ovih ideala.

Pošto je zaštita ljudskih prava svojevrsan vid borbe, “borba za pravo”, neophodno je, pored odlučnosti i spremnosti za ovu borbu, znati kako funkcionišu pojedini pravni mehanizmi zaštite i kakve se procedure primenjuju pred sudovima i upravnim organima. Nesumnjivo je, stoga, da su za pokretanje i vođenje postupka za zaštitu ljudskih prava neophodna posebna znanja i veštine, kojima raspolažu samo pravnici, stručnjaci koji su posebno obrazovani i osposobljeni za obavljanje pravničkog poziva. Prema tome, ukoliko lice kome je povredeno ljudsko pravo nije pravnički obrazovano, najbolje je da zatraži pravni savet i pomoć advokata, koji se profesionalno bave pružanjem ove vrste usluga. Pojedini advokati angažovani su kao saradnici u pravnim savetovaništima pojedinih nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava, kao i u pravnim službama sindikalnih organizacija koje pružaju pravnu pomoć svojim članovima. Takođe, postoji mogućnost da se lice kome je pravo povredeno obrati i službi pravne pomoći koja deluje na nivou lokalne zajednice.

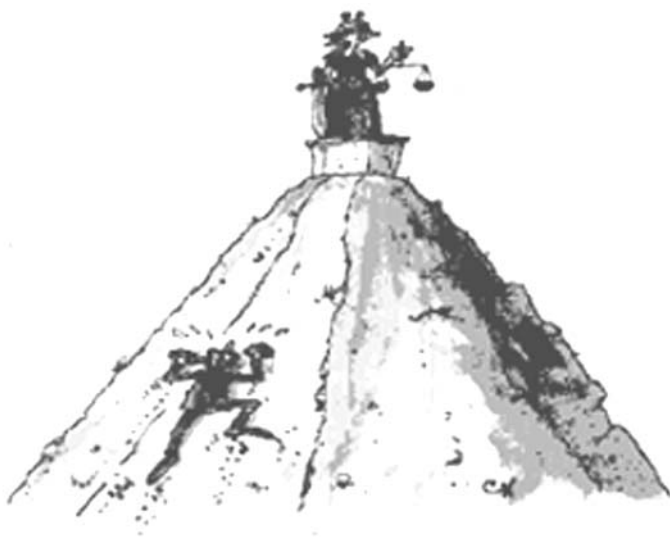
Bez obzira na to što je žrtva povrede ljudskog prava angažovala advokata, ona je i dalje glavni “igrač” u postupku zaštite zato što se u postupku štiti njeno pravo i što je ona osnovni izvor relevantnih informacija. Zbog toga je za uspeh u postupku od izuzetne važnosti da žrtva istinito i što iscrpnije i detaljnije opiše šta se tačno dogodilo i kako je do povrede prava došlo. Ako su npr. licu nezakonito zaplenjene i oduzete stvari na carini, potrebno je da precizno navede kada se to dogodilo, kakve su stvari u pitanju, kog kvaliteta i vrednosti, ko je prisustvovao događaju, da li je izdata potvrda o oduzimanju stvari i sl.

S druge strane, na advokatima leži velika odgovornost i od njihove stručnosti i moralnosti često zavisi ishod postupka. Pošto među advokatima, kao i u svim drugim profesijama, ima onih koji su vrhunski profesionalci, ali i onih koji svoj posao ne obavljaju dovoljno stručno i profesionalno, potrebno je, pre izdavanja punomoćja za zas-

LJUDSKA PRAVA - UPUTSTVO ZA UPOTREBU

tupanje, raspitati se o kakvom je advokatu reč i da li mu se može pokloniti poverenje.

Tokom postupka za zaštitu ljudskog prava, koji je često dug, komplikovan i iziskuje dosta vremena i sredstava, mogu nastati situacije koje obeshrabruju i navode na pomisao da se od svega odustane, što se, na žalost, često i događa. Zato je uvek potrebno imati na umu da borba za pravo zahteva odlučnost i čvrstu rešenost da se savladaju sve prepreke na mukotrpnom putu do pravde.

EVROPSKI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

1 Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

1.1. Pozadina i nastanak

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (dalje: Evropska konvencija o ljudskim pravima) nije nastala u praznom prostoru. Ona je proizvod vremena nakon Drugog svetskog rata i delovanja brojnih činilaca, od kojih poseban značaj imaju tri događaja. Najpre, to je Opšta deklaracija o ljudskim pravima, usvojena 10. decembra 1948. godine u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, kojom je postavljen standard ljudskih prava na međunarodnom planu. Drugi je kongres Međunarodnog komiteta pokreta za ujedinjenje Evrope održan u Hagu 1948. godine i na njemu usvojeni zaključci u vidu Poslanice Evropljanima, u kojoj je izražena želja da se donese Povelja o ljudskim pravima. Poslednji i najznačajniji je osnivanje Saveta Evrope 5. maja 1949. godine, u čijem je Statutu poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda predviđeno kao jedan od najvažnijih zadataka ove organizacije.

Samo nekoliko meseci nakon potpisivanja Statuta, novembra 1949. godine, počinje rad na izradi posebnog dokumenta o ljudskim pravima. Taj zadatak poveren je Komitetu vladinih eksperata koji je godinu dana kasnije umesto Povelje izradio nacrt konvencije o ljudskim pravima. Konačni tekst Evropske konvencije potpisalo je 13 država članica Saveta Evrope u Rimu 4. novembra 1950. godine. Konvencija je stupila na snagu 3. septembra 1953. godine. Do danas je Evropsku konvenciju o ljudskim pravima ratifikovalo 45 država članica Saveta Evrope. Poslednja je to učinila Zajednica Srbije i Crne Gore 26. decembra 2003.

1.2. Izmene i dopune

Tokom više od pet decenija primene Evropska konvencija o ljudskim pravima menjana je i dopunjena sa 13 protokola. Prvi je usvojen 20. marta 1952. godine, a poslednji 3. maja 2002. godine. Dopunski protokoli uz ovu konvenciju mogu se prema karakteru podeliti na materijalne i proceduralne.

Za prvu vrstu je karakteristično da uvode i dodaju nova prava koja nisu bila sadržana u izvornom tekstu zbog nespornosti država da ih prihvate u vreme potpisivanja Konvencije. Ovim protokolima je lista garantovanih prava i sloboda značajno proširena i unapređena. Materijalni karakter imaju protokoli br. 1, 4, 6, 7, 12 i 13.

Druga grupa protokola odnosila se na proceduralna pitanja. Njima se usavršavao postupak za zaštitu ljudskih prava i sloboda predviđenih u Konvenciji, a posebno jačao položaj pojedinca u ovom postupku. Proceduralne prirode su protokoli br. 2, 3, 5, 8, 9, 10 i 11.

1.3. Struktura

Evropska konvencija o ljudskim pravima ima ukupno 59 članova, koji su raspoređeni u sledeće celine: uvod, član 1 (obaveza poštovanja ljudskih prava), prvi deo (prava i slobode), drugi deo (Evropski sud za ljudska prava) i treći deo (ostale odredbe).

U uvodu, ili preambuli Konvencije navedeni su motivi i ciljevi za njeno zaključenje. Ovde se naglašava da vlade evropskih zemalja "imaju isti način mišljenja", da "poseduju zajedničko nasleđe političkih tradicija, ideala, slobode i vladavine prava" i da su "rešene da preduzmu prve korake za kolektivno ostvarivanje izvesnih prava navedenih u Opštoj deklaraciji".

Poseban značaj ima član 1, koji je namerno izdvojen iz ostalih delova Konvencije i u kome se kaže da će "visoke strane ugovornice zajemčiti svakome u svojoj nadležnosti prava i slobode određene u prvom delu Konvencije". Izraz "svakome u svojoj nadležnosti" ima personalni i teritorijalni smisao. U prvom značenju on ukazuje da

EVROPSKI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

prava i slobode imaju univerzalni značaj i da Konvencija štiti sva lica, bez obzira na državljanstvo, prebivalište ili boravište, pod uslovom da strana ugovornica nad njima ima određenu vlast. S druge strane, Konvencija se primenjuje samo na teritoriji nad kojom država ugovornica vrši stvarnu kontrolu ili za koju je preuzela odgovornost da je zastupa u međunarodnim odnosima.

Prvi deo Konvencije čine članovi 2-18, u kojima je sadržan katalog priznatih prava i sloboda. Ovom delu suštinski pripadaju i svi protokoli materijalne prirode koji predviđaju nova prava i slobode.

Drugi deo Konvencije, članovi 19-51 odnosi se na Evropski sud za ljudska prava. U ovom delu se bliže uređuje organizacija, nadležnost, sastav, izbor i postupak pred Evropskim sudom u Strazburu.

Treći, poslednji deo Konvencije (članovi 52-59) obuhvata razne odredbe kojima se reguliše potpisivanje, ratifikacija, stupanje na snagu i otkazivanje Konvencije, rezerve u odnosu na Konvenciju i njena teritorijalna primena, isključenje drugih načina rešavanja sporova, kao i zadaci i ovlašćenja generalnog sekretara i Komiteta ministara Saveta Evrope.

1.4. Predviđena prava i slobode

Evropska konvencija sadrži samo klasična građanska i politička prava čoveka. U njoj nema ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava niti ljudskih prava treće generacije, kao što su pravo na zdravu sredinu, pravo na mir ili razvoj. Pod okriljem Saveta Evrope usvojena je 1961. godine Evropska socijalna povelja (stupila na snagu 1965; revidirana 1996. godine) koja obuhvata veći broj ekonomskih i socijalnih prava, ali ona ima sopstveni nadzorni mehanizam i nezavisna je od Evropske konvencije.

U izvornom obliku Konvencija je predviđala sledeća prava i slobode: pravo na život; zabranu mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja; zabranu ropstva i prinudnog rada; pravo na slobodu i sigurnost; pravo na pravično suđenje; slobodu od retroaktivnog dejstva krivičnog zakona; pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života;

slobodu misli, savesti i veroispovesti; slobodu izražavanja; slobodu okupljanja i udruživanja; pravo na sklapanje braka i stvaranje porodice i pravo na delotvorni pravni lek.

Konvencija, takođe, predviđa da se uživanje ovih prava i sloboda obezbeđuje bez ikakve diskriminacije u pogledu pola, rase, veroispovesti, nacionalnosti, političkog mišljenja, socijalnog porekla, imovinskog stanja, rođenja ili drugog statusa. Garantovana prava mogu se u posebnim situacijama (rat ili druga javna opasnost koja ugrožava opstanak nacije) privremeno ograničiti ili obustaviti. Postoje, međutim, neka prava (pravo na život ili fizički i moralni integritet) koja se, bez obzira na situaciju, ne mogu ukinuti ili suspendovati.

Lista predviđenih prava proširena je protokolima koji su usvajani uz Konvenciju. Tako je Prvim protokolom dodato pravo na imovinu, pravo na obrazovanje i pravo na slobodne izbore. Protokol br. 4 zabranio je kaznu zatvora zbog duga, priznao slobodu kretanja i zabranio proterivanje sopstvenih državljana i grupno proterivanje stranaca. Protokolom br.7 predviđena je zaštita u postupku proterivanja stranaca, pravo na žalbu u krivičnim stvarima, pravo na naknadu za pogrešnu osudu, pravo da se ne bude dva puta kažnjen za isto delo, kao i jednakost supružnika. Protokol br.12 zabranio je sve oblike diskriminacije, dok najnoviji Protokol br.13 sadrži apsolutnu zabranu izricanja i izvršenja smrtne kazne.

1.5. Sistem nadzora

Evropska konvencija bila je prvi instrument kojim je stvoren sistem međunarodnog nadzora nad primenom i poštovanjem garantovanih ljudskih prava. U središtu tog sistema nalazila su se dva organa: Evropska komisija i Evropski sud za ljudska prava. Konvencija je istovremeno bila prvi akt u oblasti ljudskih prava koji omogućava neposredni dijalog između pojedinaca-državnih podanika i organa međunarodnog nadzora. Naime, njenim odredbama dato je pravo pojedincu koji sebe smatra žrtvom kršenja zaštićenih prava da podnese predstavku protiv odgovorne države, uključujući i sopstvenu državu.

EVROPSKI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

Prihvatanjem sistema nadzora države ugovornice Evropske konvencije ipak nisu u vreme njenog potpisivanja bile spremne da se značajnije liše svoje suverenosti u oblasti ljudskih prava. Pojedinci, grupe lica i nevladine organizacije nisu imali pravo da peticije upućuju neposredno Evropskom sudu. Oni su se mogli direktno obraćati samo Komisiji, ali pod uslovom da je država na koju se predstavka odnosi prethodno izjavila da priznaje takvu nadležnost Komisije. Pred Evropskim sudom prava pojedinaca bila su zaštićena samo posredno, tj. ako i kada Komisija odluči da njihov slučaj iznese pred Sud.

Da su suverena prava država imala prevagu nad nadzornim sistemom rečito svedoči i praksa ovih organa tokom prvih decenija rada. Za to vreme Evropska komisija je od nekoliko hiljada predstavki pojedinaca jedva 2% prihvatila za razmatranje. U istom periodu Sud je rešavao u proseku samo jedan slučaj godišnje.

Situacija se iz osnova promenila početkom osamdesetih godina, kada su sve države dale izjavu o prihvatanju prava na pojedinačnu predstavku. U isto vreme došlo je do značajnog povećanja delatnosti organa nadzora. Od tada je u Evropskoj komisiji svake godine registrovano oko hiljadu predstavki pojedinaca, nevladinih organizacija i grupa lica, dok je praksa Suda obuhvatila nekoliko stotina rešenih slučajeva.

Uporedo sa razvojem prakse države su se oslobadale surevnjivosti prema mogućnosti neposrednog dijaloga između svojih državljana i Evropskog suda za ljudska prava. Tome je doprineo i sam Sud usavršavanjem svog Poslovnika o radu. Naime, izmenama ovog akta od 1982. godine omogućeno je pojedincu-podnosiocu predstavke da neposredno učestvuje u raspravi o slučaju koji je iznela Komisija ili država. Dalji korak učinjen je 1990. godine usvajanjem Protokola br.9 uz Evropsku konvenciju. Prema protokolu (stupio na snagu 1994.) pojedinci, nevladine organizacije i grupe lica mogli su se direktno obraćati Evropskom sudu pod uslovom da posebno veće, sastavljeno od trojice sudija, prethodno odluči da, zbog značaja pitanja za primenu i tumačenje Konvencije, Sud može uzeti u razmatranje takav slučaj.

1.6. Reforma nadzornog sistema

Uprkos značajnim rezultatima koje su na planu nadzora postigli Komisija i Sud, početkom devedesetih godina u Savetu Evrope pokrenut je postupak za reformu ovog sistema. Na to su presudno uticala dva činioca: prvo, pad komunizma i učlanjenje u Savet istočnoevropskih zemalja, bivših sovjetskih i jugoslovenskih republika; i drugo, stalan porast broja nerešenih slučajeva i sve duže trajanje postupka pred ovim organima.

U toku konsultacija, koje su započele instrukcijom Komiteta ministara od 1991. godine, razmatrani su brojni predlozi za reformu, počevši od ideje da se zadrži postojeći sistem uz uvođenje stalnih sudija i povećavanje njihovog broja, preko stvaranja sistema dvostepenog suđenja sa stalnim Sudom umesto Komisije i Evropskim sudom kao drugom, apelacionom instancom, pa sve do eventualnog spajanja Suda sa Komisijom. Posle trogodišnjih pregovora postignuta je saglasnost da se osnuje stalni Evropski sud za ljudska prava, što je formalno potvrđeno potpisivanjem Protokola br.11 uz Evropsku konvenciju u Strazburu 11. maja 1994. godine.

Ovim protokolom izvršena je dalekosežna reforma nadzornog sistema ustanovljenog Konvencijom. Umesto dotadašnje Komisije i Suda predviđeno je osnivanje novog, stalnog Evropskog suda za ljudska prava sa obaveznom nadležnošću i pravom razmatranja pojedinačnih predstavki. Sud je obrazovan godinu dana nakon što su sve države ugovornice konvencije dale svoj pristanak da budu vezane Protokolom br.11. Taj uslov ispunjen je 1. oktobra 1997. godine, kada je Italija kao poslednja strana ugovornica podnela ratifikacioni instrument, tako da je novi Sud počeo sa radom 1. novembra 1998. godine. Komisija je nastavila sa razmatranjem prihvaćenih predstavki do 31. oktobra 1999. godine, kada je sve predmete ustupila novom Sudu.

2. Evropski sud za ljudska prava

2.1. Sedište, sastav i izbor sudija

Sedište Suda nalazi se u Strazburu gde je i sedište Saveta Evrope. Sud može da zaseda i na nekom drugom mestu koje se nalazi na teritoriji država članica Saveta Evrope. U toku postupka Sud može odlučiti da istragu ili neku drugu radnju obavi van svog sedišta.

Sud je sastavljen od onolikog broja sudija koliko ima strana ugovornica Konvencije. Ovo se rešenje razlikuje od ranijeg, prema kome je brojčani sastav članova Suda bio jednak broju država članica Saveta Evrope. Druga razlika sastoji se u skraćivanju mandata sa devet na šest godina i uvođenju starosne granice od sedamdeset godina života.

Izbor sudija vrši Parlamentarna skupština Saveta Evrope sa liste od tri kandidata koje predlaže svaka država ugovornica. Sudije moraju biti ličnosti nesumnjivog moralnog ugleda koje poseduju kvalifikacije potrebne za obavljanje visokih sudskih funkcija, odnosno moraju biti priznati pravni stručnjaci. Sudije se biraju u ličnom svojstvu i nisu predstavnici države koja ih je kandidovala. Pre stupanja na dužnost svaki izabrani sudija polaže zakletvu ili daje svečanu izjavu da će svoju dužnost vršiti časno, nezavisno i nepristrasno i da će čuvati tajnost svih rasprava.

Za vreme trajanja mandata sudije se ne mogu baviti poslovima koji su nespojivi sa njihovom nezavisnošću, nepristrasnošću ili zahtevima stalne službe, čime sudska funkcija gubi raniji povremeni karakter. Naime, do usvajanja Protokola br.11 vršenje sudske funkcije nije podrazumevalo stalno angažovanje u radu Evropskog suda, tako da su sudije i posle izbora nastavljale da rade u svojoj zemlji. Međutim, posle stupanja na snagu Protokola izabrane sudije moraju za vreme trajanja mandata da napuste (zamrznu) osnovno zanimanje. Sudija koji, pak, obavlja dodatne aktivnosti dužan je da o tome obavesti predsednika Suda. Ukoliko se dogodi da predsednik Suda i sudija imaju suprotno mišljenje o spojivosti ovih aktivnosti sa zahtevima iz Konvencije, konačnu odluku o tome donosi opšta sednica Suda.

Novinu predstavlja i odredba po kojoj Sudu u radu pomažu stručni saradnici. Oni se imenuju na predlog sudija kao njihovi lični pomoćnici i moraju imati potrebne kvalifikacije i praktično iskustvo za vršenje poverenih zadataka.

2.2. Organizacija i nadležnost

Sud radi u odborima od po tri sudije, većima od sedam sudija i Velikom veću od sedamnaest sudija. Pored toga, postoji mogućnost da Sud zaseda u plenumu (opšta sednica) kada odlučuje o organizacionim i administrativnim pitanjima (izbor predsednika, potpredsednika i sekretara Suda, određivanje veća i izbor njihovih predsednika i usvajanje Poslovnika o radu). Na opštoj sednici Sud se deli u odeljenja i njih za sada ima četiri. Predsednici odeljenja se, takođe, biraju na opštoj sednici i to na period od tri godine. Prilikom sastavljanja odeljenja uzima se u obzir geografska zastupljenost, srazmerna zastupljenost oba pola, kao i razlike u pravnim sistemima država članica Saveta Evrope.

Odbori se sastavljaju od trojice sudija koji pripadaju istom odeljenju za period od dvanaest meseci, s tim što predsednik Suda odlučuje o broju odbora koji se obrazuju. Njima je poveren zadatak da prethodno provere prihvatljivost predstavki pojedinaca, što je ranije radila Evropska komisija za ljudska prava. Oni zapravo predstavljaju prvi filter za selekciju predstavki, jer bi u protivnom Sud bio zatrpan hiljadama predstavki koje stižu i registruju se svake godine. Odbor može jednoglasno odlučiti da podnetu predstavku proglasi neprihvatljivom ili da je skine sa liste predmeta ako oceni da nije potrebno dalje ispitivanje. Takva odluka je konačna i bez prava na žalbu.

Veća od sedam sudija obrazuju se tako da u njihov sastav po službenoj dužnosti ulazi predsednik odeljenja i sudija izabran sa liste države protiv koje je upućena predstavka (tzv. nacionalni sudija). Preostale članove određuje predsednik odeljenja sistemom rotacije iz reda sudija koje pripadaju istom odeljenju. Zadatak ovih veća je da još jednom ispituju prihvatljivost predstavke, kao i da odluče o suštini

EVROPSKI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

spora. Veća su nadležna da odlučuju kako o pojedinačnim, tako i o međudržavnim predstavkama.

Veće je ovlašćeno da sve do donošenja presude ustupi nadležnost Velikom veću ako je to neophodno zbog značaja slučaja za tumačenje Konvencije ili ako rešenje može da dovede do rezultata koji nije u saglasnosti sa nekom prethodnom presudom. Uslov je da se tome ne protivi neka od strana u sporu, čime one praktično imaju pravo veta.

Veliko veće sastoji se od sedamnaest sudija i tri rezervne sudije. Bira se na tri godine i u njegov sastav ulaze predsednik i potpredsednici Suda, predsednici veća, nacionalni sudija i druge sudije izabrane u skladu sa Poslovníkom. Pored predmeta koje mu do donošenja presude ustupe veća, ono je nadležno da odlučuje o zahtevima strana u sporu da se predmet rešen presudom veća iznese na razmatranje pred Veliko veće. U tom se slučaju obrazuje kolegijum od pet sudija koji ispituje da li se predmet tiče nekog značajnog pitanja vezanog za tumačenje Konvencije ili ozbiljnog pitanja od opšte važnosti. Ako se zahtev prihvati u radu Velikog veća ne mogu učestvovati sudije članovi veća koje je donelo presudu, izuzev predsednika veća i nacionalnog sudije.

U nadležnost Velikog veća spada i davanje savetodavnih mišljenja na zahtev Komiteta ministara Saveta Evrope. Ta mišljenja daju se o pravnim pitanjima koja se odnose na tumačenje Konvencije i protokola. Savetodavna mišljenja moraju biti obrazložena, a ako nisu jedno-glasno usvojena, svaki sudija ima pravo da podnese izdvojeno mišljenje.

2.3. Rad, odlučivanje i službeni jezici

Radom Suda rukovode predsednik i dva potpredsednika. Oni se biraju na opštoj sednici na period od tri godine. Ista lica mogu biti ponovo birana. Predsednik rukovodi administracijom i predstavlja Sud, naročito u odnosima sa Savetom Evrope. Potpredsednici Suda pomažu predsedniku i zamenjuju ga u slučaju sprečenosti ili na njegov zahtev.

Sud ima sekretarijat koji obavlja administrativne poslove i pruža pravnu pomoć. Radom sekretarijata rukovodi sekretar koji se bira na

opštoj sednici na period od pet godina. Sekretarijat pomaže Sudu u svim poslovima, vodi arhivu i preko njega idu sva saopštenja i obavještenja koja Sud daje ili mu se upućuju. Pored toga, sekretarijat odgovara na zahteve koji se tiču rada Suda, a naročito na pitanja koja dolaze od medija.

Sud donosi odluke većinom glasova prisutnih sudija. Ako su glasovi podjeljeni glasa se ponovo, a u slučaju da ponovo dođe do podele glasova, odlučujući je glas predsednika. Odluke i presude veća i Velikog veća usvajaju se većinom glasova sudija koji su njihovi članovi. Uzdržavanje od glasanja nije dopušteno, ali svaki sudija ima pravo na izdvojeno mišljenje ako se ne slaže sa odlukom većine.

Službeni jezici suda su engleski i francuski. Celokupna prepiska sa podnosiocem predstavke ili njegovim zastupnicima može se na početku obavljati na jednom od navedenih jezika ili na jednom od službenih jezika država ugovornica Evropske konvencije. Međutim, u trenutku kada predstavka bude proglašena prihvatljivom prelazi se na jedan od službenih jezika Suda, osim ako predsednik veća odobri nastavak upotrebe jezika države ugovornice koji nije u službenoj upotrebi u Sudu. U ovom slučaju strana je dužna da o svom trošku obezbedi tumača ili prevodioca na engleski ili francuski jezik. Svedoci, veštaci i druga lica koja se pozovu pred Sud mogu da koriste svoj jezik. U tom slučaju obaveza je sekretarijata da obezbedi prevodenje na službene jezike Suda.

2.4. Postupak

2.4.1. Pravo na podnošenje predstavke

Postupak pred Evropskim sudom ima pravo da pokrene svaka država ugovornica podnošenjem predstavke o navodnoj povredi odredaba Konvencije za koju smatra da je počinila druga država ugovornica. Sud može primati predstavke i od svakog lica, nevladine organizacije ili grupe lica koji tvrde da su žrtve kršenja nekog od prava priznatih Konvencijom od strane neke države ugovornice. Pravo Suda da uzme u postupak međudržavne i pojedinačne predstavke nije

EVROPSKI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

uslovljeno posebnom izjavom države ugovornice. Samim činom ratifikacije Protokola br.11, odnosno Evropske konvencije nakon njegovog stupanja na snagu, strana ugovornica automatski prihvata nadležnost Suda.

2.4.2. Prihvatljivost predstavke

Da bi Sud mogao da uzme u razmatranje podnetu predstavku ona mora da zadovolji određene zahteve, koji se stručno zovu uslovi za prihvatljivost (dopuštenost) i mogu biti opšti i posebni. Prvi važe za sve predstavke, dok se drugi primenjuju samo na pojedinačne predstavke.

Dva su opšta uslova prihvatljivosti predstavke: iscrpljenje domaćih pravnih lekova i šestomesečni rok. Svrha prvog uslova je da se državi pruži mogućnost da svojim unutrašnjim pravnim sredstvima ispravi svako kršenje međunarodnih obaveza pre nego što se podvrgne međunarodnom nadzoru. Tek kada državni organi propuste da otklone povredu prava ili ne daju pravičnu naknadu Sud može uzeti predmet u razmatranje, čime se on pojavljuje u ulozi dopunskog organa zaštite, dok se primarna zaštita pruža unutar države.

Drugi opšti uslov je da predstavka bude podneta u roku od šest meseci od dana donošenja konačne odluke državnog organa u datom predmetu. Trenutak od kada počinje da teče taj rok može da bude i dan kada je žalilac saznao za odluku i bio u mogućnosti da podnese predstavku Sudu (na primer, datum uručenja ili dostavljanja na kućnu adresu).

Posebni uslovi prihvatljivosti predstavke su brojniji. Najpre, Sud ne može da uzme u razmatranje predstavku koja je anonimna, ali pojedinac može zahtevati da mu se u postupku ime ne objavljuje ako za to ima opravdane razloge. Zatim, predstavka ne sme da bude suštinski istovetna sa predstavkom o kojoj je Sud već odlučivao, što je posledica načela da se o istoj stvari ne može dva puta presuđivati. Isto tako, predstavka ne sme biti prethodno podneta nekom drugom međunarodnom organu na ispitivanje i rešavanje, osim ako su se pojavile nove činjenice koje mogu da budu od značaja za odlučivanje. Nadalje, Sud neće prihvatiti predstavku koja je nespojiva sa odredbama Konvencije,

očigledno je neosnovana ili predstavlja zloupotrebu prava na podnošenje predstavke. I konačno, povreda prava na koju se žali pojedinac mora se dogoditi nakon što je Konvencija stupila na snagu za tuženu državu ugovornicu.

2.4.3. Tok postupka

Postupak pred Sudom načelno je propisan Konvencijom, dok su detalji uređeni Poslovníkom o radu Suda. Sam postupak obuhvata tri faze: ispitivanje prihvatljivosti predstavke, razmatranje suštine stvari i donošenje presude.

Prethodno se sprovodi neformalni postupak koji započinje prvim kontaktom zainteresovanog lica sa sekretarijatom Suda, a završava se registracijom (zavodenjem) predstavke kod Suda. U tom postupku sekretarijat ima zadatak da utvrdi koje predstavke očigledno nemaju nikakvih izgleda da budu uzete u razmatranje i da njihove podnosiocice obeshrabri i odvrati od obraćanja Sudu. Međutim, sekretarijat nije ovlašćen da takve predstavke odbaci ili odbije njihovu registraciju, već samo ukazuje njihovim podnosiocima da one nemaju nikakve šanse na uspeh. To se čini standardnim pismom i u najvećem broju slučajeva dolazi do dobrovoljnog povlačenja predstavke.

U daljem postupku predstavka se zavodi kod Suda i od tog trenutka dobija broj i zvaničan naziv, odnosno postaje sudski predmet. Registrovana predstavka dodeljuje se odboru od trojice sudija koji jednog od svojih članova određuje za sudiju-izvestioca. Od tada se celokupna prepiska između strana i Suda odvija preko ovog sudije. Njegov je osnovni zadatak da ispita prihvatljivost predstavke. Ukoliko odbor jednoglasno odluči da je predstavka neprihvatljiva postupak se završava već u ovoj fazi.

U suprotnom, predstavka se prosleđuje veću od sedam sudija i o njoj se tada po prvi put obaveštava vlada države protiv koje je podneta. I nadalje glavnu ulogu u postupku ima sudija-izvestilac koji komunicira sa strankama i ispituje mogućnost za prijateljsko poravnanje. Ovo veće ponovo ispituje prihvatljivost predstavke i može je oglasiti neprihvatljivom, čime se postupak okončava. Ukoliko predstavku ne

EVROPSKI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

odbaci, veće pristupa ispitivanju činjenica, odnosno razmatranju suštine predmeta. Postupak se sprovodi u pismenoj i usmenoj formi. Veće ima pravo da utvrđuje činjenično stanje i sve države članice dužne su da mu pruže potrebnu pomoć. U tom cilju veće može sprovesti istragu, saslušati svedoke i veštake ili izvršiti uviđaj na licu mesta.

Nakon ispitivanja suštine stvari veće prvo pristupa postupku mirenja, odnosno prijateljskog rešavanja, koje mora biti zasnovano na poštovanju ljudskih prava predviđenih Konvencijom. Postupak izmirenja je poverljive prirode i, ako se postigne poravnanje, veće briše predmet sa svoje liste odlukom koja sadrži kratak opis činjenica i postignutog rešenja. U ovoj fazi postupka veće u stvari preuzima funkciju koju je ranije imala Evropska komisija.

U slučaju da poravnanje ne uspe veće donosi odluku o suštini stvari. Tada su rasprave javne, osim prilikom donošenja presude, koje se odvija na zatvorenoj sednici. Veće je ovlašćeno da svojom presudom utvrdi da li postoji povreda Konvencije ili nekog protokola. Postoji mogućnost da veće predmet ustupi Velikom veću od sedamnaest sudija pod uslovom da se nijedna strana u sporu tome ne protivi. Ukoliko to nije slučaj veće mora da donese presudu. Veliko veće pojavljuje se i kao neka vrsta drugostepenog suda, pošto svaka strana može u roku od tri meseca od donošenja presude veća da zahteva da predmet bude iznet pred Veliko veće. O tom zahtevu odlučuje kolegijum od pet sudija i ako ga prihvati Veliko veće donosi presudu, čime se postupak okončava.

2.4.4. Presuda

Presuda mora da sadrži imena sudija koji su učestvovali u odlučivanju, ime sekretara ili zamenika, datume njenog donošenja i izricanja, podatke o stranama i imena njihovih zastupnika, advokata i savetnika. U njoj se isto tako daje opis postupka i najvažnijih činjenica, kratak sadržaj podnesaka strana, pravni razlozi i izreka, odnosno odluka o suštini stvari i eventualno odluka o troškovima postupka. Presuda može da sadrži i odluku o pravičnom zadovoljenju oštećene strane. Naime, ukoliko nađe da je neka država ugovornica povredila

obaveze iz Konvencije i ako njeno unutrašnje pravo omogućava samo delimičnu naknadu, Sud može oštećenoj strani dosuditi pravičnu naknadu učinjene štete. Ponekad Sud, ako pitanje nije zrelo za odlučivanje, rešava o pravičnom zadovoljenju posebnom presudom, a ne u samoj presudi o suštini stvari.

Sve presude Velikog veća su pravosnažne. Presude veća, pak, postaju pravosnažne: a) kada strane izjave da neće zahtevati iznošenje predmeta pred Veliko veće; b) ako se u roku od tri meseca od donošenja presude ne podnese takav zahtev; i c) kada kolegijum od pet sudija odbije zahtev za obraćanje Velikom veću. Presude moraju biti obrazložene. Ukoliko presuda nije doneta jednoglasno, sudija koji se sa njom nije složio ima pravo da priloži svoje izdvojeno mišljenje ili samo izjavu o neslaganju.

Pravosnažna presuda se objavljuje i ima karakter izvršnog naslova. Države ugovornice Konvencije dužne su da se povinuju presudi Suda u svakom sporu u kome su strane. Presuda se dostavlja Komitetu ministara, generalnom sekretaru Saveta Evrope, stranama i svim trećim zainteresovanim licima. Nadzor nad izvršenjem presuda vrši Komitet ministara Saveta Evrope.

Posle izricanja presude može se tražiti njeno tumačenje ili revizija. Zahtev za tumačenje podnosi strana u roku od godinu dana od izricanja presude. Poslovnik Suda predviđa mogućnost revizije samo ako se zahtev zasniva na nekoj odlučujućoj činjenici koja je bila nepoznata Sudu i stranama u trenutku izricanja presude. Zahtev za reviziju mora se istaći u roku od šest meseci od otkrivanja nove činjenice.

2.4.5. Troškovi

Postupak pred Evropskim sudom povlači značajne troškove (zastupnici, prevod, prevoz, boravak i drugi izdaci). U pogledu mogućnosti njihovog pokrivanja pojedinci i države kao strane u postupku nisu u jednakom položaju. Za državu ugovornicu nije nikakav problem da obezbedi sredstva za zastupanje pred Sudom, a ona ima na raspolaganju i čitavu državnu administraciju koja joj pruža pomoć u postupku. Nasuprot tome, pojedinci i nevladine organizacije često ne raspoložu

EVROPSKI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

sredstvima da plate zastupnike i da snose druge troškove koje iziskuje ovaj postupak.

Kako bi se obezbedila jednakost strana i omogućio pristup pojedincima koji su žrtve kršenja prava iz Konvencije, Poslovník Suda predviđa mogućnost pružanja besplatne pravne pomoći. Da bi predsednik veća odobrio besplatnu pravnu pomoć podnosilac predstávke mora da dokaže da nema dovoljno sredstava da pokrije potrebne troškove. Zahtev za pružanje pomoći se podnosi na posebnom obrascu u kome podnosilac mora da navede sve svoje prihode i troškove koji se odnose na lica koja izdržava i sve druge novčane obaveze. Izjavu o imovnom stanju treba da overi nadležni državni organ.

Pravna pomoć obuhvata naknadu troškova advokatskih usluga i drugih zastupnika, troškova puta i boravka, kao i drugih izdataka koji se odnose na postupak. Kroz ovu pomoć, koju Sud može da odobri i po sopstvenom nahodanju, teži se da loše imovno stanje ne bude prepreka pojedincu za korišćenje zaštite koju pruža Evropska konvencija o ljudskim pravima.

Međutim, čak i ako nije tražena ili odobrena besplatna pravna pomoć, Sud može na zahtev stranke, u slučaju da ustanovi povredu prava zagarantovanih Konvencijom, u svojoj presudi da dosudi naknadu troškova postupka. Ova naknada obuhvata ne samo troškove pred Sudom u Strazburu, već i troškove u postupku pred domaćim organima.

2.5. Dosadašnja aktivnost

Aktivnost Suda može se podeliti u dva perioda. U prvom (od 1959. godine do 31. oktobra 1998. godine) Sud je delovao zajedno sa Evropskom komisijom, dok se u drugom periodu (koji počinje 1. novembra 1998. godine i traje do danas) novi Sud pojavljuje kao jedini organ nadzora nad primenom Konvencije.

Tokom postojanja i delovanja ranijeg Suda mogu se uočiti dve suštinski različite faze. Prva počinje 1959. i traje do 1973. godine i za nju je karakteristično usvajanje veoma malog broja presuda (samo 17),

s tim što je bilo godina kada nije doneta nijedna presuda. Ovo je vreme uhodavanja Suda. Druga faza počinje 1974. godine, od kada aktivnost Suda doživljava intenzivan razvoj. Tokom prvih deset godina (1974-1983.) doneto je 59 presuda, što je tri puta više, a u narednoj deceniji (1984-1993.) čak 372 presude, dakle osamnaest puta više nego u prvoj fazi. Pored broja presuda, stalno se povećavao broj slučajeva koji se iznose pred Sud. Od 7 predmeta, koliko je bilo pred Sudom 1981. godine, taj broj je godine 1997. narastao na 119 predmeta.

Drugi period počinje 1. novembra 1998. godine, kada je konstituisan novi, Evropski sud za ljudska prava. Za ovaj period karakteristično je da se Sud ustalio u svom radu i da je postao bitan faktor obezbeđenja standarda ljudskih prava i njihove harmonizacije u zemljama članicama Saveta Evrope. O tome rečito svedoče statistički podaci o broju registrovanih i prihvaćenih predstavki, kao i broju donetih presuda. Tako je do 1999. godine bilo registrovano 8400 predstavki, od kojih je 731 prihvaćena i uzeta u razmatranje. Godine 2001. broj registrovanih predstavki popeo se na 13.858, dok je broj predstavki koje su oglašene prihvatljivim neznatno povećan (739). U isto vreme, Sud je 1999. godine doneo 177, a 2001. godine čak 888 presuda.

Uporedo sa porastom broja menjao se i karakter presuda. U prvom periodu one su se uglavnom bavile pitanjima procedure, nadležnosti ili prihvatljivosti podnetih predstavki, što se i moglo očekivati na početku rada jednog ovakvog organa bez presedana u međunarodnim odnosima. Nasuprot tome, u drugom periodu sve je više presuda koje se bave suštinskim pitanjima utvrđivanja da li postoji kršenje nekog prava koje je garantovano Konvencijom i eventualno davanjem pravičnog zadovoljenja (naknade štete).

Na kraju, može biti zanimljiv podatak protiv kojih je država donet najveći broj presuda. Sve do 1991. godine najveći broj predmeta odnosio se na Veliku Britaniju. Te godine joj se pridružila Italija, protiv koje je donet isti broj presuda. Posle toga vodeću, ulogu preuzima Turska, da bi zadnjih godina na prvo mesto izbila Rusija (posebno u vezi sa događajima u Čečeniji), a iza nje se odmah nalaze neke od bivših sovjetskih republika.

3. PRILOZI

3.1. Pregled prava i sloboda predviđenih Evropskom konvencijom i protokolima

3.1.1. Deo I Konvencije

Član 2 pravo na život;

Član 3 sloboda od mučenja, neljudskog ili ponižavajućeg postupka;

Član 4 sloboda od ropstva i prinudnog ili obaveznog rada;

Član 5 pravo na slobodu i sigurnost ličnosti;

Član 6 pravo na pravično i javno suđenje u razumnom roku;

Član 7 sloboda od retroaktivne primene krivičnog zakonodavstva;

Član 8 pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, doma i prepiske;

Član 9 sloboda misli, savesti i veroispovesti;

Član 10 sloboda izražavanja;

Član 11 sloboda okupljanja i udruživanja;

Član 12 pravo na sklapanje braka i zasnivanje porodice.

3.1.2. Protokol broj 1

Član 1 pravo na mirno uživanje imovine;

Član 2 pravo na obrazovanje i slobodan izbor obrazovanja;

Član 3 pravo na slobodne izbore tajnim glasanjem.

3.1.3. Protokol broj 4

Član 1 zabrana lišavanja slobode zbog neispunjenja ugovornih obaveza;

Član 2 sloboda kretanja i izbora boravišta;

Član 3 zabrana proterivanja sopstvenih državljana i pravo ulaska na teritoriju svoje države;

Član 4 zabrana grupnog proterivanja stranaca.

LJUDSKA PRAVA - UPUTSTVO ZA UPOTREBU

3.1.4. Protokol broj 6

Član 1 zabrana izricanja i izvršenja smrtne kazne.

3.1.5. Protokol broj 7

Član 1 proceduralne garancije u slučaju proterivanja stranaca koji zakonito borave na teritoriji države;

Član 2 pravo na žalbu u krivičnim stvarima;

Član 3 pravo na naknadu za pogrešnu osudu;

Član 4 pravo da se ne bude suđen i kažnjen dva puta u istoj stvari;

Član 5 jednakost supružnika u pravima i obavezama.

3.1.6. Protokol broj 12

Član 1 opšta zabrana diskriminacije.

3.1.7. Protokol broj 13

Član 1 potpuna zabrana smrtne kazne.

3.2. Formular pojedinačne predstavke

Predstavka na osnovu člana 34 Evropske konvencije o ljudskim pravima i pravila 45 i 47 Poslovnika Suda

I - Stranke

A. Podnosilac / podnositeljka

(Upišite podatke podnosioca / podnositeljke i eventualno zastupnika / zastupnice)

1. Prezime _____

2. Ime _____

2. Pol: muški / ženski _____

3. Državljanstvo _____

4. Zanimanje _____

5. Datum i mesto rođenja _____

EVROPSKI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

6. *Stalna adresa* _____
7. *Broj telefona* _____
8. *Trenutna adresa (ako je drukčija nego u tač. 6) .* _____
9. *Prezime i ime zastupnika / zastupnic e* _____
(Priložiti punomoćje ako podnosilac/podnositeljka ima zastupnika/zastupnicu)
10. *Zanimanje zastupnika / zastupnice* _____
11. *Adresa zastupnika / zastupnice* _____
12. *Broj telefona* _____ *Broj telefaksa* _____

B. Visoka ugovorna stranka

(Navedite ime tužene države / tuženih država)

13. _____

II - Opis činjenica

(Vidi deo II Uputstva)

14. _____

(Ako je potrebno, nastavite na posebnom listu)

III - Izjava o navodnim povredama odredaba konvencije i/ili protokola i o relevantnim argumentima

(Vidi deo III Uputstva)

15. _____

IV - Izjava koja se osnosi na stav 1, člana 35. Konvencije

(Vidi deo IV Uputstva. Ako je potrebno, napišite podatke koji se zahtevaju u tačkama 16 do 18 na posebnom listu za svaku žalbu posebno)

16. *Konačna odluka (datum i priroda odluke, sud il drugi organ koji ju je doneo)*

17. *Druge odluke (upišite hronološkim redom; za svaku odluku upišite datum, sud ili drugi organ koji je odluku doneo i njenu prirodu)*

18. *Postoji li ili je postojalo još koje pravno sredstvo kojim se niste poslužili? Ako postoji, pojasnite koje i iz kojeg se razloga niste njime poslužili.*

(Ako je potrebno, nastavite na posebnom listu)

V - Izjava o predmetu zahteva i prethodni zahtev za pravično zadovoljenje

(Vidi deo V Uputstva)

19. _____

VI - Izjava o drugim međunarodnim postupcima

(Vidi deo VI Uputstva)

20. *Da li ste ovaj zahtev već poneli u nekom drugom postupku međunarodne istrage ili rešavanja? Ako jeste, navedite sve podatke.*

EVROPSKI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

VII - Lista dokumenata (bez originala samo kopije)

(Vidi deo VII Priložite kopije svih odluka pomenutih u delu IV i VI. Ako nemate kopije, pribavite ih. Ako ih ne možete pribaviti, objasnite razloge. Dokumenti vam neće biti vraćeni)

21.

- a) _____
- b) _____
- c) _____

VIII - Izjava i potpis

(Vidi deo VIII Uputstva)

22. *Izjavljujem da su po mojoj savesti i uverenju svi podaci u ovom zahtevu tačni.*

Mesto _____

Datum _____

(Potpis podnosioca / podnositeljke ili zastupnika / zastupnice)

3.3. Popunjavanje formulara

3.3.1. Uputstvo za ispunjavanje predstavke prema članu 34 Konvencije

Uvod

Ovo Uputstvo će Vam pomoći pri ispunjavanju Vašeg zahteva Sudu. Molimo da ga pažljivo pročitate pre nego što počnete da ispunjavate formular i da se na njega vraćate kasnije, kod svake tačke posebno.

Ispunjeni formular biće Vaš zahtev Sudu na osnovu člana 34. Konvencije. Sud će Vaš slučaj ispitati na osnovu tog formulara. Zbog toga je važno da ga ispunite u celini i tačno, čak i ako ćete ponoviti neke informacije koje ste Sekretarijatu već uputili u prethodnoj prepis-

ci. Kao što ćete videti, formular se sastoji od osam delova. Morate sve ispuniti, kako bi Vaš zahtev sadržao sve informacije koje se zahtevaju prema Poslovniku Suda. U daljem tekstu naći ćete uputstvo za svaku tačku posebno.

I Stranke (1-13)

Pravilo 47, stav 1. a), b) i c)

Ako ima više podnosilaca, potrebno je navesti sve zahtevane podatke za svakoga posebno (ako je potrebno, na posebnom listu). Podnosilac može imenovati zastupnika. Takav zastupnik mora biti advokat ovlašćen za obavljanje advokatske prakse na području bilo koje od ugovornih strana s mestom stalnog boravka u jednoj od njih, ili pak druga osoba odobrena od Suda. Kada podnosilac ima zastupnika, potrebno je u tom delu formulara navesti relevantne podatke. U tom slučaju Sekretarijat Suda kontaktira samo zastupnika.

II Opis činjenica (14)

Pravilo 47, stav 1. d)

Kratko i jasno opišite činjenice na koje se žalite. Pokušajte opisati događaje hronološkim redom. Navedite tačne datume. Ako se Vaš zahtev odnosi na više različitih žalbi (na primer na različite sudske postupke), navedite podatke za svaku posebno.

III Izjava o navodnoj povredi odredaba

Konvencije i relativnim argumentima (15)

Pravilo 47, stav 1. e)

U tom delu formulara morate izneti što je moguće preciznije na šta se žalite prema Konvenciji. Navedite na koju odredbu Konvencije se pozivate i objasnite zašto smatrate da činjenice koje ste izložili u delu II ovog formulara čine povredu tih odredaba. Videćete da neki od članova Konvencije dopuštaju, pod određenim uslovima, ograničavanje prava koja se garantuju (vidi, na primer, tačke a - f stava 1. člana 5. i stav 2. članova 8 - 11). U slučaju da se pozivate na takav član pokušajte da objasnite zbog čega smatrate ta ograničenja neopravdanim.

IV Izjava u vezi s odredbama člana 35, stava 1. Konvencije (16-18)

Pravilo 47, stav 2. a)

U ovom delu morate izneti podatke o pravnim sredstvima koja ste iscrpli pred domaćim organima. Morate ispuniti sve tri tačke tog dela i izneti istu informaciju odvojeno za svaku pojedinačnu žalbu. U tački 18. morate navesti postoji li još bilo kakva mogućnost žalbe ili pravnog sredstva koje još niste iskoristili. Ako takvo sredstvo postoji, morate ga navesti (na primer, ime suda ili organa nadležnog za žalbu) i objasniti zbog čega ga niste iskoristili.

V Izjava o predmetu zahteva (19)

Pravilo 47, stav 1. g)

Ovde morate ukratko objasniti šta želite postići zahtevom Sudu.

VI Izjava o drugim međunarodnim postupcima (20)

Pravilo 47, stav 2. b)

Navedite da li ste žalbe koje su predmet Vašeg zahteva već podneli u nekim drugim postupcima međunarodne istrage ili rešavanja. Ako jeste, treba da date sve podatke, uključujući naziv organa kojem ste podneli Vaše žalbe, datume i podatke o svim postupcima koji su usledili i o svim donetim odlukama. Treba, takođe, dostaviti kopije relevantnih odluka i drugih dokumenata.

VII Popis dokumenata (21)

Pravilo 44, stav 1. f) (SAMO KOPIJE)

Ne zaboravite da Vašem zahtevu priložite i u popisu navedete sve presude i odluke koje navodite u delu IV i VI, kao i sve druge dokumente koje želite da Sud uzme u obzir kao dokazni materijal (zapisnike, izjave svedoka itd.). Uključite sve dokumente u kojima se navode razlozi sudske ili druge odluke, kao i samu odluku. Šaljite samo dokumente relevantne u vezi s Vašom žalbom koju ste prosledili Sudu.

VIII Izjava i potpis (23-24)

Pravilo 45, stav 3.

Ako zahtev potpiše zastupnik podnosioca, potrebno je priložiti punomoćje potpisano od podnosioca i od zastupnika podnosioca (ako isto nije bilo priloženo ranije).

3.3.2. Pravila 45 i 47 Poslovnika Suda

Pravilo 45.

(Potpisi)

1. Svi zahtevi na osnovu članova 33. ili 34. Konvencije moraju se podneti u pisanom obliku sa potpisom podnosioca ili njegovog zastupnika.

2. Ako zahtev podnosi nevladina organizacija ili grupa pojedinaca, mora ga potpisati osoba ovlašćena za zastupanje takve organizacije ili grupe. Veće ili Odbor će odlučiti da li su osobe koje su potpisale zahtev ovlašćene za to ili nisu.

3. Ako podnosilac ima zastupnika u skladu s Pravilom 36, ovaj mora priložiti punomoćje ili pisano ovlašćenje.

Pravilo 47.

(Sadržaj pojedinačnog zahteva)

1. Svaki zahtev prema članu 34. Konvencije mora se podneti na formularu koji šalje Sekretarijat, osim ako predsednik odeljenja o kojem je reč ne odluči drugačije. Potrebno je navesti:

- a) ime, datum rođenja, državljanstvo, pol, zanimanje i adresu podnosioca;
- b) ime, zanimanje i adresu zastupnika, ako takav postoji;
- c) ime visoke ugovorne strane protiv koje se podnosi zahtev;
- d) kratak opis činjenica i argumenata;
- e) kratku izjavu o navodnim povredama odredaba Konvencije i relevantne argumente;
- f) kratku izjavu o tome da li su ispunjeni svi uslovi za prihvatljivost (iscrpljenje svih domaćih pravnih sredstava i pravilo šest meseci) u skladu s odredbama člana 35, stava 1. Konvencije;

EVROPSKI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

- g) predmet zahteva;
- i u dodatku poslati:
 - h) kopije svih relevantnih dokumenata, posebno odluka, sudskih ili drugih, koje se odnose na predmet tužbe.

2. Podnosilac mora dalje:

- a) pribaviti podatke - dokumente i odluke koji se navode u tački 1. h), kako bi bilo očigledno da su ispunjeni uslovi za prihvatljivost (iscrpljenje domaćih pravnih sredstava i pravilo šest meseci) prema članu 35, stava 1. Konvencije i
- b) navesti da li je već podneo svoj zahtev u bilo kojem drugom postupku međunarodne istrage ili rešavanja.

3. Podnosioci koji ne žele da se njihov identitet otkrije, moraju to navesti i poslati izjavu s obrazloženjem razloga za odstupanje od normalnog pravila o javnosti podataka i postupaka pred Sudom.

4. Ako uslovi iz stava 1. i 2. nisu ispunjeni, može se dogoditi da Sud neće razmatrati zahtev.

5. Datumom podnošenja zahteva smatraće se datum prvog pisma u kojem je podnosilac ukratko izložio predmet tužbe. Sud može, međutim, iz opravdanih razloga odlučiti da se kao datum podnošenja zahteva smatra neki drugi datum.

6. Podnosilac mora obavestiti Sud o svim mogućim promenama adrese i svim okolnostima koje su od relevantnog značenja za zahtev.

Nebojša Raičević

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU ORGANIZACIJE UJEDINJENIH NACIJA

I POVELJA UN I LJUDSKA PRAVA

Nakon Drugog svetskog rata stvorena je Organizacija ujedinjenih nacija i njen glavni zadatak je očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti. Tvorci ove organizacije bili su svesni da je ostvarenje tog cilja u tesnoj vezi sa poštovanjem ljudskih prava. Zato su već u Povelji, ugovoru kojim su UN stvorene, mesto našle i pojedine odredbe o ljudskim pravima.

1. Odredbe Povelje o ljudskim pravima

Možda se može reći da su odredbe o ljudskim pravima u Povelji UN manje od onog što se od tog dokumenta očekivalo. Među razlozima za to je svakako i činjenica da su glavne sile pobednice imale sopstvene teškoće sa ljudskim pravima. Sovjetski Savez sa Staljinom na čelu imao je čistke, SAD neke oblike rasne diskriminacije, a Velika Britanija i Francuska svoje kolonijalne posede. Svakako da tim državama ne bi odgovaralo stvaranje efikasnog međunarodnog sistema zaštite ljudskih prava, naročito postojanje kontrole poštovanja prava. Ipak, Povelja sadrži nekoliko odredaba koje su od značaja za ljudska prava.

U preambuli Povelje stoji: “Mi, narodi Ujedinjenih nacija, rešeni ... da ponovo potvrdimo veru u osnovna ljudska prava, u dostojanstvo i vrednost ljudske ličnosti, u ravnopravnost muškarca i žene i nacija velikih i malih”. U članu 1, u kojem se govori o ciljevima UN, u stavu 3 je rečeno da je jedan od ciljeva “ostvarivanje međunarodne saradnje ... u unapređenju i razvijanju poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve, bez obzira na rasu, pol, jezik ili veru”. Na osnovu čl. 55 i

56 države članice su se obavezale da će preduzimati zajedničku i pojedinačnu akciju u saradnji sa Organizacijom u cilju sveopšteg uvažavanja i poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve, bez obzira na rasu, pol, jezik i veru.

Iz ovakvih odredbi Povelje mogu se izvući sledeći zaključci:

- Povelja je internacionalizovala ljudska prava. To znači da države pristupajući Povelji, koja je višestrani međunarodni ugovor, priznaju da su ljudska prava pitanje od međunarodnog značaja i u toj meri više nisu predmet njihove isključive unutrašnje nadležnosti,
- Povelja ne određuje sadržinu pojedinih ljudskih prava, ona ustvari i ne pominje koja su to prava,
- unapređenje i poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda se odnosi na sve. Povelja potvrđuje opšte, sveobuhvatno značenje ljudskih prava. Ljudska prava ne važe samo za “građane” ili ljude koji pripadaju posebnim grupama, već za sva lica, bez obzira na nacionalnu pripadnost, pol, rasu ili neki drugi status,
- univerzalnost ljudskih prava je tesno povezana sa nediskriminacijom koja se izražava kroz formulaciju “bez razlikovanja u pogledu rase, pola, jezika ili vere”. Ukidanje i sprečavanje diskriminacije je prvi cilj UN na polju ljudskih prava, i
- ljudska prava su pitanje koje prevazilazi nacionalne granice i treba ih unapređivati putem međunarodne saradnje.

2. Organi i postupci za zaštitu ljudskih prava zasnovani na Povelji UN

U okviru UN postoje razna tela i postupci za zaštitu ljudskih prava koji svoju pravnu osnovu imaju u samoj Povelji. Ovde će biti reči samo o onim organima i postupcima koji se primarno bave ljudskim pravima.

2.1. Komisija za ljudska prava

Komisiju za ljudska prava je osnovao Ekonomsko-socijalni savet 1946. godine i ona se danas sastoji od 53 člana iz različitih država.

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

Članovi Komisije se biraju na tri godine i svoju funkciju obavljaju kao predstavnici vlada a ne u ličnom svojstvu, što za posledicu ima da oni moraju postupati po instrukcijama svoje vlade. Zbog toga se za ovu komisiju može reći da predstavlja političko, a ne stručno telo. Ona se redovno sastaje svake godine u Ženevi i zasedanje traje šest nedelja, a u slučaju potrebe može imati i specijalne sastanke ukoliko postoji zahtev većine njenih članova. Prilikom rasprave Komisija može pozvati svaku državu ukoliko su pitanja o kojima ona raspravlja naročito važna za tu državu. Ona može ustanovljivati i pomoćna tela koja će se baviti problemom ljudskih prava u pojedinim državama (regionima) ili nekim tematskim problemima.

Komisija je glavni organ u UN koji se bavi ljudskim pravima sa vrlo širokim mandatom. Prvih decenija svog postojanja Komisija se bavila promotivnim i normativnim delatnostima na polju ljudskih prava i to kroz sačinjavanje studija, pripremanje preporuka i nacрта instrumenata o ljudskim pravima. U tom periodu je izradila nacrt Opšte deklaracije o ljudskim pravima, kao i nacрте paktova o ljudskim pravima. Tih godina Komisija za ljudska prava nije mogla da preduzima nikakve aktivnosti u slučaju postojanja optužbi da neka država krši ljudska prava.

Uloga Komisije počela je da se menja kasnih šezdesetih godina, kada je sve veći broj pitanja ljudskih prava privukao pažnju Ujedinjenih nacija. Ona je počela, pored delatnosti kojima se bavila u prethodnom periodu, da se bavi i unapređenjem i zaštitom ljudskih prava i moglo bi se reći da je ona danas uglavnom koncentrisana na kršenje ljudskih prava. Ovaj zadatak izvršava kroz sve širu mrežu radnih grupa i izvestilaca sa zadacima da se bave određenim temama i zemljama. Na taj način se skreće pažnja sveta na masovna kršenja ljudskih prava koja bi inače mogla da ostanu nezapažena izvan zemlje gde su bila počinjena. No Komisiji se ponekada mogu uputiti i zamerke da je problem ljudskih prava nekada i ispolitizovala, a to je posledica činjenice da je čine predstavnici država a ne nezavisni stručnjaci. Posle Druge konferencije o ljudskim pravima koja je održana u Beču 1993. godine Komisija za ljudska prava je svoju delatnost

fokusirala na promociju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava i prava ugroženih grupa (domorodačko stanovništvo, migranti, žene).

2.2. Potkomisija za unapređenje i zaštitu ljudskih prava

Kao što je već rečeno Komisija za ljudska prava ima brojna pomoćna tela i među njima je najznačajnija Potkomisija za unapređenje i zaštitu ljudskih prava (od osnivanja 1946. do 1999. godine ovo telo je nosilo naziv Potkomisija za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina). Za razliku od Komisije, Potkomisiju sačinjavaju stručnjaci izabrani u ličnom svojstvu, kojih sada ima 26. To je bio jedan od glavnih razloga što je ona bila najnaklonjenija idealima ljudskih prava.

Zadaci Potkomisije su:

- izrada studija i preporuka koje se odnose na sprečavanje svakog oblika diskriminacije u ostvarivanju ljudskih prava, koje zatim prosleđuje Komisiji za ljudska prava,
- zaštita rasnih, nacionalnih, verskih i jezičkih manjina, i
- izvršavanje drugih zadataka koje joj povera Ekonomsko-socijalni savet i Komisija za ljudska prava.

Nedavno je Potkomisija sačinila nacrt Deklaracije o pravima lica koja pripadaju nacionalnim ili etničkim, verskim i jezičkim manjinama, koju je Generalna skupština UN usvojila 1992. godine. Trenutno se Potkomisija bavi izradom dve studije: o globalizaciji i njenom uticaju na puno uživanje ljudskih prava i studije o realizaciji prava na pijaću vodu.

Radi što uspešnijeg ostvarivanja svojih zadataka Potkomisija može ustanovljivati i specijalne izvestioce, tako da ona danas ima izvestioca za terorizam, za privataizaciju zatvora i za vanredna stanja u državi.

2.3. Komisija za status žena

Komisija za status žena osnovana je 1946. godine kao funkcionalna komisija Ekonomsko-socijalnog saveta i sastoji se od 45 članova biranih u svojstvu predstavnika država poštujući ravnomernu geograf-

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

sku zastupljenost. Dakle, njen sastav je zasnovan na istim principima kao i sastav Komisije za ljudska prava. Ona se sastaje jednom godišnje. Zadatak Komisije je da priprema studije, izveštaje i preporuke o ljudskim pravima i relevantnim pitanjima koja se tiču žena. Ona je igrala glavnu ulogu u pokretanju programa UN koji su za cilj imali iskorenjivanje diskriminacije žena, uključujući izradu glavnih savremenih ugovora koji se bave pravima žena. Prvih nekoliko decenija rada Komisije bilo je posvećeno tim aktivnostima. Poslednjih godina ona se više usresredila na pitanja koja se tiču uloge i potrebe žena u savremenim društvima i na poboljšanje njihovog političkog, ekonomskog i socijalnog položaja. Komisija je dugo morala da se bori da dobije ovlašćenja da se bavi saopštenjima kojima se upozorava na konkretna kršenja ženskih prava. Ranih osamdesetih godina Ekonomsko-socijalni savet je ovlastio Komisiju da u ograničenoj meri ispituje takva saopštenja. Ta saopštenja ona je koristila uglavnom kao izvor informacija za svoje studije, a ne kao sredstvo da utiče na određeno ponašanje država. Ulažu se dalji naponi da se reformišu postupak saopštavanja i da se Komisiji daju veća ovlašćenja u postupanju po saopštenjima.

2.4. Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava

Ovaj organ je ustanovljen rezolucijom Ekonomsko-socijalnog saveta 1985. godine. On se sastoji od 18 članova koji su izabrani u ličnom svojstvu, a ne kao predstavnici država. Njegov zadatak je da se stara o sprovođenju prava iz Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, budući da tim Paktom, za razliku od Pakta o građanskim i političkim pravima, nije ustanovljen nikakav poseban organ koji bi se time bavio. Pre ustanovljenja Komiteta nadzor nad sprovođenjem Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima vršio je Ekonomsko-socijalni savet, koji je za tu svrhu bio formirao posebnu radnu grupu.

O zadacima Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava biće više reči kod izlaganja o Paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

2.5. Visoki komesar za ljudska prava

Odluka o ustanovljenju ovog organa doneta je u formi rezolucije Generalne skupštine 1993. godine i određeno je da mu sedište bude u Ženevi. Radi što uspješnijeg rada i povećanja efikasnosti 1997. godine ujedinili su se Kancelarija visokog komesara za ljudska prava i Centar UN za ljudska prava, koji je postojao još od ranije u Ženevi. Visokog komesara na period od četiri godine imenuje generalni sekretar UN uz saglasnost Generalne skupštine. Da bi lice bilo izabrano na tu funkciju ono mora imati visok moralni ugled i bogato iskustvo u oblasti zaštite ljudskih prava.

Generalni cilj visokog komesara je zaštita i unapređenje ljudskih prava za sve i njegovi zadaci su: priprema međunarodnih standarda o ljudskim pravima, ostvarivanje tih standarda kroz monitoring i pomoć i unapređenje tih standarda kroz edukaciju i informisanje. Poseban naglasak je stavljan na eliminaciju diskriminacije i unapređenje ostvarivanja svih ljudskih prava. Posebna pažnja je posvećena i problemima i zaštiti prava ugroženih grupa, kao što su deca, domorodačko stanovništvo, radnici migranti, manjine i ekstremno siromašna lica. Te zadatke visoki komesar za ljudska prava ostvaruje kroz:

- unapređenje međunarodne saradnje na planu ljudskih prava;
- podsticanje i koordinaciju akcija u okviru sistema UN koje se tiču ljudskih prava;
- podsticanje univerzalne ratifikacije i implementacije međunarodnih standarda;
- podršku ostalim organima koji se bave ljudskim pravima;
- preduzimanje preventivnih akcija u cilju zaštite ljudskih prava; i
- obezbeđivanje edukacije, informisanja, savetodavnih usluga i tehničke pomoći na polju ljudskih prava.

2.6. Postupci u slučaju teških kršenja ljudskih prava

Od samog osnivanja u Ujedinjene nacije je stizao veliki broj dopisa od pojedinaca, grupa i organizacija iz celog sveta u kojima se ukaziva-

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

lo na teške povrede ljudskih prava. Na primer, u periodu 1947-1957. godine UN su primile oko 65.000 takvih dopisa, a u kasnijim godinama taj broj se znatno uvećavao. Shvatanje o državnoj suverenosti bilo je nepremostiva prepreka i UN su istakle da one nemaju nikakva ovlašćenja da preduzmu bilo kakvu akciju u odnosu na takve dopise. Međutim, nakon povećanja broja članica UN i otopljenja međublokovskih odnosa, krajem šezdesetih godina došlo je do promene stava u UN po tom pitanju. Kao rezultat toga, Ekonomsko-socijalni savet je usvojio dve rezolucije kojima su ustanovljene procedure za slučajeve masovnog i sistematskog kršenja ljudskih prava.

2.6.1. "Javna procedura 1235"

U skladu sa opredeljenjem Generalne skupštine da UN treba da pojačaju interesovanje za ljudska prava, Ekonomsko-socijalni savet je 1967. godine usvojio Rezoluciju 1235, kojom ovlašćuje Komisiju za ljudska prava da razmatra svako pitanje kršenja ljudskih prava i osnovnih sloboda, uključujući politiku rasne diskriminacije, segregacije i aparthejda u svim zemljama. Po toj rezoluciji čitav ovaj postupak je dobio ime procedura 1235.

Komisija za ljudska prava otpočinje ovu proceduru u slučaju saznanja da u nekoj državi postoji sistematsko i grubo kršenje ljudskih prava. Ta procedura se može pokrenuti samostalno, mada je većina postupaka po proceduri 1235 stigla u Komisiju za ljudska prava posle pokretanja poverljive procedure 1503. Ako Komisija za ljudska prava odluči da razmotri stanje ljudskih prava u nekoj državi onda pokreće debatu i u toj debati mogu učestvovati i druge države i predstavnici NGO za zaštitu ljudskih prava. Ova procedura se može završiti samo na tome, ali se to retko dešava. Znatno češće procedura teče dalje i Komisija za ljudska prava može ustanoviti posebne radne grupe ili izvestioce za državu u pitanju. Ovi su ovlašćeni da podnose godišnje izveštaje Komisiji o stanju ljudskih prava u državi za koju su imenovani. Takvom kontrolom od strane međunarodne zajednice nad stanjem ljudskih prava u nekoj državi vrši se pritisak na vladu te države da poboljša stanje ljudskih prava. Tom prilikom Komisija može usvo-

jiti rezoluciju koja će sadržavati zaključke i nalaze o stanju ljudskih prava. U cilju pritiska na državu Komisija obaveštava Generalnu skupštinu UN o svojim nalazima i na taj način se sve države upoznaju sa stanjem ljudskih prava u državi za koju je pokrenuta procedura 1235. Do sada je procedura 1235 primenjena u odnosu na više zemalja: Čile, Avganistan, Iran, Izrael, Boliviju i dr.

Slabost procedure 1235 je u tome što je ostavljeno državama na volju da odluče da li će prihvatiti boravak grupe eksperata ili specijalnog izvestioca na svojoj teritoriji. Značajan nedostatak je sastav Komisije za ljudska prava, jer nju čine predstavnici država koji zastupaju interese svojih vlada, pa je pitanje ljudskih prava često politizovano više nego što bi trebalo. Mana je i u tome što se radne grupe ili izvestioci imenuju za određenu državu, pa slična kršenja ljudskih prava u drugim državama mogu ostati izvan pažnje. Svakako da najkрупniji nedostatak leži u činjenici da bilo koja odluka koju donesu organi UN po ovom pitanju nije pravno obavezna za državu u pitanju (osim ukoliko Savet bezbednosti na osnovu glave VII Povelje ne proglasi da ta masovna kršenja ljudskih prava predstavljaju opasnost za međunarodni mir i bezbednost). Međutim, sama procedura 1235 i odluke koje se tom prilikom donose predstavljaju ogroman pritisak na državu i ona želi da se što pre tog pritiska javnosti oslobodi.

2.6.2. Poverljiva procedura 1503

Ova procedura se koristi za ispitivanje individualnih predstavlki koje ukazuju na kršenje ljudskih prava u nekoj državi i ustanovljena je od strane Ekonomsko-socijalnog saveta 1970. godine Rezolucijom br. 1503, odakle i potiče njeno ime. Potreba za njenim uvođenjem je postojala jer se procedura 1235 i dalje nije bavila predstavkama podnetim od strane privatnih subjekata. Njena osnovna svrha je da se identifikuje, i ako je moguće, popravi situacija koja se može smatrati redovnim, sistematskim i grubim kršenjem ljudskih prava. Njena je prednost što se može pokrenuti protiv svake zemlje, a ne samo protiv one koja je ratifikovala neki međunarodni ugovor, pa čak i protiv države koja nije članica UN. Procedura 1503 omogućava da se međunarodnom organu

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

ukaže na kršenje ljudskih prava kada to nije moguće učiniti na drugi način. Ova procedura je primenjiva na povrede svih prava koja su usanovljena međunarodnim standardima (građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna). U praksi je najčešće primenjivana kod povrede građanskih i političkih prava. Naravno, neće se svaka pojedinačna predstavka dostavljena UN uzeti u razmatranje; međutim, ako bude puno takvih žalbi na stanje ljudskih prava u nekoj državi, onda će se pokrenuti ova procedura.

Predstavku prema ovoj proceduri može podneti svaki pojedinac, grupa ljudi ili nevladina organizacija i ukazati na kršenje ljudskih prava u nekoj državi. Ne traži se da podnosilac predstavke bude i žrtva kršenja prava. Kada neko od ovih subjekata podnese predstavku on nema više nikakav uticaj niti učešće u postupku. Da bi predstavka bila uzeta u razmatranje ona mora da ispunjava sledeće uslove:

- cilj predstavke ne sme biti u suprotnosti sa Poveljom UN, Opštom deklaracijom o ljudskim pravima i ne sme biti politički motivisana;
- predstavka treba da sadrži prihvatljive razloge za verovanje da postoji stalno grubo i pouzdano potvrđeno kršenje ljudskih prava;
- anonimne predstavke nisu dopuštene, kao ni one koje su bazirane samo na izveštajima iz medija;
- svaka predstavka mora opisati činjenice, svrhu zahteva i prava koja su povredena;
- domaća pravna sredstva moraju biti iscrpljena pre nego što će predstavka biti razmatrana, osim ukoliko je očigledno da njihova upotreba neće imati nikakav efekat; i
- u predstavci se ne smeju upotrebljavati nepristojni izrazi.

Nakon što predstavka stigne u Komisiju za ljudska prava šalje se državi protiv koje je upućena da se o njoj izjasni. Nakon toga, u postupku koji ima više faza i koji se odvija pred Komisijom za ljudska prava i Potkomisijom za unapređenje i zaštitu ljudskih prava, ispituju se navodi iz predstavke. Važno je istaći da je čitav taj postupak poverljiv (tajan), što znači da osim članova organa koji raspravljaju o tome drugi subjekti nemaju saznanja o tome. To je bitno drugačije od

procedure 1235, koja je javna. Do 1978. godine ta poverljivost je bila apsolutna jer se nije znalo niti šta je predmet rasprave, niti koje su države u pitanje. Međutim, od navedene godine objavljuju se imena država o kojima se raspravlja, dok je tok i predmet rasprave i dalje poverljiv. Najjača pretnja kojom nadležni organi raspolažu je da postupak postane javan prelazom sa "procedure 1503" na "proceduru 1235". Javnom procedurom vrši se mnogo jači pritisak na države i one nastoje da na sve načine izbegnu takvu proceduru.

Po završenoj raspravi Komisija za ljudska prava može da donese različite odluke. Ona može da obustavi postupak ako zaključi da nema masovnog kršenja ljudskih prava, da odluči da započne dalje istraživanje ili da ovu proceduru zameni procedurom 1235. U slučaju daljeg istraživanja Komisija može, uz saglasnost države, da osnuje poseban komitet koji će ispitati situaciju na terenu. Takođe može doći i do imenovanja specijalnog izvestioca koji će detaljnije ispitati navode iz predstavke. Procedura u svim fazama mora da ostane poverljiva kako se ne bi povredila osetljivost vlada zbog mešanja u njihove unutrašnje poslove bez ugovornog odnosa. Iako je procedura 1503 poverljiva i uglavnom se završava u Komisiji za ljudska prava, postoji mogućnost da se to pitanje prosledi Ekonomsko-socijalnom savetu. Ovaj organ i Generalna skupština UN mogu da usvoje odgovarajuće rezolucije kojima se pozivaju zainteresovane vlade da prestanu sa kršenjima ljudskih prava. Na tom stepenu postupka sve rasprave su javne. Ovi organi ne mogu ništa više da učine osim da osude propust vlade da se pridržava njihovih rezolucija. U ekstremnim slučajevima, Skupština može da preporuči da države članice nametnu sankcije neposlušnoj vladi.

Na kraju treba istaći da cilj procedure 1503 nije da se pokrene postupak protiv neke države u cilju zadovoljenja pojedinca žrtve kršenja nekog prava. Ovaj postupak je suviše glomazan i njegovi efekti u tom cilju bi bili mali. Po tome se on razlikuje od drugih međunarodnih postupaka koji se vode po individualnim predstavkama. Ova procedura ima za cilj da otkloni masovna ili sistematska kršenja ljudskih prava, a ne da pruži zadovoljenje oštećenom licu. Praksa je pokazala da zemlje

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

u odnosu na koje se vodi postupak uglavnom saraduju sa organima UN, trude se da budu uklonjene sa liste i ulažu napore da poprave situaciju.

II DOKUMENTI UN O LJUDSKIM PRAVIMA

U okviru OUN-a doneto je gotovo sto dokumenata o ljudskim pravima, bilo u formi deklaracija pojedinih organa, bilo u formi međunarodnih ugovora. Kada se radi o deklaracijama organa OUN-a one nisu pravno obavezne za države i to je samo jedna preporuka za države kako bi trebalo da se ponašaju u toj oblasti. Imajući u vidu značaj i autoritet organa koji ih donose, te deklaracije nisu bez značaja za ponašanje država. Međunarodni ugovori o ljudskim pravima su pravno obavezujući za države strane ugovornice u njima. Države dobrovoljno odlučuju da li će postati ili neće strane ugovornice nekog ugovora. Drugim rečima, država ne može protiv svoje volje biti obavezana međunarodnim ugovorom, njoj niko ne može nametnuti obaveze iz ugovora ako ona to ne želi. Često postoji zablude da ako je neki ugovor donet u okviru OUN-a (nacrt su sačinili organi ove organizacije, usvojen je na zasedanju Generalne skupštine ili na konferenciji koju je sazvala ova organizacija) on obavezuje sve države članice. To nije tačno, već svaka država članica slobodno odlučuje da li će postati njegova strana ugovornica, kao i kod svakog drugog ugovora.

Dokumente UN o ljudskim pravima možemo podeliti na opšte i posebne. Opšti (generalni) dokumenti o ljudskim pravima regulišu širok krug prava, dok posebni (specijalni) regulišu samo neke kategorije ljudskih prava. Izložićemo samo najznačajnije dokumente iz obe ove grupe.

1. Opšti dokumenti o ljudskim pravima

U najvažnije opšte dokumente UN o ljudskim pravima spadaju: Opšta deklaracija o ljudskim pravima, Pakt o građanskim i političkim

pravima i dva opciona protokola uz njega i Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ovih pet dokumenata se skupa nazivaju još i Međunarodna povelja o ljudskim pravima.

1.1. Opšta deklaracija o ljudskim pravima

Povelja UN nije imala konkretnih odredaba o ljudskim pravima, pa se nametala potreba za donošenjem jednog dokumenta kojim bi se detaljnije regulisala ljudska prava. Komisija za ljudska prava je preuzela taj zadatak i izradila nacrt Opšte deklaracije o ljudskim pravima, koji je Generalna skupština UN usvojila 10. decembra 1948. godine i taj datum se svake godine slavi kao Dan ljudskih prava. Taj prvi dokument o ljudskim pravima je usvojen u formi deklaracije, jer se u tom momentu nije mogla postići saglasnost država o zaključivanju međunarodnog ugovora o toj materiji. Opšta deklaracija o ljudskim pravima je zamišljena kao jedan ideal, tj. cilj kojem države treba da teže. Države u tom momentu nisu želele ugovor o ljudskim pravima, jer bi njime preuzele brojne obaveze u pogledu poštovanja ljudskih prava.

Opšta deklaracija o ljudskim pravima sastoji se iz uvoda i operativnog dela koji ima 30 članova. U uvodu se iznose razlozi donošenja Deklaracije i među njima je najznačajniji da je “priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotudivih prava svih članova ljudske porodice temelj slobode, pravde i mira u svetu”.

Operativni deo Deklaracije može se podeliti na tri grupe odredaba. Prva grupa (čl. 1) sadrži potvrdu filozofske osnove ljudskih prava ističući da “sva ljudska bića se rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima”. Mada značaj ove odredbe ne može biti potcenjen, ona nije formulisana klasičnim pravnim jezikom. Uprkos predlozima da se ona nađe u uvodu Deklaracije, zadržana je kao početak operativnog dela.

Druga grupa odredaba proklamuje opšte principe. Jedan od njih je princip jednakosti i nediskriminacije (čl. 2), princip koji ima centralnu ulogu u sferi ljudskih prava. Drugi princip se odnosi na obavezu

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

država u formi prava svakog na društveni i međunarodni poredak u kojem prava i slobode ustanovljene u Deklaraciji mogu biti potpuno ostvareni (čl. 28). Naredni princip ističe dužnost svakog prema zajednici (čl. 29 (1)) i dozvoljena ograničenja ljudskih prava i sloboda (čl. 29 (2)). Četvrti princip predviđa zabranu delatnosti ma koje države, grupe ili lica usmerene na poništenja prava i sloboda ustanovljenih Deklaracijom (čl. 30).

Što se materijalnih prava tiče, Deklaracija sadrži u članovima 3 do 27 osnovna građanska i politička prava i slobode, kao i ekonomska, socijalna i kulturna prava. Katalog građanskih i političkih prava se nalazi u članovima od 3 do 21 i obuhvata: pravo na život, slobodu i ličnu bezbednost, slobodu od ropstva, zabranu mučenja i svirepog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja, pravo na pravni subjektivitet, jednakost pred zakonom, pravo na efikasan pravni lek, sloboda od samovoljnog hapšenja, pritvaranja ili proganjanja, pravo na pravično suđenje, pravo na pretpostavku nevinosti, pravo na propisanost krivičnih dela zakonom, pravo na privatnost, slobodu kretanja i nastanjivanja, pravo da se napusti svaka država, uključujući i sopstvenu i povratak u svoju državu, pravo azila, pravo na državljanstvo, pravo na brak i osnivanje porodice, pravo na imovinu, slobodu misli, savesti i vere, slobodu mišljenja i izražavanja, slobodu mirnog okupljanja i udruživanja, pravo na učestvovanje u upravljanju javnim poslovima svoje države, pravo na jednaku dostupnost javnim službama svoje države, pravo na izbore i opšte i jednako pravo glasa.

Znatno je uži katalog ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava (član 22 do 27). Deklaracija sadrži: pravo pojedinca na socijalnu sigurnost, pravo na rad i slobodan izbor zanimanja, pravo na pravične i zadovoljavajuće uslove rada, pravo na zaštitu od nezaposlenosti, pravo na jednaku platu za jednak rad, pravo na odmor i razonodu, pravo na ograničeno radno vreme, pravo na povremeni plaćeni odmor, pravo na zadovoljavajući životni standard, pravo na osiguranje u slučaju nesposobnosti za rad, pravo dece na socijalnu zaštitu, pravo na obrazovanje i pravo na učešće u kulturnom životu zajednice.

Kao što se može videti, Deklaracija ne sadrži nikakve odredbe kojima bi se vršio nadzor nad ostvarivanjem prava u njoj sadržanih, što proizilazi iz forme njenog usvajanja. Za države se ne predviđa nikakva obaveza da pobrojana prava unesu u svoje unutrašnje zakonodavstvo, ne moraju podnositi međunarodnim organima nikakve izveštaje o poštovanju prava, ne postoji postupak u kojem bi se neka država žalila da ostale države ne poštuju odredbe Deklaracije, a ni postupak u kojem bi se pojedinci žalili da im je država povredila neko pravo iz Deklaracije.

Sve u svemu, usvajanje i sadržaj Opšte deklaracije bili su značajan uspeh. Prvi put na jednom mestu bila su pobrojana sva ljudska prava i izvršeno njihovo definisanje. I posle 55 godina od njenog usvajanja može se reći da ona predstavlja jedan o najboljih dokumenata o ljudskim pravima ikad usvojenih.

Pošto je Opštu deklaraciju o ljudskim pravima usvojila Generalna skupština, kao što je već istaknuto, ona nije pravno obavezna za države. Danas postoji dilema da li je ona postala deo običajnog prava. Ukoliko se prihvati to pretežnije shvatanje onda ona obavezuje sve države sveta. Postoje i naučnici koji ističu da ona još uvek nije deo običajnog prava i da i dalje ima samo karakter preporuke za ponašanje država. No bez obzira na te dileme, značaj ove Deklaracije za ostvarivanje ljudskih prava je ogroman. Mnoge države su njene odredbe preuzele i unele u svoje ustave i zakone. Neke su čak celu Deklaraciju uključile kao integralni deo u svoje ustave. Na međunarodnom nivou Opšta deklaracija je poslužila kao podsticaj i uzor za donošenje ostalih međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima.

1.2. Pakt o građanskim i političkim pravima

Ovaj pakt je usvojen 1966. godine od strane Generalne skupštine, a stupio je na snagu 1976. godine nakon što ga je ratifikovalo 35 država. U pitanju je međunarodni ugovor i za države koje ga ratifikuju nastaju pravne obaveze koje one moraju izvršavati. Ovaj pakt danas ima 151 državu ugovornicu, SFRJ ga je ratifikovala 1971, a SR Jugoslavija

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

je dala izjavu o sukcesiji 27. aprila 1992, tako da je naša država obavezana Paktom.

Katalog prava u ovom paktu urađen je sa većom pravnom preciznošću i sadrži više prava nego u Deklaraciji. Tako pored prava iz Opšte deklaracije on sadrži: pravo na samoopredeljenje (čl. 1), pravo lica lišenih slobode da se sa njima postupa humano (čl. 10), slobodu od zatvaranja zbog duga (čl. 11), pravo svakog deteta da stekne državljanstvo (čl. 24), određena prava manjina (čl. 27). U Pakt nisu uneta neka prava koja su sadržana u Deklaraciji i to: pravo na imovinu, pravo azila i pravo na državljanstvo.

Država ugovornica ima jasnu obavezu da prava iz Pakta odmah unese u svoje unutrašnje zakonodavstvo. Državi se nameće tako stroga obaveza budući da joj za ostvarivanje ovih prava nisu neophodna značajna materijalna sredstva. Tako, recimo, za ostvarivanje prava na jednakost pred sudovima ili slobode mišljenja državi ne trebaju nikakva novčana sredstva.

Pored ove mere na unutrašnjem planu, koja ima za cilj što potpuniju primenu Pakta, i na međunarodnom planu su usvojene neke mere u tom istom cilju. Ovim paktom formiran je Komitet za ljudska prava sa sedištem u Ženevi. Komitet čini 18 nezavisnih stručnjaka visokih moralnih i stručnih kvaliteta. Njih biraju države ugovornice na period od 4 godine i zadatak mu je da vrši nadzor nad poštovanjem ustanovljenih prava. Paktom su predviđene dve nadležnosti Komiteta za ljudska prava:

a) Države ugovornice su dužne da podnose izveštaje Komitetu o merama koje su usvojile i preduzele da bi ispoštovale prava iz Pakta, kao i o napretku u ostvarivanju tih prava. Država ima obavezu da podnese prvi izveštaj godinu dana nakon što postane strana ugovornica Pakta, zatim periodične izveštaje svakih 5 godina i vanredne izveštaje ukoliko Komitet to od nje zatraži. Kada razmotri izveštaj, Komitet formuliše zaključna razmatranja i upućuje ih državi koja je izveštaj podnela. Ovo jeste jedan vid kontrole države u poštovanju ljudskih prava, ali on ima prilično nedostataka. Države su često kasnile sa podnošenjem ovih izveštaja, država u izveštaju može prikazati stanje koje ne

odgovara stvarnosti i na kraju, ukoliko Komitet iz izveštaja i sazna da postoji kršenje prava iz Pakta on ne može narediti državi da to stanje promeni. Da bi se neki od ovih nedostataka otklonili pojedine države su uključivale NGO i nezavisne istraživačke institucije u pripremu nacрта ovih izveštaja. Međutim, da li će država angažovati ove subjekte zavisi od njene volje.

b) Države ugovornice mogu priznati nadležnost Komiteta za ljudska prava da prima predstavke od države ugovornice u kojima se ističe da neka druga ugovornica ne poštuje prava iz Pakta. Dakle, po toj proceduri jedna država “tuži” drugu da krši ljudska prava ustanovljena Paktom. Samom ratifikacijom Pakta ne postoji takva nadležnost Komiteta za ljudska prava, već je neophodno da države koje to žele daju posebnu izjavu o tome. Ako države prihvate ovakvu nadležnost to ne podrazumeva pravi sudski postupak, već se uloga Komiteta za ljudska prava svodi na traženje prijateljskog rešenja i ukoliko njegove dobre usluge ne daju rezultata, može se formirati komisija za mirenje, ali ako na to pristanu strane u sporu. Takva komisija je opet samo ovlašćena da iznese svoje mišljenje o mogućnostima prijateljskog rešenja koje države ne moraju prihvatiti. Drugim rečima, čitava procedura nije ništa drugo nego čisto posredovanje i mirenje čiji uspeh zavisi od pristanka država. Do sada ova procedura u praksi nijednom nije primenjena.

Pakt o građanskim i političkim pravima ne daje nikakvu mogućnost da se pojedinci obrate Komitetu za ljudska prava ako smatraju da im je povredeno neko pravo iz Pakta. Da bi se pojedincima dala takva mogućnost uz ovaj Pakt je usvojen Prvi opcioni protokol. S obzirom na činjenicu da Pakt u okviru prava na život nije zabranio smrtnu kaznu, usvojen je i Drugi opcioni protokol, koji zabranjuje smrtnu kaznu.

1.2.1. Prvi opcioni protokol uz Pakt o građanskim i političkim pravima

Prvi opcioni protokol usvojen je 1966, a stupio je na snagu 1976. godine. Država može da postane strana ugovornica ovog opcionog protokla samo pod uslovom da je strana ugovornica Pakta o građanskim i političkim pravima. Opcioni protokol danas ima 104

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

države ugovornice, SFRJ ga nije bila ratifikovala, a SR Jugoslavija je to učinila 6. septembra 2001. godine, tako da se naši građani mogu koristiti procedurom koju on ustanovljava.

Kao što je već istaknuto, ovaj opcioni protokol predviđa da se, ukoliko država postane njegova strana ugovornica, pojedinci mogu predstavkom obratiti Komitetu za ljudska prava kada smatraju da im je država prekršila neko pravo iz Pakta o građanskim i političkim pravima. Postupak iz ovog protokola se ne može koristiti za zaštitu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Prema Protokolu, Komitetu za ljudska prava mogu se obratiti samo pojedinci, a ne i grupe lica ili nevladine organizacije. Pojedinaac se pismenim putem (predstavkom) obraća Komitetu i od njega traži da utvrdi da li je bilo ili nije povrede nekog prava. Međutim, da bi predstavka bila dopuštena moraju biti ispunjeni sledeći uslovi: da je država protiv koje se predstavka podnosi strana ugovornica Opcionog protokola, da je lice koje podnosi predstavku žrtva kršenja prava iz Pakta, da su iscrpljena sva domaća pravna sredstva, da se to pitanje ne raspravlja pred drugim međunarodnim organom, da predstavka nije anonimna i da nije predmet zloupotrebe. Ukoliko su ovi uslovi ispunjeni Komitet za ljudska prava, nakon sprovedene pismene procedure, odlučuje da li je bilo povrede ljudskih prava u tom slučaju. Komitet pri tom ne donosi presudu već mišljenje (konstataciju) i u slučaju ustanovljenja povrede mogu biti predviđene i neke mere koje država treba da preduzme u cilju otklanjanja povrede. Međutim, odluka Komiteta nije obavezna za državu u pitanju, tako da od njene volje zavisi da li će je izvršiti. Iako nepoštovanje ovih odluka ne povlači nikakve neposredne sankcije, države ipak nastoje da ih izvrše jer ne žele da se njihovo ime učestalo pominje u negativnom kontekstu u izveštajima i dokumentima OUN-a.

1.2.2. Drugi opcioni protokol uz Pakt o građanskim i političkim pravima

Strana ugovornica i ovog opcionog protokola može postati samo država koja je strana ugovornica Pakta o građanskim i političkim pravima. On je usvojen 1989, a stupio je na snagu 1991. godine. Ovaj pro-

tokol ima 50 strana ugovornica. SFRJ ga nije bila ratifikovala a SR Jugoslavija je to učinila 3. septembra 2001. godine, tako da je obavezan za našu državu.

Svrha ovog protokola je ukidanje smrtne kazne kao jednog ograničenja prava na život. On stvara obavezu za državu koja ga ratifikuje da niko u okviru njene nadležnosti neće biti pogubljen. Pored toga, Protokolom se nameće obaveza da preduzmu sve mere kako bi ukinule smrtnu kaznu. Državama se jedino dozvoljava da zadrže smrtnu kaznu za vreme rata i to za najteža krivična dela vojne prirode počinjena u toku ratnog stanja.

1.3. Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima usvojen je 1966, a stupio je na snagu 1976. godine. SFRJ ga je ratifikovala 1971. godine, a SR Jugoslavija je dala izjavu o sukcesiji 27. aprila 1992. godine, tako da je naša država strana ugovornica Pakta.

Preambula i prvi član su identični kao kod prethodnog pakta, što sugerise tesnu isprepletanost i međuzavisnost građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Prvi deo Pakta (čl. 1) sadrži odredbe o pravu na samoopredeljenje, jer se smatra da je to pravo osnov za ostvarivanje svih drugih prava. Drugi deo (čl. 2-5) sadrži opšte odredbe relevantne za uživanje svih prava ustanovljenih Paktom. Na osnovu čl. 2 (1) svaka država je obavezna da usvoji zakonske i druge mere do maksimuma raspoloživih sredstava, u cilju dostizanja postepene i pune realizacije prava priznatih Paktom. Iz ovog možemo videti da su obaveze države u pogledu poštovanja ovih prava znatno blaže nego kod Pakta o građanskim i političkim pravima. Dakle, ne postoji stroga obaveza država da sva ova prava unesu u svoje zakone i da ih poštuju, već samo da nastoje da ta prava ostvare u skladu sa svojim ekonomskim mogućnostima. To je i razumljivo, jer za realizaciju ove grupe prava neophodna su ogromna finansijska sredstva (npr. pravo na socijalno osiguranje, pravo na zaštitu u slučaju nezaposlenosti i sl.). Čl. 2 (2)

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

obavezuje države da garantuju uživanje prava bez diskriminacije. Član 3 obavezuje države da obezbede jednakost muškarca i žene u uživanju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Treći deo (čl. 6-15) sadrži popis ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava: pravo na rad, pravo na pravične i zadovoljavajuće uslove rada (naknadu koja se kao minimum obezbeđuje svim radnicima, pravičnu platu i jednaku naknadu za isti rad, sigurne i zdrave uslove rada, podjednaku mogućnost za svakog da bude unapređen na svom poslu, odmor, slobodno vreme i ograničeno radno vreme), pravo na osnivanje i pristupanje sindikatima, pravo na socijalno osiguranje, zaštitu porodice, braka, materinstva i posebne mere zaštite dece, pravo na odgovarajući životni standard, pravo na uživanje najvišeg mogućeg stepena mentalnog i fizičkog zdravlja, pravo na obrazovanje i pravo na učešće u kulturnom životu.

Pošto Paktom nije stvoren poseban organ koji bi vršio nadzor nad sprovođenjem njegovih odredbi, Pakt od država ugovornica traži da Ekonomsko-socijalnom savetu podnose izveštaje o merama koje su usvojile i o napretku koji je ostvaren da bi se postiglo poštovanje prava priznatih u Paktu. Radi razmatranja tih izveštaja Ekonomsko-socijalni savet je obrazovao Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava. On se sastoji od 18 članova izabranih u ličnom svojstvu. Osim razmatranja izveštaja država (inicijalnih, periodičnih i vanrednih) Komitet nema drugih nadležnosti, tj. Pakt ne ustanovljava sistem međudržavnih ili individualnih predstavki, kao što je to slučaj kod Pakta o građanskim i političkim pravima.

2. Posebni ugovori o ljudskim pravima

Na ovom mestu biće reči o najvažnijim ugovorima koji regulišu pojedine aspekte ljudskih prava, a to su: Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovечnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Konvencija o pravima deteta, kao i dodatni protokoli koji su doneti uz neke od ovih konvencija.

2.1. Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije

Ova konvencija je usvojena 1965, a stupila je na snagu 1969. godine. Konvencija ima 169 država ugovornica, SFRJ je ratifikovala 1981. godine, a SR Jugoslavija je dala izjavi o sukcesiji 27. 04. 1992. godine, tako da je ova konvencija obavezna za našu državu.

U čl. 1 izraz “rasna diskriminacija” se široko definiše kao “svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva koje se zasniva na rasi, boji, precima, nacionalnom ili etničkom poreklu koje ima za cilj ili za rezultat da naruši ili da kompromituje priznavanje, uživanje ili vršenje, pod jednakim uslovima, prava čoveka i osnovnih sloboda u političkoj, ekonomskoj, socijalnoj i kulturnoj oblasti ili u svakoj drugoj oblasti kulturnog života”. Na osnovu ove definicije možemo videti da namera diskriminacije nije neophodan uslov za postojanje rasne diskriminacije.

Države ugovornice osuđuju rasnu diskriminaciju i obavezuju se da svim sredstvima sprovedu politiku koja teži da ukine svaki oblik rasne diskriminacije. U tom cilju države se obavezuju: da ne počine nikakvo delo rasne diskriminacije, da ne podstiču ili podržavaju diskriminaciju koju sprovodi neko lice ili organizacija, kao i da svim sredstvima zabrane takvu diskriminaciju i da je okončaju. Države se obavezuju da utvrde kao krivično delo svako podsticanje na rasnu diskriminaciju i da zabrane rad organizacija koje to čine. U čl. 5 se garantuje pravo svakom na jednakost pred zakonom i navodi se duga lista građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava na koja se ta jednakost odnosi.

Cilj Konvencije je da se postigne ne samo rasna jednakost na papiru, već i jednakost u praksi. Pod diskriminacijom se ne podrazumevaju mere koje se preduzimaju radi obezbeđenja napretka izvesnih grupa ili lica kojima je ta zaštita neophodna (tzv. pozitivna diskriminacija).

Konvencijom je obrazovan Komitet za ukidanje rasne diskriminacije koji nadgleda poštovanje odredaba Konvencije. On se sastoji od 18 nepristrasnih stručnjaka visokih moralnih kvaliteta. Komitet vrši nadzor na tri načina:

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

a) Države ugovornice podnose izveštaje Komitetu o zakonodavnim, sudskim, administrativnim i drugim merama koje su preduzele u cilju izvršenja Konvencije.

b) Komitet može da razmatra predstavku države ugovornice koja smatra da druga država ugovornica ne sprovodi Konvenciju. Za takvu nadležnost Komiteta nije neophodna posebna izjava država, već se ona podrazumeva na osnovu same Konvencije. U slučaju podnošenja takve predstavke pokreće se slična procedura kao kod Pakta o građanskim i političkim pravima.

c) Komitet može primati i predstavke od pojedinaca ili grupe lica ukoliko oni smatraju da su im povredena prava iz Konvencije. Da bi se ta procedura mogla primeniti neophodna je posebna izjava države ugovornice da priznaje takvu nadležnost Komiteta.

2.2. Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena

Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena je usvojena 1979, a stupila na snagu 1981. godine i danas ima 174 strane ugovornice. SFRJ je ratifikovala ovu konvenciju 1982. godine, a SR Jugoslavija je dala izjava o sukcesiji 12. 03. 2001. godine, tako da je i naša država strana ugovornica u njoj.

U čl. 1 diskriminacija žena je definisana kao “svako razlikovanje, isključenje ili ograničenje u pogledu pola, što ima za posledicu ili za cilj da ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarivanje ili vršenje od strane žena, bez obzira na njihovo bračno stanje i na osnovu ravnopravnosti muškarca i žene, ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom polju.” Ova definicija je dosta široka. Ona podrazumeva diskriminaciju koja je izvršena sa namerom da se ona ostvari, kao i diskriminaciju koja je ostvarena bez takve namere. Zabranjena je diskriminacija žena kako na javnom, tako i na privatnom planu.

Strane ugovornice Konvencije osuđuju sve oblike diskriminacije žena i saglasne su da sprovode svim odgovarajućim sredstvima politiku ukidanja diskriminacije žena. One se obavezuju da obezbede

postojanje odgovarajućih ustavnih i zakonskih normi koje će garantovati jednakost, obezbediti pravnu zaštitu za javne i privatne akte diskriminacije žena i da stave van snage zakone i ukinu praksu koja dovodi do diskriminacije žena. Praksa u primeni Konvencije je pokazala da su države dužne da preduzmu odgovarajuće korake da bi zaštitile žene od nasilja u porodici, na radnom mestu, ili u drugoj oblasti socijalnog života.

Ostale odredbe Konvencije obavezuju države da preduzmu mere u cilju: izmene društvenih običaja koji su bazirani na inferiornosti ili superiornosti polova, ili tradicionalnoj ulozi muškarca odnosno žene, suzbijanja trgovine ženama i iskorišćavanja prostitucije žena i ukidanja diskriminacije žena u političkom i javnom životu, u obrazovanju, na poslu, u zdravstvenoj zaštiti, u drugim oblastima ekonomskog i socijalnog života i u svim pitanjima koja se odnose na brak i porodične odnose.

Prema čl. 15 države ugovornice su obavezne da pred zakonom priznaju jednaka prava ženi i muškarcu. Posebno se ističe obaveza država da se ta jednakost postigne u oblastima u kojima je tradicionalno postojala diskriminacija, kao što su: priznavanje pravne sposobnosti, zaključivanje ugovora, sloboda kretanja i izbora mesta nastanjivanja. Države moraju dati ženama jednako pravo da steknu, promene ili zadrže državljanstvo.

Konvencija posvećuje posebnu pažnju zaštiti žena na selu. Države su obavezne da preduzmu mere kako bi se ženama na selu omogućilo da učestvuju u ostvarivanju koristi od seoskog razvoja, posebno da bi ostvarile pravo na: učešće u izradi i sprovođenju planova razvoja, pristup zdravstvenoj zaštiti, korišćenje socijalne zaštite, obrazovanje, dostupnost poljoprivrednih kredita, adekvatne životne uslove.

Radi kontrole ostvarivanja normi, Konvencijom je ustanovljen Komitet za ukidanje diskriminacije žena, koji čine 23 stručnjaka izabrana od država ugovornica. On je, po Konvenciji, nadležan da razmatra izveštaje koje države članice podnose u određenim intervalima. Ne postoji mogućnost da jedna država tuži drugu Komitetu u slučaju nepoštovanja obaveza iz Konvencije. Takođe,

pojedinci se ne mogu obraćati Komitetu za ukidanje diskriminacije žena ukoliko smatraju da su žrtve kršenja nekog prava iz Konvencije. Da bi se nadležnost Komiteta za ukidanje diskriminacije žena proširila, usvojen je 1999. godine *Opcioni protokol uz Konvenciju* i on je stupio na snagu 2000. godine. Do sada su ga ratifikovale 53 države, među kojima se ne nalazi naša država. Prema ovom Opcionom protokolu žena ili grupa žena mogu pred Komitetom pokrenuti postupak protiv svoje države ukoliko smatraju da su žrtve diskriminacije. Čak je predviđena i mogućnost da sam Komitet pokrene postupak protiv neke države u slučaju postojanja indicija da se u njoj dešava sistematsko i grubo kršenje prava iz Konvencije.

2.3. Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponužajacih kazni ili postupaka

Ova konvencija je usvojena 1984, a stupila na snagu 1987. godine i do sada ima 133 države ugovornice. SFRJ je Konvenciju ratifikovala 1991. godine a SR Jugoslavija je 1992. godine dala izjavu o sukcesiji, tako da je i ona obavezna za našu državu.

U čl. 1 mučenje je definisano kao “svaki akt kojim se jednom licu namerno nanose bol ili teške fizičke ili mentalne patnje u cilju dobijanja od njega ili nekog trećeg lica obaveštenja ili priznanja ili njegovog kažnjavanja za delo koje je to ili neko treće lice izvršilo ili za čije izvršenje je osumnjičeno, zastrašivanje tog lica ili vršenje pritiska na njega ili zastrašivanje ili vršenje pritiska na neko treće lice ili iz ma kojeg drugog razloga zasnovanog na bilo kom obliku diskriminacije ako taj bol ili te patnje nanosi službeno lice ili bilo koje drugo lice koje deluje u službenom svojstvu ili na njegov podsticaj ili sa njegovim izričitim ili prećutnim pristankom”.

Član 2 nameće obavezu državama članicama da preduzmu efikasne zakonske, administrativne, sudske i druge mere kako bi sprečile akte mučenja na svojoj teritoriji. Kao opravdanje za mučenje ne može se navesti nikakva izuzetna okolnost, pa ni ratno stanje, niti se kao opravdanje može navoditi naredba pretpostavljenog ili organa vlasti. Države

imaju obavezu da sve akte mučenja, pokušaje mučenja i saučesništva u njemu proglase za krivična dela i propišu odgovarajuće krivične kazne.

Država ima obavezu da svakom licu koje tvrdi da je na njenoj teritoriji bilo podvrgnuto mučenju obezbedi pravo da se žali nepristrasnom organu. Ukoliko se utvrdi da je to lice zaista bilo žrtva mučenja ono ima pravo na dobijanje pravedne naknade, uključujući i sredstva za njegovu što potpuniju rehabilitaciju. U slučaju smrti žrtve mučenja, pravo na tu naknadu imaju njegovi naslednici.

Po osnovu čl. 16, države imaju obavezu da na svojoj teritoriji spreče "ostale akte svirepog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kazni a koji nisu akti mučenja utvrđeni u čl. 1". Države imaju obavezu da licima koja su bila izložena ovim aktima omoguće pravo žalbe nepristrasnom organu. Međutim, Konvencija ne govori ništa o obavezima država da u slučaju utvrđivanja postojanja takvih akata pruži naknadu žrtvi. Države nemaju ni obavezu da te akte proglase za krivična dela, kao što je to slučaj sa mučenjem.

Ova Konvencija predviđa osnivanje Komiteta protiv torture koji čini 10 stručnjaka. On je nadležan da razmatra izveštaje o sprovođenju Konvencije koje mu podnose države, može razmatrati predstave koje uputi jedna država protiv druge države za koju smatra da ne poštuje odredbe Konvencije, a može razmatrati i predstave koje podnesu pojedinci koji smatraju da su žrtve povreda prava iz Konvencije. Na kraju, Komitet je nadležan da samoinicijativno sprovede istragu i bez formalne predstave, kada dobije pouzdana obaveštenja da se na teritoriji neke države sistematski sprovodi mučenje. Taj postupak je poverljive prirode i ne može se koristiti za ostale akte svirepog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kazni, već samo za mučenje.

2.4. Konvencija o pravima deteta

Konvencija o pravima deteta je usvojena 1989, a stupila na snagu 1990. godine i do sada su 192 države postale njene strane ugovornice. SFRJ je ovu konvenciju ratifikovala 1991. godine, a SR Jugoslavija je

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

dala izjavu o sukcesiji 2001. godine, tako da je naša država vezana ovim ugovorom.

Konvencija priznaje da, osim ljudskih prava koja su regulisana međunarodnim pravom, postoji nužnost da deci budu garantovana i neka dodatna prava s obzirom na njihove posebne potrebe i interese. Deo I Konvencije (čl. 1-41) sadrži generalne obaveze, kao i detaljan katalog prava dece. U čl. 1 izraz “dete” se definiše ka svako ljudsko biće ispod 18 godina, osim ukoliko se na osnovu zakona punoletstvo ne stiče ranije. Čl. 2 nameće državama obavezu da poštuju i obezbede prava iz Konvencije svakom detetu bez diskriminacije bilo koje vrste. U skladu sa čl. 5 države članice su se obavezale da poštuju odgovornosti, prava i dužnosti roditelja ili staratelja da obezbede i usmeravaju dete u ostvarivanju njegovih prava koja su priznata u Konvenciji. Ovaj dokument sadrži građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava deteta.

Od naročitog značaja je priznanje prava dece koja pripadaju etničkim, verskim i jezičkim manjinama i deci domorodačkog porekla da u zajednici sa ostalim članovima njihove grupe ostvaruju svoju kulturu, ispovedaju svoju veru i koriste svoj jezik.

Konvencijom se predviđa stvaranje Komiteta za prava deteta koji se sastoji od 18 (ranije 10) stručnjaka koje biraju države ugovornice. Komitet je nadležan da razmatra izveštaje koje podnose države ugovornice o merama koje su preduzele da bi realizovale prava iz Konvencije, kao i napredak o ostvarivanju tih prava. Ni države ni pojedinci ne mogu podnositi predstavke Komitetu za prava deteta. Da bi se pojačala zaštita dečjih prava, uz Konvenciju o pravima deteta, 2000. godine usvojena su dva protokola: *Opcioni protokol o učešću dece u ratu i Opcioni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji* i oni su stupili na snagu 2002. godine. Oba opciona protokola naša država je ratifikovala (prvi 2003, a drugi 2002. godine), tako da su oni za nju obavezni.

III DODACI

1. Model individualne predstavke za obraćanje Komitetu za ljudska prava

Predstavku poslati:

The Human Rights Committee
c/o Centre for Human Rights
United Nations Office
8-14 avenue de la Paix
1211 Geneva 10, Switzerland

Poslato na razmatranje na osnovu Prvog opcionog protokola uz Pakt o građanskim i političkim pravima

1. Podaci o autoru predstavke

Prezime _____

Ime _____

Državljanstvo _____

Zanimanje _____

Datum i mesto rođenja _____

Adresa _____

Adresa za korespondenciju (ako je različita od adrese na kojoj lice stanuje) _____

Podnosim predstavku kao:

- (a) Žrtva kršenja
- (b) Ovlašćeni zastupnik / Pravni savetnik navodne žrtve
- (c) Drugo

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

Ako je označeno (c) autor treba da objasni:

(i) Na osnovu čega on ili ona radi u ime žrtve (srodstvo ili druge lične veze sa navodnom žrtvom):

(ii) Zašto žrtva nije u stanju da lično podnese predstavku:

Treće lice koji nije srodnik žrtve i koje nije u vezi sa žrtvom ne može podneti predstavku u njeno ime.

2. Podaci o navodnoj žrtvi (žrtvama) (ako se razlikuje od autora)

Prezime _____

Ime _____

Državljanstvo _____

Zanimanje _____

Datum i mesto rođenja _____

Adresa _____

3. Država u pitanju/ Članovi koji su prekršeni / Domaća pravna sredstva / Drugi međunarodni postupci

Ime države ugovornice PGPP i Prvog opcionog protokola protiv koje je predstavka usmerena:

Član(ovi) PGPP koji su navodno prekršeni:

Koraci preduzeti od strane navodne žrtve ili u njeno ime radi iscrpljenja domaćih pravnih sredstava - obraćanje sudovima ili drugim državnim organima, kada i sa kakvim ishodom (ako je moguće, priložiti kopije svih relevantnih sudskih i administrativnih odluka):

LJUDSKA PRAVA - UPUTSTVO ZA UPOTREBU

Ako domaća pravna sredstva nisu iscrpljena, objasniti zbog čega:

Da li je isto pitanje podneto na razmatranje u nekom drugom postupku međunarodnog ispitivanja ili rešavanja? Ako je tako, kada i sa kakvim ishodom?

4. Činjenično stanje

Detaljan opis činjenica o navodnom kršenju ili kršenjima (uključujući relevantne datume):

Datum: _____

Potpis autora: _____

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU OUN

2. Pregled nadzornih mehanizama u glavnim dokumentima UN o ljudskim pravima

Međunarodni ugovori i drugi dokumenti o ljudskim pravima	Organ za nadzor nad primenom	Periodični izvještaj	Međdržavne predstavke	Individualne predstavke
Opšta deklaracija o ljudskim pravima	Ne postoji	NE	NE	NE
Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima	Komitei za ekonomska, socijalna i kulturna prava (<i>18 činjaka</i>)	DA	NE	NE
Pakt o građanskim i političkim pravima	Komitei za ljudska prava (<i>18 stručnjaka</i>)	DA	Opciono, ako država prihvati nadležnost Komiteta	Opciono, ako država potpiše Prvi opciono protokol
Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije	Komitei za ukidanje rasne diskriminacije (<i>18 stručnjaka</i>)	DA	DA	Opciono, ako država prihvati nadležnost Komiteta
Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena	Komitei za ukidanje diskriminacije žena (<i>23 stručnjaka</i>)	DA	NE	Opciono, ako država postane ugovornica Opcionog protokola
Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka	Komitei protiv mučenja (<i>10 stručnjaka</i>)	DA	Opciono, ako država prihvati nadležnost Komiteta	Opciono, ako država prihvati nadležnost Komiteta
Konvencija o pravima deteta	Komitei za prava deteta (<i>18 stručnjaka</i>)	DA	NE	NE

KAKO SE KORISTE LJUDSKA PRAVA

Na pitanje kako da koristite ljudska prava može se kratko odgovoriti u nekoliko tačaka. Prvo, ne morate raditi ništa. Neka ljudska prava već koristite, a da toga niste ni svesni. Drugo, možete koristiti ljudska prava da zaštitite svoja osnovna dobra kao što su život, integritet ličnosti, sloboda, imovina. Treće, možete koristiti ljudska prava za dalje širenje slobode i osvajanje prava koja su do sada bila osporavana. Četvrto, možete zahtevati doslednu i jednaku primenu prava na sve. I konačno, možete poštovati ljudska prava. To je ubedljivo najefikasniji i najplemenitiji način njihovog korišćenja.

1. Ponekad ne morate raditi ništa da biste uživali ljudska prava

O ljudskim pravima važi ista izreka kao o fudbalskim sudijama: najbolje je kad se ne primećuju.

Kad ljudi žive u civilizovanom svetu, oni retko obraćaju pažnju na ljudska prava. Oni jednostavno žive, rade, zabavljaju se, bave se svojim poslovima, streme ka svojim ciljevima... Ako se nekada desi da se nađu u problemima, da dođu u sukob sa drugim ljudima, da se sukobe sa zakonom ili da nisu zadovoljni kako se vode javni poslovi, nastoje da probleme reše, sporove rasprave, ispune svoje zakonske obaveze ili izraze svoje nezadovoljstvo. I neće brinuti o ljudskim pravima. Biće zaokupljeni onim što rade i kako rade. Razmišljaće o svojim planovima, o svojim poslovima. Vodiće brigu o kući, porodici, vlastitim stvarima. Pričaće o politici, sportu, putovanjima, muzici... Govoriće o stvarima koje su im važne, govoriće o onome što, po njihovom mišljenju, čini dobar život. O svojim pravima ne moraju ništa reći, jer ih smatraju prećutnom pretpostavkom dobrog života, nečim što se samo po sebi razume, nečim na šta ne treba trošiti mnogo reči.

I ako živite u ne baš sasvim civilizovanom društvu, može se desiti da ne obratite pažnju na ljudska prava. Za to, doduše, treba da ste malo ravnodušni prema problemima drugih ljudi, treba da gledate samo svoja posla, treba da vas interesuje samo ono čemu vas uče vaši stariji i nadređeni i treba da imate malo sreće. A ako imate sreće, možete proživeti ceo život a da i ne primetite da imate (ili da su vam potrebna) nekakva prava. Ako se ne krećete nigde van svojih sigurnih i utabanih staza, pravo na život, pravo na slobodu kretanja i slična prava uživaćete a da za to nikada ništa ne morate da uradite. Možete živeti a da i ne znate da imate pravo na život. Neka prava imate, mada vam uopšte nisu potrebna i mada ih mnogi ljudi nikada ne upotrebe. Tako, većina ljudi verovatno nikada neće iskoristiti svoje pasivno biračko pravo (pravo da budu birani – za predsednika republike, na primer). Može se desiti da vam neka prava budu sistematski uskraćivana, a da to nikada ne primetite. Sloboda govora ili sloboda udruživanja mogu biti ozbiljno ugrožene a da za vas lično to ne bude izvor nekih većih problema.

Sasvim je lako i sasvim moguće ignorisati ljudska prava ako vam u društvu u kome živite niko ne pravi nikakve probleme, pa nema ni potrebe da se na svoja prava pozivate. Možda u nekim zemljama postoje neki retki i kratki periodi kad stvari tako stoje. S druge strane, možete živeti na način da vam nikakva prava nisu potrebna. Bez obzira na silnu buku koja se oko njih diže, ljudska prava nisu neophodna za život. Ona su neophodna za ljudski, slobodan i aktivan život. Po pravilu, ljudska prava češće koriste i, naravno, sa njima imaju problema, ljudi koji se više kreću, više rade i rade raznovrsnije stvari. Ponekad problemi za koje verujemo da imaju veze sa ljudskim pravima imaju zapravo više veze sa neznanjem, strahom, nemoći i pasivnošću. Zbog toga je napor da se unaprede ljudska prava ponekad više usmeren na one koji bi ljudska prava trebalo da koriste, nego na one koji ih u tome sprečavaju. Da bi se koristila ljudska prava neophodno je znati da prava postoje, čemu služe i kako ih koristiti. Da bi se došlo u situaciju da se koriste ljudska prava treba savladati nesigurnost i strah. Da bi se koristila ljudska prava treba naučiti različite

KAKO SE KORISTE LJUDSKA PRAVA

veštine i osposobiti se za nešto što nikada do sada niste radili. Konačno, onome ko namerava da samo sedi kod kuće i čeka da se neko drugi postara o svemu što mu je potrebno nisu potrebna ljudska prava, tome je potreban neko da ga neguje kao biljku.

Ljudska prava su kao lift koji vas može odvesti na nivo gde je život lepši, lakši i bolji. Ne zato što tamo ništa ne morate da radite, već zato što ćete sa mnogo manje truda i napora sačuvati i zaštititi ono što ste svojim radom stekli.

Naravno, u nekim zgradama ima liftova, u nekima se ide stepenicama.

Ima zgrada u kojima liftova, doduše, ima, ali neki rade a neki ne rade. Neki ponekad rade, a nekada ne rade.

U nekim zgradama su jedni liftovi otvoreni za sve, ali su spori, prljavi, dugo se čekaju i često su puni. Ali, ako imate pravi status, za vas postoji drugi, čist, brz i u njemu uvek ima mesta.

Da biste koristili lift treba da znate da lift postoji, treba da znate čemu služi i dokle se njime može stići, treba da znate kako se koristi, treba da znate kako se u liftu treba

ponašati prema drugim korisnicima.

Takode, treba znati i šta raditi kad lift ne radi, kad se neko u njemu zaglavi.

Treba naučiti kako da se otklone sitne smetnje i treba naučiti koga zvati kad su u pitanju ozbiljniji kvarovi.

Sve to treba znati o liftu, jednoj relativno jednostavnoj mašini.

O ljudskim pravima treba naučiti mnogo više.

Neki ljudi se ne voze liftom jer ih je strah da u njega uđu. Neki se ljudi ne voze liftom jer ih je strah od visine. Neki se ljudi ne voze liftom jer se plaše liftboja. Neki se ljudi ne voze liftom jer se plaše da ih na spratu iznad čeka nešto strašno. Te strahove treba savladati.

Treba naravno i hteti da se ode gore.

I treba ustati i otići do lifta.

2. Prava se najčešće koriste za zaštitu dobara kao što su lični integritet, sloboda i svojina

Korišćenje prava po pravilu počinje kada treba uživati ili zaštititi neko dobro. Prava, na kraju krajeva, tome i služe. U sistemima u kojima postojanje i poštovanje prava nije sporno svako će se, u trenutku

kad je neko njegovo dobro ugroženo, pozvati na svoje pravo i preduzeti odgovarajuće mere da svoje dobro zaštititi. Ako neko nasrne na vaš život vi ćete se braniti i pri tome ćete verovatno povrediti napadača. Ako vas neko zbog toga pozove na odgovornost (već čujem proteste: ja sam napadnut, a tretiraju me kao kriminalca!) vi ćete se pravdati time da ste bili napadnuti. Sudija će to prihvatiti kao dovoljno opravdanje i oslobodiće vas odgovornosti.

Vrlo je važno razumeti ovaj primer i izdvojiti njegove osnovne elemente. Ono što je u ovom slučaju bilo ugroženo nije vaše *pravo* na život, već vaše *dobro* – sam život. Da biste odbranili vlastiti život, u trenutku kad ste napadnuti, nije vam bilo potrebno pravo, nego snaga, veština ili neko sredstvo za odbranu. Ako ste pri tome naneli povredu napadaču, učinili ste nešto na šta inače *nemate pravo*. Zbog toga ste vi, a ne napadač, pozvani na odgovornost (napadača će goniti po drugom osnovu, zato što je ugrozio vaše dobro). Vi ćete svoju odbranu od napadača pravdati pozivanjem na svoje *pravo na život* koje nikada nije dovedeno u pitanje. Sudija će priznati vaše pravo i vi ćete biti oslobođeni odgovornosti, zahvaljujući pravu koje nikada nije ni bilo ugroženo.

Ne morate uvek da se branite da biste koristili svoja prava. Svakom ljudskom biću su garantovane neke osnovne slobode i niko nema pravo da mu ih uskraćuje. Zato, ako imate namere da uradite nešto što će vama doneti korist, a nikome štetu, slobodno idite i uradite to. Naravno, poštujujte pri tom zakone, poštujujte pravila koja regulišu način na koji se radi to što vi želite da uradite. Ponekad bezobzirno korišćenje vlastitog prava može da nanese više zla nego “taktično” kršenje tuđeg prava (čime se, naravno, “taktično” kršenje tuđeg prava ne može opravdati).

Kako to izgleda u konkretnom primeru. Kroz nekoliko nedelja vi ćete osnovati jedno udruženje. Niko vas ne može sprečiti da to učinite. Vi na to imate pravo. Ako neko, bilo ko, pokuša da vas u tome spreči, na primer faktičkim ometanjem, zabranom osnivanja udruženja, ili odbijanjem da vaše udruženje upiše u registar, vi ćete koristiti vaše *pravo na udruživanje* da otklonite sve smetnje koje vam taj neko čini.

KAKO SE KORISTE LJUDSKA PRAVA

Sada ćete vi, kod nadležne državne institucije, pokrenuti postupak protiv onoga ko vas ometa u vašem pravu da ispoljavate svoju slobodu. Kad se ustanovi da niste prekršili nijedno pravilo koje reguliše rad građanskih udruženja, vaše *pravo na udruživanje* će biti dovoljan razlog da prestane svako ometanje. (Naravno, svoje pravo nećete ostvarivati silom, niti ćete pri tome ugrožavati prava drugih) I u ovom slučaju vaše pravo na udruživanje ni jednog trenutka nije bilo dovedeno u pitanje, *vaše pravo nije bilo ugroženo*. Upravo zato ste i bili u stanju da zaštitite svoju slobodu da činite ono što smatrate da je u vašem interesu.

3. Šta praktično znači da su ljudska prava prirodna, urođena i neotuđiva?

Problemi sa pravima počinju onda kada je samo pravo sporno, kada nije jasno da li na nešto imate prava ili nemate prava. Zamislite sledeći primer. Vozite se u autobusu i uđe kontrolor i traži vam kartu. Vi mu kažete da ste kupili kartu ali da ne možete da je nadete. Kontrolor, naravno, zahteva da izađete iz autobusa jer nemate pravo da se vozite. Vi tvrdite da imate pravo da se vozite jer ste platili kartu. Ono oko čega se ne slažete je da li vi imate pravo ili nemate pravo da se vozite. Kontrolor smatra da vam tek posedovanje karte daje pravo da se vozite, vi tvrdite da je dovoljno da ste kartu platili, svejedno što ne možete da je nadete. Na kraju, pronađete kartu u spoljašnjem džepu od kaputa (a bili ste sigurni da ste kartu stavili u novčanik) i trijumfalno je pokažete kondukteru. Sada ste dokazali svoje pravo, ma na čemu se ono temeljilo, i možete da nastavite da uživate u vožnji.

Lepa stvar sa ljudskim pravima je što njih nikada ne morate dokazivati. Njih svako ima. Ona su pretpostavljena, tj. pretpostavlja se da ih imate, a ako neko tvrdi da ih nemate, ON to treba da dokaže, ne morate VI da dokazujete da imate prava. To vas stavlja u izuzetno povoljnu poziciju kada treba štiti osnovna dobra. Ne morate kao u mnogim drugim slučajevima da vodite spor o pravima i da dokazujete da imate prava. Možete eventualno voditi spor o činjenicama, ali to je tek pola

posla. Otuda toliko rasprava da li neka prava treba ili ne treba priznati kao ljudska tj. neproblematična, neotuđiva, svakom dostupna i nedodirljiva. Zbog toga ova prava imaju poseban tretman, regulisana su međunarodnim pravom i uneta u ustave kao temelj na kome počiva i državna zgrada i pravni poredak.

Ali ona tu nisu pala s neba. Niti su ih izmislili filozofi ili mudri zakonodavci. Pre nego što su definisana, formulisana, ušla u međunarodne konvencije, inkorporirana u unutrašnje pravo, za njih je neko morao da se izbori. I to teško, mukotrpno i uz visoku cenu. Ponekad plaćanu ljudskim životima. I upravo je to polje na kome su besmrtni zasluge stekli ne pravnici koji se bave primenom prava, već aktivisti u pokretu za ljudska prava, obični ljudi kojima su ona bila neophodna da bi mogli slobodno da žive.

4. Da li u priči o ljudskim pravima ima nešto više od bajke?

Za mnoge ljude su ljudska prava samo prazna priča. Doduše, lepo zvuči, ali ne znači ništa za svakidašnji život. Neverovanje u ljudska prava proizlazi iz dugotrajnog iskustva obespravljenosti i nezaštićenosti, uz istovremeno naturanje jedne nerealne, trijumfalističke priče o ljudskim pravima koja se često može čuti i kod nas. O ljudskim pravima se govori kao da ona, sama po sebi, samim svojim postojanjem garantuju da vam se neće desiti ništa loše, da vam niko ne može učiniti ništa nažao, da vas sama ljudska prava štite od svakog zla, a da vi za to ništa ne morate da uradite. Ako tu priču slušate dok vam je život ugrožen, imovina nesigurna, sloboda kretanja ograničena, ljudska prava se doživljavaju kao čudna mešavina nečeg realnog i nerealnog, jednog idealnog stanja u kome su vaš život, vaša dobra, vaša sloboda potpuno zaštićeni i bezbedni, i stvarnosti u kojoj je sve nesigurno i nadovoljno zaštićeno; kao nešto što svaki čovek poseduje, što je tu, na dohvata ruke i, istovremeno, nešto što se svakodnevno ugrožava, povređuje i uskraćuje. Kao u nekom začaranom svetu. Okruženi ste samim divotama, ali kada pružite ruku sve se izmakne taman toliko da ostaje van vašeg domašaja. Što stvar čini još gorom, u javnosti ćete

KAKO SE KORISTE LJUDSKA PRAVA

najpre čuti da o ljudskim pravima govore oni koje obični ljudi doživljavaju kao glavne krivce za svoje nevolje i svoju obespravljenost. Bilo da su u pitanju političari, kojima su ljudska prava zahvalna tema dok su u opoziciji, a zadnja briga kad dođu na vlast, bilo da su u pitanju predstavnici međunarodne zajednice koja se u ovim krajevima doživljava uglavnom kao nedobronamerna i nepravlična.

Krajnje je vreme da se govor o ljudskim pravima u našoj javnosti promeni. Umesto priče o prirodnim, urođenim, nedeljivim, neotudivim, svima dostupnim pravima, treba započeti priču o hrabrosti, upornosti, strpljenju i žrtvama kojima su ljudska prava izborna i o rizicima kojima su i danas izložena. Umesto dominantnog načina govora koji ljudska prava predstavlja kao potpuno neproblematično područje u kome je sve definisano, regulisano i garantovano, kao područje u kome se tek ponekad dogodi poneki incident, vreme je da se o ljudskim pravima progovori kao o načinu da se uhvatimo u koštac sa realnim životnim problemima i kao o sredstvu da se sa tim problemima rvemo.

5. Svako ljudsko pravo, pre nego što bude priznato, prođe kroz nekoliko tipičnih životnih faza.

5.1. Obično sve počne tako što *neko postavi* nekakav (ponekad naizgled sulud) *zahtev* i traži da se taj zahtev prizna kao pravo. U sedamnaestom veku tvrdnja da su svi ljudi jednaki je jednostavno protivrečila zdravom razumu. Svako je mogao da vidi da su ljudi nejednaki i zahtev da se ljudi tretiraju jednako smatran je isto tako smešnim kao zahtev da sunce izlazi na zapadu. Ako mislite da je to bilo moguće u mračnom srednjem veku, a da je danas “svakome jasno” da su ljudi jednaki, setite se da su žene u Švajcarskoj dobile pravo glasa pre manje od pedeset godina. Usred civilizovane Evrope! Zašto vas onda čudi što im se u mnogim zemljama ni danas ne priznaje ravnopravnost. Posle francuske buržoaske revolucije, izvedene pod parolom “Sloboda, Jednakost, Bratstvo”, postalo je normalno, i svakome je bilo jasno, da se ljudi radaju slobodni i jednaki. Pa ipak je i u devetnaestom i u

dvadesetom veku isto tako normalno bilo i mnogo štošta što protivreči ljudskoj jednakosti i slobodi. Setimo se ropstva u Americi, genocida u vreme Hitlerove Nemačke ili aparthejda u Južnoj Africi. Bez obzira na brojne primere podjarmljivanja i diskriminacije koji su se mogli naći širom sveta, postalo je opšte mišljenje da *to nije pravo* i svaki protest protiv podjarmljivanja i diskriminacije je prihvatlan i saslušan sa razumevanjem i odobravanjem. To je obično prvi korak ka nalaženju načina da se jedno pravo prizna.

5. 2. Deklarativno prihvatanje nekog prava, čak njegovo *uvodenje u pravni poredak*, još uvek ne znači da je ono u jednoj zajednici stvarno priznato. Kod nas, na primer, uprkos ratifikovanju Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, još uvek muku mučimo sa ravnopravnošću i nediskriminacijom. Mi bismo jako voleli da istovremeno i poštujemo ljudska prava, i priznajemo jednakost svima i zadržimo isti, često diskriminatorski, odnos koji imamo prema ženama, pripadnicima drugih naroda ili vernicima drugih religija. Čak i kada su prava oficijelno priznata i formalno dobila zakonsku zaštitu, vrlo je moguće da ih zajednica još uvek tretira kao "strano telo" i ne prihvata. Indikativno je da u sredini u kojoj ima toliko etničkih tenzija i toliko izliva mržnje, skoro da nema osuđujućih presuda zbog izazivanja verske, rasne i nacionalne netrpeljivosti, iako su predviđene našim krivičnim zakonikom. Zato ponekad zalaganje za ljudska prava ne mora da znači zalaganje da se neka prava ozakone, jer je to već urađeno. To onda znači dokazivanje i pokazivanje da neuvažavanje zahteva ugroženih pojedinaca i grupa *nije pravo*, jer se time ruše pretpostavke zajedničkog života. Ponekad je borba za ljudska prava jednostavno proširenje granica postojećih prava. Ja se živo sećam na kakvo je neodobravanje naišla duga kosa koju su mladići počeli da nose šezdesetih godina. Na stranu negodovanja i osude, neke su škole uvele zabranu dolaska u školu "čupavcima", a negde je bogami bilo i prinudnog šišanja. Naravno, nikome nije palo na pamet da ode u Ujedinjene nacije i da traži da se prizna pravo na nošenje duge kose. To pravo je već bilo priznato pravom na ličnu slobodu, ali je trebalo

KAKO SE KORISTE LJUDSKA PRAVA

dosta napora i muka da većina to prihvati, da prestane da podržava nasilje prema “čupavcima”, da nauči da toleriše dugu kosu i da na kraju postane potpuno ravnodušna.

5. 3. Treća faza u razvoju jednog prava je ozakonjenje zahteva koji je u međuvremenu zajednica prihvatila kao opravdan (legitiman) zahtev. Ta faza ponekad dođe prirodno, kao što je većina ekonomskih i socijalnih prava ozakonjena nakon dugotrajne borbe za njihovo priznanje, a ponekad se prava uvedu u zakon i pre nego što se za njima “prirodno” pojavi potreba. Zakoni su češće konzervativni, oni sankcionišu i regulišu postojeće odnose i postojeća shvatanja. Ponekad, međutim, oni mogu biti i sredstvo modernizacije, uvođenja novina, pa na početku bivaju dočekani sa nerazumevanjem i protivljenjem. Ponekad izgleda da su neka ljudska prava kod nas stigla prerano, pre nego što se za njima pojavila potreba i pre nego što smo bili spremni da ih prihvatimo. U takvim slučajevima prava stoje zapisana u zakonima kao ukras, a na njih se niko ne obazire, osim, možda, nekolicine zanesenjaka sa kojima obično narod tera šegu. No to obično ne traje dugo. Pre ili kasnije i takva prava dobiju priznanje i postanu nešto što svako poštuje.

5. 4. Kad poštovanje jednog prava postane obavezno i po pisanim i po nepisanim pravilima, kad za nepoštovanje jednog prava počnu da se zahtevaju ozbiljne sankcije, tada je to pravo ušlo u svoju zrelu fazu. Ne samo da je pravo priznato i definisano nekim pravnim aktom, najčešće ustavom, ne samo da se u javnosti smatra da je kršenje tog prava nedopustivo – u okviru pravnog sistema počinje da se razvija čitav niz instituta kojima se to pravo garantuje, štiti, oblikuje, usložnjava. Pogledajte samo koliko je pravnih mehanizama koji štite pravo svojine. Ili koliko različitih propisa štiti načelo jednakosti pred zakonom. Kad se jedno pravo razvije do te mere, onda više ništa ne možete uraditi bez dobrog advokata. Onda prestaje borba za priznanje prava. Onda počinje borba za njegovu korektnu primenu i borba protiv zloupotrebe prava.

6. Borba za ljudska prava ne prestaje kada jedno pravo bude priznato, ozakonjeno i dobro zaštićeno.

Uslovi u kojima ljudska prava mogu biti ugrožena ili povredena stalno se menjaju. Sadržaj osnovnih prava se stalno obogaćuje time što se stvaraju nove situacije u kojima se može uživati sloboda, ali u kojima sloboda može biti još ozbiljnije ograničena. U osnovi ideje o ljudskim pravima su tri bazične vrednosti: lična sloboda, jednakost sa drugima i mogućnost da se sopstvenim talentima, veštinom, pameću i radom stiče sve što je čoveku neophodno da bi ostvario ono što sam smatra dobrim životom. Razumevanje ove tri osnovne vrednosti omogućiće vam da skoro uvek prepoznate kada su ugrožena ljudska prava, a kada se radi o običnom štetočinstvu, zlodelu ili običnoj gluposti.

6.1. Lična sloboda je prvo sloboda od prinude, a tek potom mogućnost da se postupa po slobodnoj volji, da se radi šta se hoće. U principu, niko nema pravo da drugoga prinudi da učini nešto što neće. Tu prestaje svaka autonomija i to je tačka na kojoj se čovek pretvara u običnu stvar. Naravno, to ne znači da se ljudi ne mogu sprečavati da rade šta hoće. Svoju prirodnu granicu sloboda ima u jednakoj slobodi drugog čoveka. Otuda se može zabraniti svaki postupak koji ograničava slobodu i vredi prava drugih ljudi. Praktični problemi upravo i nastaju u pokušaju da se nađe prava mera između slobodnog korišćenja svojih sposobnosti i regulisanja ponašanja u interesu opšte bezbednosti i zaštite prava drugih. Po pravilu, što je vlast autoritarnija, to je regulacija ponašanja stroža, i obrnuto, što više moći imaju građani, to je regulacija fleksibilnija.

Jako je rašireno (pogrešno) shvatanje da su ljudska prava i slobode ovlašćenja koja su vam data bez ikakve ograde i bez ikakve obaveze. U očima nekih ljudi ona deluju kao svojevrsna dozvola za bezobzirnost. Savet koji će vam takvi ljudi dati je “uživaj svoja prava, koristi svoju slobodu, neka se drugi brinu o svojim pravima”. U stvari, sloboda je popriličan teret. Ona podrazumeva ne samo mogućnost izbora da se nešto radi ili ne radi, nego i odgovornost za posledice odlu-

KAKO SE KORISTE LJUDSKA PRAVA

ka i činova. Lako je biti slobodan i birati da li otići u kafić ili na utakmicu ako je neko drugi umesto vas odlučivao o sitnicama kao što su stan, hrana, odeća, džeparac i slično. Sloboda je jako teška ako od vašeg izbora zavisi kako ćete sutra živeti, a nema nikoga na koga biste svalili odgovornost za to i nema nikoga da vas zaštiti ako donesete lošu odluku. Odgovornost je utoliko veća ukoliko će posledice vaše odluke osetiti veći broj ljudi.

6. 2. Ma kako delovala jednostavno i očigledno, jednakost uopšte nije jednostavno razumeti. To može izgledati čudno, jer svako od nas vrlo jasno neposredno oseća kad je diskriminisan. Ta naša sposobnost da uočimo kad nam je učinjena nepravda stoji u neposrednoj vezi sa našom nesposobnošću da primetimo kada mi drugima činimo nepravdu. Ono što nam smeta kada nas tretiraju nejednako je to što mi ocenjujemo da nas tretiraju kao manje vredne. Ta smetnja ne postoji kada mi druge tretiramo kao manje vredne i zato smo manje skloni da tu vrstu nejednakosti registrujemo. Ma kako to čudno zvučalo, nejednakost se ne shvata kao simetrična relacija. Na jednoj strani znamo da ako smo mi jednaki drugima, onda su i drugi jednaki nama. U praksi mi se pridržavamo jedne drugačije jednakosti. Drugi su jednaki nama, a mi smo bolji od drugih. U tom svetlu, o pravima se govori kao o nečemu što drugi treba da poštuju. Mi smo iznad toga. Kad su u pitanju neka specijalna prava, to može da bude tačno. Prava koja steknemo obrazovanjem, radom, nekim posebnim zaslugama, mogu nas razlikovati od drugih ljudi. Ali kada je reč o ljudskim pravima, ono što je za njih specifično i po čemu se razlikuju od drugih prava je to da ih ne možemo tražiti samo za sebe, a da ih istovremeno ne tražimo za svakoga. U tome je tajna jednakosti. Ako ono što tražimo za sebe istovremeno ne zahtevamo za svakoga, ma ko to bio i ma gde on bio, onda prava koja tražimo nisu ljudska prava, niti se može tražiti njihova zaštita kao zaštita ljudskih prava. Sva priča o jednakosti krije se u toj jednostavnoj formuli.

6. 3. Pravo svojine, treće osnovno pravo, ima prevashodnu namenu da svakom čoveku pruži sigurnost da će moći da uživa plodove svoga rada, odnosno da mu niko ne može arbitrarno oduzeti ono što je proizveo svojim zalaganjem. Oštrica ovog prava nije, kako biste mogli pomisliti u prvi mah, uperena prema mogućim lopovima i razbojnicima. Pravo pre svega treba da zaštiti građane od vlasti, odnosno od proizvoljnog i samovlasnog zadiranja u imovinu. Porezi, takse i doprinosi mogu se naplaćivati samo u skladu sa zakonom, a mirno uživanje imovine ne može se ometati. Ukoliko se nečija imovina mora oduzeti da bi se zadovoljili opšti interesi, onda se to može učiniti samo u zakonom predviđenim slučajevima i uz punu naknadu.

Ove tri dimenzije definišu koordinatni sistem ljudskih prava. Ma u kom obliku da se pojave i ma šta da ih izazove, uvek ćete moći da prepoznate probleme sa ljudskim pravima ako imate u vidu ove tri osnovne vrednosti.

7. Uspostavljanje vladavine prava je neophodno za zaštitu ljudskih prava

Prava su najugroženija kad je ugrožen pravni poredak. Zato je borba za poštovanje prava uopšte, borba za pravnu državu, ili vladavinu prava, istovremeno i borba za ostvarenje društvenih uslova u kojima ljudska prava tek mogu biti korišćena.

Nije dovoljno da prava budu zapisana u zakonima. Neko te zakone mora sprovesti i mora ih sprovesti dosledno i potpuno. Selektivna primena prava, proizvoljno odlučivanje o tome koji će se zakoni primenjivati a koji ne, i kada će se zakon primenjivati a kada ne, vodi potpunog pravnoj nesigurnosti, što je isto što i odsustvo prava.

Prvi uslov za poštovanje prava je institucionalni aranžman razdvajanja, ili podele vlasti, u kome nema mogućnosti da se jedna vlast legitimno nametne ostalima i preuzme potpuni monopol. Međutim, taj uslov nije i dovoljan. Postoji još jedna grupa uslova koji moraju biti ispunjeni pre toga i čije ispunjenje tek čini mogućim i efikasnim institucionalna ograničenja. Reč je o kulturnim, društvenim i, ako hoćete,

KAKO SE KORISTE LJUDSKA PRAVA

političkim uslovima koji se ogledaju, prvo, u bezrezervnom pristajanju uz određene vrednosti, a potom i u prihvatanju pravila koja te vrednosti treba da zaštite.

Vrednosti na kojima počiva poredak ljudskih prava i koje dolaze pre svih drugih vrednosti su život, sloboda i jednakost. Nikakvi razlozi nacionalne, verske, klasne ili ideoloske prirode ne mogu biti iznad ovih vrednosti, niti mogu biti opravdanje za uskraćivanje ili povredu ljudskih prava. To je nešto sa čime se je u principu lako složiti, ali što je ponekad dosta teško praktično sprovesti. To zahteva poštovanje prava drugih i onda kada nam ti drugi nisu ni dragi ni simpatični, pogotovo u vreme razbuktalih etničkih ili verskih sukoba, kojih ovde, na žalost, ne manjka. Kada se sa vrha vlasti neprestano šalju poruke da se ljudska prava garantuju mirnim građanima ali ne i kriminalcima, mafijašima i drugim “neprijateljima svih boja”, onda se direktno napadaju upravo vrednosti na kojima čitav sistem ljudskih prava počiva. Nikome nisu potrebna ljudska prava kad je među svojima, voljen, omiljen i siguran. Ljudska prava su vam neophodna onda kada vas ne vole, optužuju, proganjaju i prinuduju. Svejedno da li za to imaju ili nemaju razloga. Ljudska prava su neophodna ne da bi se štitili kriminalci i zločinci nego da bi se poštenu ljudi odbranili od nepravednih optužbi. A kriminalce možete pozvati na odgovornost, dokazati krivicu, osuditi i kazniti i uz poštovanje njihovih ljudskih prava. U tome je poenta cele priče.

Drugi uslov je prihvatanje pravila koja se jednako primenjuju na svakoga. I to je jedan od onih uslova koje je u principu lako prihvatiti, a u životu teško ispuniti. Prihvatanje pravila podrazumeva nekoliko međusobno povezanih stvari. Prvo, da *pravila važe podjednako za sve*, tj. da se pravila primenjuju i na nas. Uvek je mnogo lakše druge pozivati na red nego se reda sam pridržavati. Nama uvek izgleda da naše kršenje pravila neće izazvati nikakvu štetu i da se za nas može učiniti izuzetak, a da drugi proizvode kaos i čine nepravdu. Drugo, poštovanje pravila znači i prihvatanje jedne *nezavisne instance* koja odlučuje o tome da li su pravila prekršena ili nisu. Problem sa kojim se stalno suočavamo je ozbiljno poljuljano poverenje u institucije. Ničiji autoritet nije nesporan. Od fudbalskog sudije najnižeg ranga, do sudi-

je vrhovnog suda, svako je pod sumnjom, svako je “nečiji” i osnovno pitanje nije kako glasi pravilo i da li je sudija postupio po zakonu, nego – čiji je sudija. Treće, prihvatanje pravila znači i *prihvatanje postupka* po kome se odlučuje da li je pravilo prekršeno ili ne. Postupak u kome tužilac mora da dokazuje i ono što je “očigledno”, u kome se optuženi smatra nevinim dok se ne dokaže krivica, u kome optuženi ima pravo da se brani, deluje užasno sporo. Izgleda da javnost kod nas ne očekuje od sudija da presuđuju, već da osude one koje smo mi već osudili i da ne sude onima koje mi smatramo dobrim (čitaj: našim). Zbog toga se ovde već sam izlazak na sud doživljava kao ispunjenje pravde, a oslobođajuće presude kao očigledan znak korupcije i pristrasnosti sudija. Konačno, prihvatanje pravila podrazumeva i *prihvatanje odluke*, bila ona po nas povoljna ili ne. Dokle god imamo situacije u kojima neko može da ne prizna ne nadležni sud, već samo sud svojih, bilo da je reč o partiji, naciji ili veri, dokle god se sudske odluke izvršavaju ili ne izvršavaju zavisno od pobede ili poraza na izborima, dokle god je moguće ne prihvatiti i ne izvršavati odluke suda pozivajući se na “višu” pravdu, prava ostaju neizvesna, nesigurna, praktično nesprovediva.

Na kraju, svakako je najjednostavnije prepustiti svu inicijativu i svu odgovornost za stanje ljudskih prava nosiocima državnih funkcija. Oni, naravno, imaju najveću obavezu i da poštuju, i da štite, i da unapređuju ljudska prava. Ali odgovornost nije samo njihova. Koliko će ljudska prava biti poštovana, koliko će u jednoj sredini biti uvažavana i zaštićena, koliko će biti prihvaćena kao uslov civilizovanog načina života, zavisi od toga koliko će ih obični ljudi prihvatiti i koliko će poštovanje ljudskih prava postati deo njihove svakodnevice. Najbolji način zaštite ljudskih prava je poštovanje i zaštita prava drugih. Tako se stvara ambijent u kome ćete sasvim legitimno moći da zahtevate poštovanje svojih prava jer nećete tražiti ništa više i ništa drugačije nego što ste bili spremni da priznate drugima. To nije uvek lako jer treba savladati prepreke i u pravnom sistemu koji je daleko od savršenog, i u mrzovolji, lenjosti i nespremnosti ljudi u državnom aparatu da se oko ljudskih prava potrudite, i, što je najveća prepreka, vlastito neznanje, predrasude i strah.

PRILOZI

MEĐUNARODNI UGOVORI O LJUDSKIM PRAVIMA

Opšti međunarodni dokumenti o zaštiti elementarnih prava čoveka

Univerzalna deklaracija o pravima čoveka od 10. decembra 1948.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima od 16. decembra 1966.

Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima od 16. decembra 1966.

Drugi opcioni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima od 15. decembra 1989. koji ima za cilj ukidanje smrtne kazne

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima od 16. decembra 1966.

Evropska Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda od 4. novembra 1950, sa dopunskim protokolima (integralni tekst)

Protokol br. 13 uz Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda koji se odnosi na ukidanje smrtne kazne u svim okolnostima, od 3. maja 2002.

Povelja o osnovnim pravima u Evropskoj uniji, Nica, 17. decembra 2000.

Konvencije protiv torture

Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka od 10. decembra 1984.

Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka od 26. novembra 1987.

Konvencije protiv ropstva i trgovine ljudima

Međunarodni sporazum za uspešnu zaštitu od kriminalne trgovine poznate pod imenom trgovina belim robljem od 18. maja 1904

LJUDSKA PRAVA - UPUTSTVO ZA UPOTREBU

Protokol od 4.maja 1949.g. kojim se menja i dopunjava Međunarodni sporazum za uspešnu zaštitu od kriminalne trgovine poznate pod imenom trgovina belim robljem od 18.maja 1904.g. i Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine belim robljem, od 4.maja 1910.g. Međunarodna konvencija za suzbijanje trgovine ženama i decom od 30. septembra 1921.

Konvencija o ropstvu od 25. septembra 1926.

Konvencija za suzbijanje i ukidanje trgovine licima i eksploatacije prostituisanja drugih od 21.marta 1950. Protokol o izmenama i dopunama Konvencije o ropstvu od 7. decembra 1953.

Dopunska konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu, sa Završnim aktom od 7. septembra 1956.

Konvencije kojima se štiti pravo na jednakost

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije od 7. marta 1966.

Opcioni protokol uz Konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije žena od 6.oktobra 1999.

Međunarodna konvencija o suzbijanju i kažnjavanju zlocina aparthejda od 30. novembra 1973.

Međunarodna konvencija protiv aparthejda u sportu od 10.decembra 1985.

Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacija žena od 18. decembra 1979.

Konvencija o političkim pravima žena od 31. marta 1953.

Konvencija o borbi protiv diskriminacije u oblasti prosvete od 15. decembra 1960.

Konvencija koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja od 25. juna 1958. (MOR-K-111)

Konvencija o jednakom postupanju prema stranim i domaćim radnicima u pogledu obeštećenja kod nesrećnih slučajeva pri radu od 19. maja 1925. (MOR-K-19)

Konvencija o jednakosti nagrađivanja muške i ženske radne snage za rad jednake vrednosti od 29. juna 1951. (MOR-K-100)

MEĐUNARODNI UGOVORI O LJUDSKIM PRAVIMA

Multilateralne konvencije o ekonomsko-socijalnim pravima

Konvencija o minimalnoj normi socijalnog obezbeđenja od 28. juna 1952. (MOR-K-102)

Evropska socijalna povelja od 3.maja 1996.

Dodatni protokol uz Evropsku socijalnu povelju koji predviđa sistem kolektivnog okupljanja, 1995

Konvencija o davanjima za slučaj nesreće na poslu i profesionalnih bolesti od 8. jula 1964. (MOR-K-121)

Konvencija o osiguranju za slučaj bolesti poljoprivrednih radnika od 15. juna 1927. (MOR-K-25)

Konvencija o osiguranju za slučaj bolesti industrijskih i trgovačkih radnika i domaće posluge od 15. juna 1927. (MOR-K-24)

Konvencija o obestecenju usled profesionalnih oboljenja od 10. juna 1925. (MOR-K-18)

Konvencija o obeštećenju nesrećnih slučajeva pri radu od 10. juna 1925. (MOR-K-17)

Konvencija o obeštećenju nesrećnih slučajeva na poslu u poljoprivredi od 12. novembra 1921. (MOR-K-12)

Savet Evrope i Evropski sud za ljudska prava

Statut Saveta Evrope, potpisan u Londonu 5. maja 1949. godine, s tekstovima statutarnog karaktera, odnosno statutarnim rezolucijama, te s izmenama koje uključuju poslednju od 6. novembra 1996. godine, Evropski sporazum u vezi sa učešćem lica u postupku pred Evropskim sudom za ljudska prava od 5. marta 1996.

Poslovnik Evropskog suda za ljudska prava koji je stupio na snagu 1. novembra 1998. godine.

(Izbor sa sajta www.projuris.com.)

DOMAĆI PROPISI O LJUDSKIM PRAVIMA

Zakon o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama	SCG 6/2003
Zakon o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina	YU 11/2002
Zakon o lokalnoj samoupravi	SR 9/2002
Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama	SCG 6/2003
Zakon o biračkim spiskovima	CG 49/1992
Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana	24/1982, 17/1984, SR 50/1984, 45/1985, 12/1989
Zakon o finansiranju političkih stranaka	CG 44/1997
Zakon o finansiranju političkih stranaka	SR 32/1997
Zakon o finansiranju političkih stranaka	YU 73/2000
Zakon o izbornim jedinicama za izbor narodnih poslanika	SR 32/1997
Zakon o izboru odbornika i poslanika	CG 49/1992, 55/1992, 16/1995, 21/1996
Deklaracija o ljudskim pravima i pravima pripadnika nacionalnih manjina	SR 89/1992
Deklaracija o osudi krsenja ljudskih prava i zloupotrebe vlasti	CG 26/1992, 31/1992, 9/1993
Zakon o javnim skupovima	CG 57/1992
Zakon o lokalnoj samoupravi	CG 45/1991, 16/1995, 23/1995, 23/1996
Zakon o okupljanju građana	SR 51/1992

DOMAĆI PROPISI O LJUDSKIM PRAVIMA

Zakon o političkim organizacijama	SR	37/1990,53/1993
Zakon o postupanju s predstavkama i prijedlozima	CG	22/1978
Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica	CG	9/1977
Zakon o radu saveznih organa na predstavkama i predlozima	YU	12/1977, 46/1988
Zakon o referendumu	CG	3/1992, 7/1992
Zakon o referendumu i narodnoj inicijativi	SR	48/1994
Zakon o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije i lokalnoj samoupravi	SR	47/1991, 79/1992, 47/1994
Zakon o udruživanju građana	CG	23/1990, 13/1991, 30/1992
Zakon o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriju SFR Jugoslavije	YU	42/1990
Zakon o zaštiti podataka o ličnosti	YU	24/1998
Zakon o izmirenju obaveza po osnovu devizne štednje građana	YU	59/1998, 44/1999, 53/2001

ORGANIZACIJE U SRBIJI I CRNOJ GORI KOJE SE BAVE LJUDSKIM PRAVIMA

Beogradski centar za ljudska prava

Mlatišumina 26/1
11000 Beograd
011 432 572, 011 308 5328
bgcentar@bgcentar.org.yu
www.bgcentar.org.yu

Centar za demokratiju i ljudska prava Podgorica

Moše Pijade 40
81000 Podgorica
081 623 091, 081 631 044
cedem@cg.yu

Centar za ljudska prava Niš

TPC Ambasador lokal 3
Strahinića Bana bb
18000 Niš
018 351 549
ni_cent@eunet.yu;
ni_cent@bankerinter.net
www.chr-nis.org.yu

Centar za ljudska prava “Homo - Homini”

Maršala Tita 1
15000 Šabac
015-345 325

Crnogorski helsinški komitet za ljudska prava

Kristofora Ivanovića 3,
85310 Budva
086-453 191, 086-453 191
montheco@cg.yu
www.ihf-hr.org

Crnogorski komitet pravnika za zaštitu ljudskih prava

M.Tita 19
84310 Rožaj
0871-72 009; 0871-72 922

Fond za humanitarno pravo

Avalska 9
11000 Beograd - Stari Grad
011-244 3944; 011-244 1487;
063-210 536
office@hlc.org.yu
www.hlc.org.yu

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Zmaj Jovina 7
11000 Beograd - Stari Grad
011-30 32 408; 011-637 116;
011-637 294
biserkos@eunet.yu
www.helsinki.org.yu

ORGANIZACIJE U SCG KOJE SE BAVE LJUDSKIM PRAVIMA

Komitet pravnika za ljudska prava

Krunska 22/6
11000 Beograd
011 3344 425, 011 3244540
yulaw@eunet.yu
www.yukom.org.yu

Liga za zaštitu privatne svojine i ljudskih prava

Jevrema Grujica 4
11040 Beograd - Savski Venac
011-668 514
grgur@yubc.net
www.liga.org.yu

Mreža za afirmaciju nevladinog sektora

Prve proleterske 10/1
81000 Podgorica
081 611 644, 081 611 941
mans@cg.yu
www.mans.cg.yu

Odbor za ljudska prava

Novo naselje bb
85000 Ulcinj
085-52 838

Odbor za ljudska prava

Zmaj Jovina 5
19250 Majdanpek
030-81 524, 030-82 462
prava@ptt.yu

Odbor za ljudska prava

Svetozara Markovica 37
16000 Leskovac
016-215 922; 063-404 003
nesic@eunet.yu
www.leskovac.org

Odbor za ljudska prava - Bor

Moše Pijade 92/2
19210 Bor
030-441 192
ljpb@ptt.yu;
dstrilic@yahoo.com
www.ljudska-prava-bor.4mg.com

Odbor za ljudska prava - Bujanovac

Trg Karadorda Petrovica bb
17520 Bujanovac
017-653 981; 063-81 88 767;
063-82 12 631
chaipk@yahoo.com

Odbor za ljudska prava – Kruševac

Miloja Zakića 18
37000 Kruševac
037-32 309
dzimi@ptt.yu

LJUDSKA PRAVA - UPUTSTVO ZA UPOTREBU

Odbor za ljudska prava Negotin

12. septembra 3
19300 Negotin
019-541-955
pravang@ptt.yu; siki1@ptt.yu

Odbor za ljudska prava – Niš

Pobede, TPC Kalča lam D
II sprat, lok. 106 bb
18000 Niš - grad
018-591 043; 063-466 982; 063-
774 002; 018-591 051
chrin@bankerinter.net;
gralter@bankerinter.net
www.chrin.org.yu

Odbor za ljudska prava - Valjevo

Dušanova 22
14000 Valjevo
014-233 390, 014-223 045
014-231-364
advaleksa@ptt.yu;
acava@ptt.yu, odbor@ptt.yu
www.odbor.org.yu

Odbor za ljudska prava – Zaječar

Hajduk Veljkova 79
19000 Zaječar
019-27 466
mogili@ptt.yu

Odbor za ljudska prava i slobode

Samokovska 33
18430 Kuršumlija
027-82 012 k, 027-380 057
063-42 42 64
tmaks@ptt.yu

Odbor za ljudska prava - Prokuplje

Hajduk Veljkova 35
18400 Prokuplje
027-325 555 u 063-325 555
sasagr@ptt.yu

Odbor za ljudska prava u Bujanovcu

Sime Pogačarevića 6
17520 Bujanovac
017-651 430; 017-669 303

Odbor za prava čoveka – Vranje

Vase Pelagića 9
17500 Vranje
017-400 915, 017-400 914
063-7762 738, 063-80 84 839
sezam@ptt.yu

Sandžacki odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda

1. maja 85/A
36300 Novi Pazar
020/24 556, 063-80 02 6 79
skacar@verat.net

ORGANIZACIJE U SCG KOJE SE BAVE LJUDSKIM PRAVIMA

Štit

Trg Ljuba Micica 3/kan 1
31210 Požega
064-144-80-14, 064-149-28-83
nvo_stit@yahoo.com

**Toplički centar za demokratiju
i ljudska prava**

Generala Tranijea 39
18400 Prokuplje
027-322 160, 063-483 288
027-28 506, 027-324 511
toplickicentar@yahoo.com
topcentar@ptt.yu

**Užički centar za ljudska prava
i demokratiju**

Vojvode Putnika bb, 31000
Užice
031-522-969
uzcentar@infosky.net
konstantptt.yu

LITERATURA

- Amnestija (1999) , Komitet pravnikā za ljudska prava, Beograd
- Claude, P. R. (2000), Human Rights Education, <http://www.hrea.org>;
- Dimitrijević, V., Paunović, M. (1995), Nadzor međunarodnih organizacija nad poštovanjem ljudskih prava, u: Prava i slobode - međunarodni i jugoslovenski standardi, Beograd;
- Dimitrijević, V., Paunović, M., Đerić, V. (1997), Ljudska prava, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd;
- Donna Gomien (1996), Kratak vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima (latinica i ćirilica), Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- First Step – a manual for starting human rights education, (1996), Amnesty International, www.hrea.org/pubs/primer/first_steps.html;
- Izveštaj o reformi pravosuđa u Srbiji (2003), Organization for Security and Cooperation in Europe, Mission to Serbia and Montenegro, Odeljenje za vladavinu prava i ljudska prava;
- Izveštaj o zaštiti ljudskih prava – 2002. godina, Jugoslavija, Savezna Republika (2003), Biro za demokratiju, ljudska prava i rad;
- Konstantin Obradović - Milan Šahović - Milivoj Despot (2002), Međunarodno human taro pravo - udžbenik, (na srpskom jeziku), Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Konstantin Obradović - Milan Paunović (priređivači) (1996), Pravo ljudskih prava - nove teme, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Leach, F. (2001), Taking a Case to the European Court of Human Rights, Blackstone Press Limited, London;
- Ljudska prava i izbori (2000), Komitet pravnikā za ljudska prava, Beograd
- Ljudska prava i lica sa posebnim potrebama (2001), Komitet pravnikā za ljudska prava, Beograd
- Ljudska prava i pritvor (2000), Komitet pravnikā za ljudska prava, Beograd

LITERATURA

- Ljudska prava i slobode, <http://www.projuris.org/index.htm>;
- Ljudska prava u Jugoslaviji 1998 (na srpskom i engleskom jeziku), 1999, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Ljudska prava u Jugoslaviji 1999 (na srpskom i engleskom jeziku), 2000, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Ljudska prava u Jugoslaviji 2000 (na srpskom i engleskom jeziku), 2001, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Ljudska prava u Jugoslaviji 2001 (na srpskom i engleskom jeziku), 2002, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Ljudska prava u Jugoslaviji 2002 (na srpskom i engleskom jeziku), 2003, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Ljudska prava u Jugoslaviji, Pravo i praksa u Saveznoj Republici Jugoslaviji i Međunarodni standardi ljudskih prava, (2000), Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2001;
- Ljudska prava, <http://www.dadalos.org/kr>;
- O slobodama i pravima manjinskih zajednica i njihovih pripadnika (2002), Komitet pravnika za ljudska prava, Beograd
- Obradović, K. (2000), Početnica za ljudska prava, Beogradski centar za ljudska prava, Kancelarija u Nišu;
- Ombudsman (2002), Komitet pravnika za ljudska prava, Beograd
- Ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava (1999), Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Podela vlasti i nezavisno sudstvo (2002), Komitet pravnika za ljudska prava, Beograd
- Prava pripadnika etničkih verskih i jezičkih manjina (2001), Komitet pravnika za ljudska prava, Beograd
- Prigovor savesti (2001), Komitet pravnika za ljudska prava, Beograd
- Sloboda štampe i zakon o javnom informisanju (1998), Komitet pravnika za ljudska prava, Beograd
- Slobodan Beljanski (2001), Međunarodni pravni standardi o krivičnom postupku, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Slobodanka Nedović - Aleksandra Jovanović (1998), Stanje ekonomskih i socijalnih prava u SR Jugoslaviji (na srpskom i engleskom jeziku), Beogradski centar za ljudska prava, Beograd

LJUDSKA PRAVA - UPUTSTVO ZA UPOTREBU

- Taylor, M. (2002), *The European Convention on Human Rights, Starting point for Teachers*, Council of Europe;
- Tomas Burgental (1997), *Ljudska prava u sažetom obliku*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Tortura (instrument protiv demokratije) (2001) , Komitet pravnika za ljudska prava, Beograd
- Usavršavanje nastavnika o ljudskim pravima i građanskom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, <http://www.dadalos.org/coe>;
- Uzelac, A. (1998), *Hrvatsko procesno pravo i jemstvo «pravičnog postupka» iz Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Supplement, Vol. 19;
- Vesna Petrović (2001), *Međunarodni postupci za zastitu ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Vida Čok (1999), *Pravo na državljanstvo*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Vladan Joksimović (2001) - *Građanin pred državom - Priručnik o ljudskim pravima za zaposlene u upravi (na srpskom jeziku)*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Vladimir Đerić (2000), *Ustavna žalba*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Vojin Dimitrijević - Agneš Kartag Odri - Branislav Milinković - Jan Lui Serfontein - Ivana Simović Hiber - Branimir Stojković (1999), *Kulturna prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Vojin Dimitrijević - Milan Paunović (priređivači) (1995), *Prava i slobode – međunarodni i jugoslovenski standardi*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd
- Vranjanac, D.(2002), *Evropski sud za ljudska prava, Centar za antiratnu akciju*, Beograd;
- Ženska prava u međunarodnom pravu (1998) , Komitet pravnika za ljudska prava, Beograd

RESURSI O TEMATICI LJUDSKIH PRAVA NA INTERNETU

Internet kao produkt novih informacionih tehnologija suštinski menja način rada i komuniciranja u svim oblastima života. Prisiljeni smo da se prilagođavamo novonastaloj situaciji i da nove informacione tehnologije koristimo za uspešnije i kvalitetnije obavljanje naših poslova.

Ni područje ljudskih prava nije izuzetak i ono je podložno promenama nastalim pod uticajem novih informacionih tehnologija. Sve je veći broj informacija iz oblasti ljudskih prava prisutan na globalnoj kompjuterskoj mreži. Sve je više ljudi koji se o pitanjima iz oblasti ljudskih prava informišu preko Interneta. Sve je više ugroženih grupa i pojedinaca koji preko Interneta traže pomoć u rešavanju njihovih problema. Sve je više eksperata koji informacije iz oblasti ljudskih prava crpe sa Interneta i koji servise Interneta koriste za svoj svakodnevni rad.

Posebnu korist u tome mogu imati neprofitne i nevladine organizacije koje se bave problematikom ljudskih prava. Izbor sajtova koji smo sačinili pružiće, uvereni smo, posetiocu uvid u svo bogatstvo Interneta izvora o ljudskim pravima.

AAAS Science & Human Rights Program

<http://shr.aaas.org/dhr.htm>

Nepodeljeno je mišljenje da ova prezentacija Američke asocijacije za unapređenje nauke (AAAA) sadrži najbolje organizovane indekse u vezi sa problematikom ljudskih prava na Internetu. Klasifikacija dokumenata izvršena je i po predmetnom i po geografskom kriterijumu tako da je traženje veoma jedinstavno.

ACLU Freedom Network

<http://www.aclu.org/>

Prezentacija American Civil Liberties Union (ACLU) odličan je izvor ažuriranih informacija o građanskim slobodama u SAD. Ovde je moguće naći studije i vesti o najrazličitijoj problematci ljudskih prava, od pitanja odvojenosti države i crkve, prava zatvorenika, manjina, žena, do pitanja diskriminacije AIDS bolesnika. U sekciji sa nazivom Cyber-Liberties naći će se forum o pitanjima slobodnog izražavanja i zaštite privatnosti na Internetu što je u SAD izuzetno aktuelno. Dizajn i organizacija sajta su sjajni i dopuštaju lako kretanje po bogatoj sadržini.

Amnesty International Online

<http://www.amnesty.org/home.htm>

Prezentacija Amnesty International, međunarodne asocijacije posvećene zaštiti ljudskih prava u skladu sa Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima. Amnesty International Online sadrži ažurirane informacije o tekućim kampanjama organizacije, saopštenja, publikacije i studije kao i linkove ka drugim sajtovima sa tematikom ljudskih prava na Internetu.

Anti-Defamation League (ADL)

<http://www.adl.org/>

Ovo je prezentacija američke neprofitne organizacije koja se još od 1913. zalaže za iskorenjivanje antisemitizma, mržnje i diskriminacije. Sajt predstavlja informativni centar ove organizacije i sadrži najnovije informacije, obaveštenja o akcijama, i širok izbor različitih publikacija. Nekoliko časopisa (newslettera) moguće je besplatno preuzeti sa ovog sajta. Posebno je aktuelna Press Release sekcija gde se posetioci mogu upoznati sa sveukupnim aktivnostima organizacije.

Digital Democrats

<http://www.webcom.com/čdigitals/>

Prezentacija Demokratske stranke SAD sa sadržajem posvećenom aktuelnoj problematici ljudskih prava u SAD, Sajt prezentira informa-

cije i saopštenja ove stranke u pitanjima od značaja za ostvarivanje ljudskih prava. Posetioci imaju priliku da se besplatno pretplate na publikaciju Digital Democrats Page koja im se redovno šalje na njihovu elektronsku adresu.

Freedom Forum

<http://www.freedomforum.org/>

Prezentacija neprofitne organizacije koja se zalaže za slobodu štampe i izražavanja širom sveta. Veoma je korisna novinarima i istraživačima jer sadrži brojne informacije i dokumente o stanju ljudskih prava u sferi medija u velikom broju zemalja. Na sajtu se mogu naći i spiskovi institucija koje nude stipendije i programe usavršavanja za novinare.

Human Rights Campaign

<http://www.hrcusa.org/>

Na ovoj prezentaciji naći ćemo informacije o akcijama neprofitne organizacije koja se zalaže za iskorenjivanje diskriminacije prema tzv. "seksualnim manjinama" (homoseksualci, lezbijke). Putem ovog sajta pripadnici ovih grupa mogu da upućuju žalbe i peticije nadležnim organima za zaštitu ljudskih prava. Search engine — about current political campaigns, from grassroots community-based organizations to presidential elections.

Human Rights Gopher

<gopher://gopher.humanrights.org:5000/>

Na ovom gopher sajtu nalazi se veoma bogata banka podataka sa dokumentima, studijama i informacijama iz oblasti ljudskih prava. Vrednost sajta je u tome što – pored punih tekstova različitih dokumenata – omogućava posetiocima i istraživačima pristup gotovo svim saopštenjima za javnost vodećih međunarodnih organizacija za zaštitu ljudskih prava. Za istraživače i stručnjake ovaj sajt je dragocen instrument podrške jer sadrži brojne materijale koje nije moguće naći drugde na Internetu

Human Rights Interactive Network

<http://www.webcom.com/hrin/>

Ova prezentacija je dobar primer ogromnih mogućnosti Interneta u akcijama zaštite ljudskih prava. Glavno obeležje ove prezentacije je interaktivnost: posetioci su pozvani da aktivno učestvuju u akcijama kroz kampanje tipa "Postanite advokat za ljudska prava", "Upozorenja potrošača" i sl. Najbogatiji materijal nalazi se u sekcijama za zaštitu ljudskih prava imigranata i žrtava oružanih sukoba, a elektronski magazin Human Right News na koji je moguća besplatna pretplata pruža redovno ažurirane informacije o širokom dijapazonu tema iz oblasti ljudskih prava. Posebno vredan deo sajta čine sekcije koje se odnose na istraživanje i obrazovanje sa mnoštvom studija i informacija o obrazovnim ustanovama koje se bave obrazovanjem aktivista za ljudska prava.

Human Rights Library

<http://www.umn.edu/humanrts/>

Human Rights Library koju održava Univerzitet iz Minesote jedan je od najboljih sajtiova ove vrste na Intenetu. Sadrži oko stotinu najvažnijih dokumenata međunarodnih organizacija o problematici ljudskih prava, međunarodne ugovore iz te oblasti i na stotine preporuka, odluka i legislativnih akata vlada i međunarodnih oprganizacija. On-line verzije brojnih dokumenata date su na engleskom, francuskom i španskom jeziku, a iscrpne bibliografije i on-line udžbenici čine ovu prezentaciju nezaobilaznom za svakog istraživača tematike ljudskih prava.

Human Rights Watch

<http://www.hrw.org/>

Prezentacija poznate neprofitne organizacije posvećene akcijama za zaštitu ljudskih prava širom sveta. Izveštaji o stanju ljudskih prava u pojedinim zemljama, brojni dokumenti i obaveštenja o akcijama Human Rights Watcha čine ovu prezentaciju nezaobilaznom za svakoga ko se interesuje ili bavi ljudskim pravima. Od posebne koristi ovaj

sajt može da bude neprofitnim porganizacijama iz ove oblasti jer sadrži iscrpna obaveštenja o svim akcijama, programima i skupovima koji se o tematici ljudskih prava održavaju u mnogim zemljama. Materija u sajtu je podeljena po predmetnim i geografskom kriterijumu i kao takva veoma je jednostavna za snalaženje. Posebnu vrednost čini mogućnost posetilaca, žrtava kršenja ljudskih prava, da se obraćaju ovoj organizaciji i da traže i dobiju savete kako da se zaštite. Azurirani Human Rights Watcha Monitor, izveštaji o ljudskim pravima u gotovo svim zemljama sveta omogućava jasan uvid u stanje ljudskih prava u svakoj zemlji. Moguća je besplatna pretplata na sve publikacije Human Rights Watch koje se posle jedonstavne procedure redovno primaju elektronskim putem.

Human Rights Web's

<http://www.hrweb.org/resource.html>

Glavna vrednost ove prezentacije jeste u tome što sadrži iscrpnu listu neprofitnih organizacija koje se bave problematikom ljudskih prava iz gotovo svih zemalja sveta. Materijal je klasifikovan po zemljama, što sajt čini visoko upotrebljivim za istraživače stanja ljudskih prava u pojedinim državama ili regionima.

Indiana University School of Law Library's

<http://www.law.indiana.edu>

Veoma bogata prezentacija pravne grade iz celog sveta omogućava i istraživačima tematike ljudskih prava pristup najvažnijim dokumentima. Sadrži dokumente od značaja za istraživače uporednog prava, odnosno zakonodavne i druge dokumente mnogih zemalja.

International Helsinki Federation for Human Rights

<http://www.ihf-hr.org>

Veoma bogata prezentacija nevladine i neprofitne organizacije sa misijom zaštite ljudskih prava u zemljama Evrope, Severne Amerike i Centralne Azije, osnovane Helsinškim finalnim aktom. Sajt sadrži brojne izveštaje o stanju ljudskih prava u posmatranim zemljama, doku-

mente od značaja za ostvarivanje ljudskih prava i on-line publikacije i izveštaje dostupne bez naknade svim posetiocima. (*Annual Report, Human Rights and Civil Society, Helsinki Monitor- Quarterly on Security and Cooperation in Europe*, knjige *Monitoring Human Rights in Europe i Comparing International Procedures and Mechanisms* objavljene povodom Svetske konferencije o ljudskim pravima i dr.). Na prezentaciji se omogu naći i redovno ažurirani podaci o aktivnostima nacionalnih komiteta Helsinške federacije i linkovi ka svakoj od njih.

International Law and Human Rights

<http://doddel.cs.unimaas.nl/>

Prezentaciju koju održava Univerzitet u Maastrihu u Holandiju sadrži dokumente sa instrumentima Evropske Unije o ljudskim pravima. Sa ovog sajta se veoma lako dolazi i do glavnih zakonodavnih izvora u Zapadnoj Evropi, tj. do stranica o ljudskim pravima Evropske Unije, Saveta Evrope i drugih evropskih institucija.

Internet Chinese Legal Research Center

<http://ls.wustl.edu/Chinalaw/>

Prezentacija sadrži linkove ka izvorima prava iz Kine i Tajvana na Internetu.

Legal Research Using the Internet

<http://www.lib.uchicago.edu/čllou/mpoctalk.html>

Jedno od najboljih mesta na Internetu za pretraživanje materijala o ljudskim pravima. Sajt održava projekt "Diana", Univerziteta u Čikagu, a bogati indeksi i dobra uputstva za pretraživanje čine ovu prezentaciju neophodnom svakome koga interesuju ljudska prava širom sveta.

Public International Law Links

<http://www.ecel.uwa.edu.au/law/links/fauburn/>

Prezentacija banke podataka o ljudskim pravima Univerziteta Zapadne Australije. U okviru 22 predmetnih odrednica nalazi se bogat materijal o problematici ljudskih prava.

Reporters Sans Frontieres (Reporteri bez granica)

<http://www.rsf.fr/>

Prezentacije najpoznatije evropske organizacije za zaštitu prava na slobodnu reč i novinarske profesije. Iscrpni izveštaji o stanju slobode novinara širom sveta, dopunjeni sjajnim grafičkim prikazima i mapama, čine ovaj sajt izuzetno interesantnim i informativnim. Interaktivne mogućnosti prezentacije su takođe visoke: zainteresovani posetioci mogu u elektronskom kontaktu sa organizacijom iznositi žalbe i informacije o stanju slobode izražavanja u njihovoj zemlji. Posetioce iz SR Jugoslavije može da zabrine izuzetno kritičan opis stanja prava novinara u SR Jugoslaviji koje je, po kriterijumima Reportera bez granica, bliže stanju u nedemokratskim afričkim i azijskim zemljama nego onom koje postoji u većini demokratskih zemalja u svetu.

World Internet Directory of Civil Rights

<http://www.tradenet.it/links/arsocu/civilrights.html>

Ovo je italijanska prezentacija tipa "meta-indeks", tj. fokalna tačka ka najvažnijim linkovima o ljudskim pravima na Internetu. Odlična organizacija i pregledna klasifikacija izvora čini ovaj sajt jednim od najkorisnijih za sve one koje zanima problematika ljudskih prava.

World List

<http://www.law.osaka-u.ac.jp/>

Prezentacija iz Japana koja sadrži banku podataka sa izvorima o ljudskim pravima u zemljama Azije. Materijal nije preobiman ali je vrlo informativan s obzirom na dominaciju američkih i evropskih izvora o ljudskim pravima na Internetu.

(Preuzeto sa internet stranice Centra za strateške studije, "Virtuelni vodič za upotrebu Interneta u radu nevladinih i neprofitnih organizacija www.geocities.com/RainForest/Andes/3775/index.html.)

HUMAN RIGHTS USER MANUAL

Summary

The book you are reading originated from lectures and conversations that the authors of texts were having with the attendants of the "Human Rights Seminar", implemented within the project "Strengthening the Non-Governmental Sector in South and East Serbia". Our primary intention was to provide non-governmental organization activists a practical reading selection which would help them, first, recognize human rights-related situations, and then become familiar with the ways in which human rights can be exercised, and, when necessary, protected. The most space has been dedicated to the protection of human rights. On this issue, we used as a guidance the interests and expressed needs of our seminar attendants from Nis, Leskovac, and Prokuplje, the towns of the first round of CCI's project. We strived to describe the institutional framework, the basic rules, and the procedure of human rights protection, in both national and international law. Naturally, human rights are not only a matter of legal institutions, and therefore we needed to describe the importance human rights have on the social, political, and cultural contexts in which they can be exercised. In order to make this book more useful, we have added a number of supplements we believe readers will welcome. This addition consists of: a selection of provisions on human rights, national and international contracts covering this realm, a list of organizations pursuing human rights issues, available literature suitable to start learning about human rights, and a list of interesting web sites that we have borrowed from Centre for Strategic Studies. Following the CCI tradition of making texts popular and readable, we purged the texts of any academic apparatus. Thus there are no notes, references, literature lists, or extensive quotations. This naturally does not entail that we have thought of everything in the texts on our own. We have rather

SUMMARY

attempted to incorporate in the texts only that which can be considered common knowledge, as it is usually done in elementary textbooks.

The book begins with the text by Slavisa Kovacevic, "Human Rights and Freedoms" which introduces the reader to the topic by interpreting the basic ideas and sketching the basic phases in the development of human rights. We draw the reader's attention to the conception of citizenship which presupposes a "pluralism of identities", originating from the balance between various "powers and responsibilities, freedoms and constraints, rights and commitments, privileges and burdens". We recommend to the reader to spend some time on the issue and study the scheme that represents the relation between basic civilization demands, the dominant type of law, fears, yearnings, and the type of established state. In the context of such various factors, one can build a much better conception of human rights than that resulting from their being interpreted as prescribed norms only.

"The Constitutional Framework of Basic Rights and Freedoms" by Irena Pejic gives us a chance to track how abstract ideas of political and legal philosophy are transformed into constitutional principles and legal provisions. In the text we comparatively study the treatment of fundamental civil and political rights in the Constitution of the Republic of Serbia and the Constitutional Charter of the State Union of Serbia and Montenegro. The general rights to freedom, life, and property assume quite concrete forms: rights to protection of human integrity, personal freedom and security, freedom of conscience, freedom of thought and expression, freedom of assembly, of citizenship, freedom of movement and settlement, inviolability of residence and letters, the right to property and inheritance. In a number of places in the text we learn how the exercise of these rights is further defined in specific laws.

The set of texts on the protection of human rights begins with the "Protection of Human Rights in the National Legal System" by Nevena Petrusic. In a relatively short text there have been presented numerous and diverse mechanisms and procedures which protect human rights in the basic proceedings, followed by the prescribed proceedings for the

protection of human rights in the Court of Serbia and Montenegro. With a warning that, due to numerous procedural formalities and indispensable specialist knowledge, the protection of rights without a fine attorney is a rather risky enterprise, the end of the text still offers some practical advice for the protection of breached human rights.

How human rights are protected in European Union and Council of Europe countries one can find out in the text by Zoran Radivojevic entitled "European System of the Protection of Human Rights". The text offers a concise overview of the origin, history, and structure of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and the description of the proceedings in the European Court of Human Rights. Many will be delighted by the appendix to this text, the application form for individual pleadings with an instruction on how to fill it out. When certain conditions are met, you might use this form to address the European Court to protect your human rights.

Do you happen to know what "the public procedure 1235" is? No? And how about the "confidential procedure 1503"? Again no? You will find out if you read the text by Nebojsa Raicevic "The Protection of Human Rights in the United Nations". The text explains who takes care of human rights in the UN, which international contracts have been concluded under the auspices of this organization, who supervises the respect of these contracts, and which mechanisms are available for this supervision.

Finally, there is also the text by the writer of this preface which will help you realize that you can exercise human rights without doing anything, that you can own them without using them, that you can be systematically rid of them without noticing it. In a word, that human rights are a superfluous luxury. Until they become important to you. And then they become literally a vital question. From that moment on, they are defended not only before judges in courts, but also by free man's way of life.

This is what we intended to show in this seminar. This is the life that with the help of this book we would like to support you to live.

O autorima

Slaviša Kovačević, magistar prava, asistent na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu, predaje Politički sistem

Irena Pejić, doktor prava, docent na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu, predaje Ustavno pravo

Nevena Petrušić, doktor prava, vanredni profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu, predaje Gradansko procesno pravo

Zoran Radivojević, doktor prava, redovni profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu, predaje Međunarodno javno pravo

Nebojša Raičević, magistar prava, asistent na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu, predaje Međunarodno javno pravo

Nenad Popović, magistar sociologije, asistent na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Nišu, predaje Metodologiju društvenog istraživanja

Table of Contents

Foreword	7
<i>Slaviša Kovačević</i>	
Human Rights and Freedoms.	11
<i>Irena Pejić</i>	
The Constitutional Framework of Basic Rights and Freedoms	
Civil and Political Rights and Freedoms	23
<i>Nevena Petrušić</i>	
Protection of Human Rights in the National Legal System	43
<i>Zoran Radivojević</i>	
European System of the Protection of Human Rights.	59
<i>Nebojša Raičević</i>	
The Protection of Human Rights in the United Nations	85
<i>Nenad Popović</i>	
Human Rights: How to Use Them	115
<i>Appendices</i>	
International Treaties and Agreements on Human Rights.	131
National Human Rights Legislation	134
Human Rights Organizations in Serbia and Montenegro	136
Literature	140
Internet Resources on Human Rights	143
Human Rights User Manual - Summary	150
On Authors.	153

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

342.7(082)
341.231.14(082)

LJUDSKA prava : uputstvo za upotrebu /
priredio Nenad Popović. - Niš : Odbor za
gradansku inicijativu, 2004 (Niš : Krug).
- 156 str. ; 21 cm.

Tiraž 500. - Summary: Human Rights User
Manual.

ISBN 86-83561-06-2
a) Права човека - Заштита - Зборници

COBISS.SR-ID 114122508